

A BOLOGNAI ÜNNEPÉLY.

(Felolvasás.)

Mélyen tisztelt hallgatóság! Hölgyeim! Uraim!

Mindenek előtt arra kérem, hogy azt, a mit most el fogok mondani, ne méltóztassanak tudományos felolvasásnak tekinteni. Legalább nem oly értelemben, a milyenben rendesen veszik. Igaz ugyan, hogy minden ujság, a melyet hallunk, gazdagítja tudásunkat s válhatik tudományyá is, ha el nem felejtjük. De éppen az a kérdés, hogy tudok-é ujságot mondani, már tudniillik olyat, a mit Önök még nem tudnak; olyat, a mi érdemes lesz, hogy el ne felejtsék.

A mikor az útazás még lassu volt, sok fáradságba és még több pénzbe került, ritka ember tehetett nagy utat, az útleírások kétségen kívül érdekes olvasmányok voltak; a legegyszerűbb elbeszélése annak, a mit valaki egy nagy útazásában látott, hallott, tapasztalt, lekötötte hallgatói figyelmét. Am, ha volt az elbeszélőnek arra való tehetsége, szabadságot vehetett magának arra is, hogy képeit kénye kedve szerint kiszínezza, arányaik mértékét tetszése szerint válassza, s így fokozza azt az érdeklődést, a melyet hallgatói tudvágya már eleve teremtetett volt a számára. Ma egészen megváltozott a viszony. Tett az ember egy nagy útazást, ma ismerősei már nem azt kérdik tőle: hogy mit látott, hanem azon kezdik: Láttá-é ezt meg azt meg amazt; mert nagyobb része már ott járt elébb, s látta ott a hely színén a látni valókat. Ma már nem azért kérdezik ki a nagy útról haza tértet, hogy tudjanak meg tőle valamit, hanem azért, hogy adják értésére a kérdezősködők, hogy ők mind azt már elébb is tudták, jobban is tudják.

Mégis bátorkodom ma Önöknek úti élményekről beszélni. Tisztában vagyok magammal, hogy Önök tőlem nem azt várják, hogy a Bädekert hosszú lére felhígítva tálaljam fel, hanem mondjak valamit,

a mit ott nem lehet olvasni; éppen azért szükségképpen egyéni fel-fogás színezete fog uralkodni előadásomon, és ezt, kérem, bírálják kiméletesen.

Cicero, köztudomás szerint, hivatalos működését a közpályán azon kezdte, hogy quaestor volt Siciliában. E hivatalában annyi jó szolgálatot tett a közügynek, hogy szentül meg volt győződve, nem beszélnek Rómában egyebet, mint az ő érdemeit. „Elképzelhetik“, „így beszéli ő maga kedélyesen az esetet, „hogy azt hittem, a föld „alá süllyedek, a mikor Puteoliban, a hová haza menet betértem, mi- „vel az előkelő társadalom nagy része oda szokott gyülekezni, egy „ismerősöm azzal a kérdéssel fogad: mikor jöttél el Rómából, és „mi ott az ujság?“ (pro Planc. 64.) Ne hogy magam is úgy járjak, el-mondom inkább magam, hogy biz én tudomány-egyetemünk megbizásából, mint egyik szerény képviselője ott voltam Bolognában az ottani egyetem nyolczszáz évi örömmünnepe, hogy aztán a kedvező alkalmat felhasználva, jó társaimmal együtt tovább is mentünk Fló-renczbe, Nápolyba és Rómába, és hogy erről az utazásomról kívánok egyet mást elbeszélni. Igyekezni fogok, hogy szíves türelmökkel vissza ne éljek.

Nó s hát útaztam, természetesen vasúton, és minthogy mu-laszthatatlan más dolgaim miatt kissé a körmömre égett volt a gyer-tya, gyorsvonaton, éjjel nappal egy huzamban Budapestről Velenczéig, s innen egy éji pihenés után Bolognába, a hol képviselő társaimmal találkoztam.

Az Adria hajdan oly hatalmas úrnője, a „bella Venezia“ még most is ott tükrözi magát a lagunájában, úgy mint évszázakkal ez-előtt; nem érzi vagy nem akarja érezni, hogy az a talaj, a melyen alapfalai nyugosznak, lassan, nagyon lassan, de folytonosan süllyed. De az egykori fény örökre elhalaványult; az egykori zaj még meg-maradt, és noha utczáit nem rázkodtatja szekérdübörgés, a tulságos csendre még se lehet panasz, legalább nem abban a részeiben, a me-lyeken a forgalom és közlekedés fő erei átvonulnak. Hogy a velen-czei nép még örül az életnek, és ha nem gazdag már, legalább még jó módu; hogy bizonyos hagyományos műiparágak még aránylag elég szépen virágzanak és hogy még vannak egyes paloták, a melyek nem haltak ki végképpen, nem váltak még szállodákká, hanem ma is elő-kelelő sőt főrangú úri családok lakhelyei, azt Velenceze csupán

fekvése eredetiségének és annak a varázsnak köszöni, a melylyel még most is vonzza az idegeneket, a kik évről-évre seregesen gyülekeznek ide bámulni egy nagy mult csodálatos emlékeit, a melyek eléállításában az összpontosult világkereskedés óriási gazdagsága egyesítette a kelet fényűzését és pazarságát a nyugat méltóságával és nemes műizlésével; és a melyekbe a világ legnemesebb plutokrátiája évszázakon át kiváló szakértelemmel gyűjtötte össze a művészet kiváló remekeit. Tudós és művész talál itt bő anyagot tanulmányokra, az unatkozó szórakozhatnak, szerelmesek ábrándozhatnak, költők kaphatnak itt egyfelől a képzelgést izgató látványokat és a tengerre nyíló hajlékokat, a melyekben zavartalanul fűzhetik egybe szállongó elmeszüleményeiket és alkothatnak remekműveket, ha van hozzá valójok; szóval a csupa kíváncsiságból kóborló világtekerdő is meglesi itt látni vágyásának kielégítését. Tán nincs város széles e világon, a mely írásban és képben, prózában és versben annyiszor és oly remekül volna leírva és ismertetve mint Velence, és mégis: bármennyit olvasott róla az ember, látása mindig meglepő; bár hányszor tér oda vissza, nem bir rá unni, minden új látogatás ugyanazzal a hervadhatatlan bűbájjal hat reá s bár mennyire emlegetik némelyek azt a rondaságot, a mely úgy látszik különös kiváltsága a tengeri városoknak, az összbenyomás mégis csak az, hogy Velence egy valósággá vált ezersegyéjszakai tündérrege.

Öt óra alatt röpi el az embert az olasz vasútak gyorsvonata Velenczéből Bolognába. Az út az Ets és Pó síkján halad át, érinti Páduát és Ferrarát. és változatos képét adja annak a magas fokú fejlettségnek, a melyre itt a földmivelés és a mezei gazdaság termékeny talajon és kiválóan kedvező égalji viszonyok közt emelkedett. Az egész vidék egy gondosan ápolt díszkert, a melyben a falvak és városok élénkítő díszítményekül vannak elhelyezve; mert az az ódon-szerűség, a mely a sűrű faültetvények közül kimagasló építményeknek idomain uralkodik, azok a nyílegyenesen felfelé törekvő haranglábak, a melyek oly merőben különböznek azoktól a templomtornyoktól, a melyekhez a mi szemünk szokott, azok a fasorok közé foglalt szabályos és kitünően gondozott utak és csatornák, szóval, minden, a mi a tovarobogó gyorsvonaton ülő útas szemei előtt villámsebesen elhalad, valóban elragadó és mindamellet, hogy nagy kiterjedésű sík

terepen van, mégis folytonosan változó és minden változatában érdekes képsorozatot nyújt.

Hogy Bologna, a rómaiak és a középkor Bononia-ja, mielőtt az oda betódult Bojokról ezt a nevet kapta, Felsina név alatt egyik legnevezetesebb városa volt az ősz Etruriának, tehát mint város régibb Rómánál; hogy a középkorban egyike volt azoknak a hatalmas köztársaságoknak, a melyek Italia minden jelentékeny városa körül lettek; hogy a Ghibellinek és Guelfek harczában mindig és állandóan az utóbbiak pártján állott, és pártállásának negyvenezer harczossal birt súlyt és jelentőséget adni; hogy későbben a pápák fenhatósága alá jutván, nem csak a Romagna fővárosa, hanem az egyházi államnak Róma után legnagyobb és legjelentékenyebb városa volt; hogy III. Frigyes császár fiát, Enziot itt 22 évig fogva tartották, a míg ugyancsak itt meg is holt; hogy most is csaknem 150 ezer lakost számláló nagy város stb. miud oly dolgok, a melyek köztudomásúak. Éppen oly kevésbé újság az, hogy osztozik az ókori polgárisodás területén maig fennmaradt városok ama közös kiváltságában, hogy minden lépten-nyomon a klasszikus ókor maradványai, a középkor emlékei és az újkori haladás alkotásai érdeket és figyelmet lekötő csoportokban együtt tűnnek a látogató szemébe. Avagy lehet-e meghatóbb látványt képzelni, mint egy hosszú utczasort, a melyben ókori pogány templomból lett keresztény egyház, a tizenkettődik százban épült főúri palota, újkori bérház és közintézet folytonos sorban állanak, ha hozzá gondoljuk, hogy a házsor előtt végig vonuló oszlopcsarnokok alatt fényes boltkirakatok díszlenek és az utca közepén vasút halad végig, a melyen gőzmozdony eszközli a helyi közlekedést? Mind ezek ismert dolgok, nem bocsátkozom részletezésébe, meg van ez irva számtalanszor, és különösen most, a mikor utazásom célja nem is az volt, hogy ezeket észleljem, elbeszélésemben nagyon is alárendelt szerepök van.

Megérkeztünk a bolognai pályaudvarba délután 6 órakor. Tömerdek útas szállott ki a vonat kocsijaiból, tömerdek sokaság lepte el a pályaudvart és környezetét, és az az óriási embertömeg pár perc alatt annyira összebonyolódott és egymásba elegyedett, hogy alig lehetett mozogni. Mind a mellett, hogy Bologna éppen nincs hijával a közlekedés eszközeinek, még is pár pillanat mulva már nem volt lehetséges kocsit kapni, és jó darab ideig kellett várni, a míg a rendezőségnek sikerült egy fogatot keríteni számunkra.

Sokan panaszkodtak a rendezés hiányaira. Hogy nem volt kifogástalan, az bizonyos. Így például az érkező meghívott vendégek az érkezés pillanatáig nem tudtak semmit róla, hogy lesz-e számukra szállásról gondoskodva vagy se; pedig volt gondoskodva, még pedig fényesen. A legelőkelőbb házak vetélkedtek, hogy magoknak vendéget fogjanak, és, mondhatni, mindnyájan nem csak kényelmes, hanem fényes szállásokat kaptunk. (Így én egy hollandi tanárral conte cav. Massei, Abt tanártársam a budapesti rectorral conte Biscia, Klug collega conte Salinanál, Concha tanártársam Gattoni előkelő polgár házánál voltunk, és különösen ez utóbbi oly szeretetre méltó módon csatlakozott hozzánk, mint kalauz, hogy bizonyára méltán emlékeziünk mindnyájan a kedves Gattoni bácsira, a mint magunk közt elneveztük volt.) De nem is volt ám könnyű feladat a rendezés. Gondoljuk csak meg, hogy ugyanazokban a napokban Bolognában országos kiállítás, lóverseny, lövész-ünnepély és egyetemi emlékűnnep egyszerre esett, hogy nem csak egész Olaszország, hanem az egész világ egyetemei és tudományos intézetei képviselői gyülekeztek oda ünnepelni, látni, élvezni és tanulni.

Ha mi méltó önérzettel emlegetjük a magyar vendégszeretetet, mondhatom, Bolognában ez alkalommal az olasz vendégszeretet semmiben se állott hátrább, sőt egy tekintetben túl tett rajta, tudniillik abban a tökélyesen demokratikus modorban, a melyben nyilvánult. Hogy ezen mit értek, csak egy képpel kívánom felvilágosítani.

Bolognának van egy óriási kiterjedésű tere. Képzeljék Önök magoknak a kolozsvári főtért egészen szabadnak, az az ügy, hogy a piaczi templom a körülötte levő épületekkel ne legyen ott; képzeljék aztán úgy hosszában, mint széltiben kiterjedésének egy harmadával körülbelől megtoldva, s úgy szereznek némi fogalmat e tér kiterjedéséről. Van azonban e piacznak egy igen érdekes sajátsága; a nagy tér egyik oldalán ugyanis éppen úgy ágazik el tőle derék szög alatt egy második kisebb tér, éppen úgy, mint a hogy Velenczében a Szt. Márk nagy terétől elágazik a tengerre nyíló piazzetta. Élénken emlékeztet ez az elrendezése a tereknek az ó-romai forum és comitium fekvésére, és alig ha nem volt a középkorban ennek az elrendezésnek az a célja, hogy a nagy tér volt a valóságos piac (piazza maggiore), a melyeken a vásárokat és népgyűléseket tartották, holott a kisebb tér az „urak“ gyűlhelye volt (piazza dei signori). E nagy tér egyik oldalát elfoglalja a város háza (palazzo pubblico), a mely-

nek egy óriási csarnoka a piacra néz. A csarnok méreteiről az adhat némi fogalmat, hogy benne és fedél alatt vannak a tűzoltók mászó házai. Nevezetes arról, hogy e tanácsházban volt Enzio börtöne. Ma is tanácsházul szolgál. A városházzal átellenben, a nagy piac bal-felőli sarkán emelkedik a Szt. Petroniusról nevezett székesegyház, az ő bevezetlen homlokzatával. E templomban tette VII. Kelemen pápa a császári koronát V. Károly fejére (1530. febr. 22. és 24.) A tanácsház jobb sarkán, a kis piacon áll egy gyönyörű szökőkút, a melynek ércszobrait Giovanni da Bologna öntötte, a fő alak egy óriási Neptun, a melyet a nép egyszerűen óriásnak (il gigante) nevez, és a melyről az egész kis piacnak a neve piazza del gigante. Ezen túl emelkedik a kis piac egész hosszoldalát és a nagy piac egyik oldalát elfoglalva a palazzo comunale vagy a prefettura, egy arányaiban nagyszerű palota, a mely felibe egy hatalmas és teteje felé kiszökellő polczköveken nyugvó zárt folyosótól szélesedő bástya emelkedik a régi lovagvárak mentsvára modorában, és a melynek a nagy piacra nyíló főkapuja felett egy tágas loggiában VII. Kelemen pápa óriási ülő bronzszobra, teljes díszruhában, a hármas koronával a fején és áldásra felemelt jobbal díszlik.

E helyrajzi kitérés után visszatérek elbeszélésemhez. Várták a királyi pár megérkezését. Gattoni ur közbenjárása nekünk kényelmes helyet szerzett a tanácsház erkélyén. A merre a szem látott, a piac zsumfolva volt néppel, és a kis piacon alig lehetett egy kis utcát szabadon tartani, a bevonuló király és a kísérete számára. Kezdődött a bevonulás, katonaság és városi testületek a magok zenekaraival élükön és lobogó zászlók alatt a királyinduló harsogó zenéje mellett vonultak el előttünk, és végre érkezett a kocsi, a mely a felséges vendégeket hozta, a kik a palazzó comunale-ban voltak leszállandók. Már annyi bizonyos, hogy a magyar éljenzés harsány riadója világhírű; de az olasz torkokhoz képest, a mieink csupa fuvolák! A királyi pár egy kocsiban ült, még pedig a király polgári ruhában balról, a királynő világos ruhában jobbról. A mint a kocsi a palota kapuja elibe ért, egyszerre megbomlott minden rend a roppant néptömegben; mintha a földből termettek volna, egyszerre kék, vörös és zöld sapkás diákok sokasága özönlötte körül a királyi fogatot, úgy, hogy kénytelen volt megállapodni, és ugyanakkor eget verő öröm- és üdvriadalom közt oda tódultak a diákok a királyi kocsi

ajtaihoz, és a király és a királyné mindketten, egyik balra a másik jobbra, kihajoltak a kocsiból és egyenként kezét szorították az oda tóduló diákokkal. Képzeljék ezt a látványt, és mérjék hozzá azt, a mit az imént demokratikus színezetnek mondték.

Junius 11-én, hétfőn kezdődtek az ünnepélyek azzal, hogy az egyetemek, akadémiák és más tudományos testületek és intézetek képviselőit bemutatták a bolognai polgármesternek (il sindaco). A bemutatás az archigymnasiumnak abban a részében történt, a melyben a museo civico van felállítva, még pedig e muzeum könyvtárának egyik tágas termében. Rövid volt az egész. A rector rövid beszédet intézett a polgármesterhez, ez röviden üdvözölte a megjelenteket, s ezzel vége lett volna mindennek, ha nem szolgáltak volna fel egy rögtönzött buffeten mindennemű frissítőket és szíverősítőket, a melyek elfogyasztása annyira vette igénybe a tudós urakat, hogy bizony nem jutott idő az ismerkedésre, alig egy kis alkalom a régi ismerősökkel való kézszorításra. De végig haladva a muzeum termein, lehetett egy kis áttekintést nyerni a gyűjtemények gazdagságára és jóízű feállítására. Főgazdagságát őstörténelmi és főleg őskeresztény emlékek teszik.

A második ünnepély e napon, s bizonyos tekintetben a nap főünnepélye volt Victor Emánuel király lovas bronz szobra leleplezése. A szobrot az imént leirt nagy piac közepére tették, háttal a város háza felé. Maga az ünnepély voltaképpen nem állott egyébből, mint gyülekezésből, a lepel lehúzásából, és eloszlásból; mégis tovább tartott két óránál. Hogy ennek az ünnepélynek kiválóan politikai jelentősége volt, azt mondanom se kell. Az olasz egység létesítésében a pápai vagy egyházi állam volt a legnagyobb akadály. Az egész katolikus világ közérzúlete állott itt szemben az olasz nemzet törekvésével, és ha Olaszhon többi részeiben az egységesítés egyszermind idegenek uralma alól való felszabadítást is jelentett, az egyházi államban ez nem volt így. Hozzá járul még, hogy bármi ellenszenv fészkelhette is be magát egyesek érzületében azoknak a visszásságoknak a következtében, a melyektől a papok kormányzása és igazságszolgáltatása éppen oly kevésbé lehetett ment, mint akármely más kormányé, a jó katolikus nép vallásos érzüelmét még is bántotta az egyház fejének megfosztása világi uralmától, a főnemességnek se lehetett inyére a változás. Innen van, hogy éppen a volt egyházi állam területén érzi magát legkevésbé biztosnak és kényelmesnek az

olasz királyság, s hogy éppen itt nem csak az egyház és a pápai kormány magatartása, hanem egy erős köztársasági párt is aggaszt, a mely párt a jelen állapotot csak átmenetinek fogadja el. Victor Emánuel szobrának felállítása tehát egy ténye a folytatólagos foglalásnak és hódításnak. Mégis ez alkalommal a lappangó feszültségnek semmi nyoma se mutatkozott. Az óriási piac a maga egész kiterjedésében teli volt tömött sokasággal, katonaság, testületek, nép oly sűrű tömegben töltötték meg, hogy mozogni se lehetett. A mellett a piacot környező épületek minden nyílása, sőt még a szédítően magas fedelei is mind megteltek néppel, és a mikor két óra tájban megszólalt a praefectura bástyájában a nagy harang, és a királyi család megjelent a számára emelt páholyban, legalább tiz katonai zenekar egyszerre kezdte harsogtatni a királyi indulót és a roppant sokaság oly eget verő örömrivalgásban tört ki, hogy a nagyszerű látvány mellett a lelkesedés elragadott még azokra is, a kik mint érdeketlen nézők szemlélték a jelenetet.

Mi, a kik a vendégek számára felállított emelvényen foglaltuk volt el a királyi páholy mellett kijelölt helyünket, jó félóráig voltunk kénytelenek várni, a míg az oszló néptenger közt lehetségessé vált a távozás. Egy közbe jött esemény engem személyesen távol tartott attól a közgyűléstől, a melyben a másnapi sajátképpi egyetemi ünnepély rendjét beszéltek meg, és lehetetlenné tette nekem a nagyszerű fáklvás menet megszemlélését; alig maradt annyi időm, hogy átöltözködve megjelenhessek a királyi estélyen, a mely e nap ünnepélyeinek betetőzése volt.

A királyi család nem levén a maga otthonában, a berendezésről nincs mit szólni. Az elfogadó elég tágas terem, mind a mellett, hogy nagy ablakai mind nyitva állva, tág utat adtak a hűvös esti légnak, ugy megtelt a meghívottakkal, hogy alig maradt egy-egy kis kör a király és a királyné körül, és ez a tömörttség, valamint a pazar fényt árasztó gázlámpák valóságos tropikus hőséget okoztak. Mindjárt a belépő ajtó közelében ott állott a királyné crème színű selyem brilliantin és fejér csipkével gazdagon díszített uszályos ruhában, fején egy ragyogó diadémával, holott nyaka körül számos fűzérben csaknem övig érő válogatott drága gyöngysorok fűződtek. Ugyanily gyönggyel ékeskedtek fülbevalói is. Ugy látszik a keleti gyöngy beszélő kedvencz ékszere Margherita királynénak. Magas

karcsu alakja tiszteletet parancsoló fenséget ad neki, a melyet az arczában tükröződő nyájas kegy vonzó bájjal fűszerez, úgy, hogy az ember nem tudja, mi hat rá erősebben, a méltóságteljes királyhölgy-e, vagy a szép asszony, mert mindamellet, hogy apróra véve, vonásai nem felelhetnek meg éppen a szépség eszményképének, mindenki úgy érzi, hogy szép asszony áll előtte. Ehhez járúl ezüst csengésű hangja, a melyen egyenlő könnyűséggel és tiszta hanglejtéssel beszél az olasz, francia és német nyelvet. A mikor én közelébe juthattam, éppen Carducci-val beszéltem, az ünnepelt költővel, a következő napi ünnep választott dísz-szónokával, természetesen olaszul. A beszélgetés az örömnép jelentősége és a holnap tartandó szónoklat körül forgott, azzal a könnyed változatossággal, a mely az olasz társalgást jellemzi. A királyné nagyon nyájas volt, ismételten szorított kezét az előtte álló költővel, mintegy megköszönve minden egyes szelleműs feleletet, a melylyel a királyné szavaira válaszolt, és a végén csókra nyújtá neki kezét; következett Boissier a hirneves francia, a kívül francziául folytatá a beszélgetést és azután hosszú sora a többieknek, mert a felséges asszony bámúlatos kitartással állotta helyét csaknem három órán át, és kiapadhatatlan jó kedvvel tudott minden bemutatottnak valami kedveset mondani. A mikor én voltam szerencsés sorra kerülni, és Capellini rector nevemet kimondta, francziául azt a kérdést intézé hozzám, hogy olaszul vagy francziául beszélek-e szivesebben, és miután a francia megszólításra francziául feleltem, francziául folytatá beszédét és a mikor egyenes kérdésére felelve megemlítém, hogy kolozsvári egyetemünkről négy tanuló ifjut is hoztunk magunkkal, a kik nemzeti díszöltönyben jelentek meg az ünnepélyre, mosolyogva mondá: „láttam őket, feltűntek nekem és érdekelnek engem nagyon, be fogom magamnak mutattatni.“ Érdekes jelenet volt, a mikor megpillantván Klingert, a budapesti egyetem választott rectorát, a ki papi díszöltönyében jelent meg, azonnal rendelkezett, hogy mutassák be neki, és igen nyájasan beszélt vele németül.

A terem másik vége felé éppen úgy tartott fennállva cercelet a király. Ő felsége ez úttal katonai egyenruhában volt, és noha arcza mindig komoly kifejezéssel maradt, szívélyes szavai mindenkit meggyőztek, hogy örvend az örvendezőkkel és szívesen teljesíti a bemutatások elfogadása nehéz tisztét. Modoráról szolgáljon jellemző például az, hogy a mikor én voltam szerencsés elébe kerülni, a bemutatás után, még mielőtt szólt volna, kezét nyújtott.

Jelen volt a trónörökös is királyi apja közelében. Szives házi gazdám, conte Massei, neki is bemutatott.

A szomszéd teremben aztán kissé hűsebb hőmírsékben egy gazdag buffet kínálkozott frissítőkkel és szíverősítőkkel.

Az estély éjjel utánig tartott, a mikor a királyi család visszavonult lakosztályaiba, mi pedig fáradtan vonultunk kiki haza felé nyugalomra.

Az egyetem sajátképpi örömnépe kedden, június 12-én következett.

Már reggel 7 óra után kezdett gyülekezni az ünneplő vendégsereg az egyetemi palota egyik udvarába a via Zamboni-ban, holott a diákság és az ünnepélyen részt vevő városi testületek az utcza hoszszában sorakoztak. Minthegy fél kilencz lehetett az óra, a mikor a valóban nagyszerű és a maga nemében egyetlen díszmenet megindúlt az archigymsnasium mint az ünnepély helyisége felé.

Mondanom se kell, hogy az utczák és terek, a melyeken a menet átvonúlt, ünnepi fényben díszlegetek. Minden ház fellobogózva, minden ablak szőnyegekkel feldíszítve, s utczák, ablakok, minden helyecske a honnan látni lehetett valamit, zsúfolásig telve ünnepi ruhában pompázó néppel. Még az öreg torre Asinelli, a tréfásan Bologna árboczának nevezett 84 méter magasságú dőlt torony, teteje is telve vala kíváncsi néppel.

„A kinek szerencséje volt tegnap jelen lehetni a nyolcz százados emlékünnepen, mondhatja magának, hogy olyan dolgot látott, a melyhez hasonlót ez életben nem fog látni többet, hogy jelen volt oly ünnepen, a melyen az egész világ részt vett, és a milyent ez előtt sehol soha se ültek.

„Valóban érdemes volt nagy útat tenni, hogy az ember lát-hassa. Bizonyos, hogy a látvány nagyszerúsége mindenkit megha-tott és meglepte magát az uralkodót is . . . ; így kezdi a „Resto del Carlino“ a maga tudósítását.

„Évszázak óta Bologna nem látott ily nagy, ily fényes, ily dicső ünnepélyt. Talán a Fossaltanál elfogott Enzio bekísérése nagyobb volt mint hadi diadal ; talán V. Károly koronázása, a melyet VII. Kelemen Szent Petronius templomában végzett éppen oly fényes volt. De a bolognai főiskola tegnap megtartott nyolczszáz éves örömnépe egybefoglalja városunk történelmének mind a két

„nagy eseményét, sőt túl tett rajtok ; mert tegnap a jog történel-
 „mében és emlékezetében dicsőséges Bolognának az egész világ akart
 „és tudott önkénytes tisztelettel adózni, és a látvány, a melyben a
 „tisztelet ez adóját leróttá, jobb, egészségesebb vala, mert sugallta
 „a mivelődés és haladás legmagasztosabb kifejezője, a tudomány. Az
 „a díszmenet, a mely 1530-ban kiindulva a palotából V. Károlyt kí-
 „sérte, a mikor a Szent Petronius templomába ment, hogy VII.
 „Kelemennel megkoronáztassa magát, nagy fénynyel és ünnepélyes-
 „séggel volt jelen egy ténynél, a mely jelezte Italia szabadságának
 „a végét és a spanyol uralom felül kerekedését ; a tanárok és ta-
 „nulóok jó hosszú menete, a mely tegnap végig vonult Bologna ut-
 „czáin, a díszjelmezek ily nagyszerűségével egyesítve magában oly
 „sok emberi bölcseséget a világ minden részéből és nemzetétől ide
 „sereglett képviselőkben, Bologna diadalában, főiskolája nyolczszáza-
 „dos öröminnepe megülésében, jelezte a szabadság és a tudomány
 „diadalát, mert ezek egyesítik a világot a nemzetek határain túl-
 „haladva abba az egységbe, a melyet a Romanisták *respublica lite-
 „raria* (a tudomány köztársasága) névvel jelöltek.“ — Így ír a
Gazzetta dell' Emilia.

És ez a díszmenet valóban nagyszerű volt. Megnyitotta a lö-
 vészegylet, ezt követte a hazatért Garibaldisták testülete, azután va-
 lamennyi kölesönös segélyegylete és politikai társulata a városnak
 és a vidéknek, valamennyi zászlójával ; több volt mint ötven zászló
 és lobogó.

Következett a diákok hosszú sora a maga lobogóival, azután
 az akadémiák, azután négy zászló : a pisai diákok zászlója, a mely
 alatt Curtatonenál és Montanaranál harczoltak ; a diákokból alakult
 önkénytes csapat zászlója, a mely 1849-ben Róma védelmében szere-
 pelt ; a Mameli Godofréd lobogója, és végül a paviai egyetemről
 hozott történelmileg nevezetes zászló.

Most csatlakoztak a külföldi és olasz egyetemek tanárképviselei
 mind fényes díszjelmezekben, a melyeken drága szövetek és prémek,
 rikító színek és komoly egyszerűség váltakozva tarkították e meg-
 kapó látványt nyújtó csoportok egyetemét. Kísérte vaj harmincz pe-
 dellus és szolga.

Legutoljára ment a bolognai egyetem rectora, tanácsa és ösz-
 szes tanári és tanítói kara, előttök lobogott az a gyönyörű és mű-

veszi kivitelű zászló, a melyet a bolognai hölgyek ajándékoztak, és a melyről az „alma mater studiorum“ jelszó ragyogott a néző elibe. Ezt kísérte három pedellus fekete egyenruhában azzal a három díszbuzogánnyal, a melyet 1564-ben Ippolito Petrucci da Urbino ajándékozott az egyetemnek.

A mint e hosszú menet lassan és méltóságteljesen végig vonult az utcákon, minden egyes csoportot tapsvihar és zajos üdvkiáltás fogadott. A prefectura erkélyén a királyi család és az udvar szemlélték az alattok elvonuló menetet nyájas hajlongásokkal köszönve meg a lehajló lobogók üdvözleteit; és a mikor a menet a via d'Azeglioból befordult a via Fariniba, kecses hölgyek minden ablakból és minden erkélyről virágcsokrok-, babér- és tölgyágak záporával halmozták el az elhaladó tudósokat.

A menet az archigymnasiumhoz érvén, a kísérő testületek és diákok künn maradtak, a tanárok és az akadémiák képviselői bevonultak az ünnepi helyiségül feldíszített udvarra és elfoglalták a számukra kijelölt helyeket. Ez az udvar gyönyörűen volt díszítve. A földszinti és emeleti oszlopcsarnokok oszlopain diadaljelvények és címerek a megfelelő színű zászlókkal voltak köröskörül felszegezve lomb és virág füzérek közt, és az egész udvar egy nagy vörös-fejér ponyvával volt fedve az egyenes napsugarak ellen. Az emeleti oszlopcsarnoknak az ajtóval átellenben eső részében nagy zene- és énekkar volt elhelyezve, a többi három oldal lépcsőzetesen emelkedő ülés soraiba fogadta a válogatott vendégeket, a kik elég szerencsések voltak belépti jegyeket nyerhetni. Ott díszlett ígéző körben Bologna hölgyvilága, már t. i. az a hölgyvilág, a mely akkor Bolognában volt, gazdag és ízlésteljes öltönyökben. Földszint az ajtóval átellenben emelkedett ékes sátor alatt, a melynek a tetején arany korona ragyogott, a királyi trón emelvény, elől három karszékkal, a király, a királyné és a trónörökös számára, hátul ülésorokkal a királyi kíséret és a főméltóságok számára. Az ajtótól az emelvényig és annak lépcsőin fel egy pompás széles szőnyeg volt elterítve, ettől balra egy nagyocska asztal állott, a mely mellett az egyetem rectora és tanácsa ült, balra állott a magas szószék, két felől az udvaron valának az ülések a tanárok és képviselők számára, a két oldal oszlopcsarnoka alatt a törvényhatóságok tagjai, más előkelőségek és a sajtó képviselői nyertek helyet. A királyi emelvény balján az egyetem, jobbján a város lobogói díszlettek.

Alig volt a sokaság elhelyezkedve, künn roppant örömrivallgás hangzott fel, a zenekar rá zendíté a királyindulót és belépett a királyi pár és a trónörökös az egész udvari kísérettel, velök Boselli közoktatásügyi miniszter és más udvari méltóságok. A király a középső karszéken, jobbra tőle a királyné, balra a trónörökös helyezkedtek el, a miniszter a királyné háta megett állva maradt.

A fogadást leírni lehetetlen! Legyen elég a jellemzésére annyit mondani, hogy az olaszok és az idegenek éppen oly elragadtatással és lelkesedéssel fogadták a felségeket, a hogy mi szoktuk fogadni szeretett királyunkat, csakhogy ők az éljenzés mellett tapsoltak is.

Az udvar után betódult a diákok serege és elfoglalt minden zúgot a hová még ember férhetett.

A mikor végre az elhelyezkedés bevégződött és csend állott bé, az ének- és zenekar eléadták a Panzacchi szövegére Franchettitől szerzett ünnepi himnuszt, a melynek magánrészleteit nagyszerű háttással énekelte Cattaneo kisasszony.

A himnusz bevégzése után Capellini, az egyetem rectora felállott, és rövid üdvözlő beszédét így kezdé:

„Felség! Ma az egész mivelte világ mintegy egy lélekkel ír-nyozza gondolatait Bolognára, e legrégebbe tűzhelyre, a melyen leg-„elébb lobbant fel és azután folyton tartotta fenn magát az „élénk szent láng, a mely elúzá a középkor sötétségét, és terjeszté „a világosságot a tudományok újjászületése percétől a tudomány „jelen koráig.

„Az egész mivelte világ színe előtt ünnepeljük ma nyolcz év-„száz beteljesedését a bolognai főtanoda keletkezése óta.

Ez után elmondva, miként keletkezett ez ünnepély rendezésének első eszméje és miként történt a kivitel, hálát mond a királynak kegyes megjelenéseért, bemutatja az egész világ egyetemének és kiválóbb akadémiáinak képviselőit és bejelentve, hogy a tanári kar és a tanulók testületei egyhangulag választották meg Carducci Josué ünnepi szónoknak, végül élteti Umberto királyt, mint a bolognai egyetem védurát és a kegyelmes királynét.

A Carduccira tett észrevétele elég érdekes, hogy ide iktassam: „Legyen ő a jövendő mondó, a kinek a szavával a béke és nagyság

„új korszakának jóslata szárnyaljon el a legtávolabb vidékekig, és
„vizshangozzék a legkésőbb unokáig!

Most Boselli miniszter lépett elé, és a királyné baloldala mellett állván meg, így kezdé beszédét:

„Kiváló mivelői a tudományoknak, nemesen lelkesülő ifjak,
„tisztelt vendégeink, Olaszhon királya nevében üdvözlöm Önöket!

„Egy régi bölcsesség emléke, a mely kifejleszté a politikai jogok első csiráit, és a mely sötét időkben úgy tűnt fel az emberi észnek mint új lelki tehetségek leleplezője, ide vonzotta Önöket a félsziget minden részéből, és az újkori tudás minden székhelyéről, mintegy a végre, hogy itt az új Itáliában szerződést kössenek a tudomány véghetetlen hódításainak egyetemes szövetségben való tovább fejlesztésére, az általános testvériség szövetségének szerződését, a melyből a világoosság egyesült fényára ragyogjon fel, és a melyben valamennyi nemzet tudományos gondolkozása és közmívelődési törekvése egy közös eszmébe olvadjon össze.

Remekül szerkesztett beszéde folyamában egy áttekintését adja a bolognai egyetem történelmének, különös hangsúlylyal kiemelve és névszerint elésorolva mind azokat a világhírű tudósokat, a kik ez egyetemen tanítottak és tanultak. Közbe-közbe a hazafias lelkesezés egy-egy lelkes szavakba foglalt nyilatkozása vegyült a szép csengő hangon és méltóságteljes hangejtéssel mondott beszédbe, és a vége felé az olasz egységért és függetlenségért vívott harcok emléke tódult előtérbe, és a miniszter rá mutatva, hogy itt a tanulmányok lobogóival egybefonva díszlenek ama szent harcok zászlói, a melyeket a gondolkozás és a haza szabadságaért vívtak, azon végzi, hogy az itt együtt díszelgő zászlói a nemzeteknek és egybe gyűlt képviselői más uralkodóknak együtt ünnepelve Itália felséges uralkodójával: méltó kifejezést adnak a jog, a tudomány és a béke mai ünnepén annak, hogy Olaszhon loyális barátságban van csatolva a többi nemzetekhez.

A valóban szép beszédet viharos tapssal fogadták.

Ekkor lépett a szószékre Carducci.

Carduccit, az ünnepelt költőt zajos ováció fogadta, a mikor a szószékre lépett; beszéde közben több ízben tapsvihar szakasztotta félbe, és a mikor elvégezte szünni nem akaró tetszés nyilvánítás zajlott fel, a mely tetőpontját érte, a mikor a király és a királyné

a szószekről lelépett és előttök elhaladva magát tiszteletteljesen meghajtó szónokkal kezét szorították.

Carduccin magán, a mikor a szószekekre lépett, meglátszott a roppant izgatottság, a mely egész lényét áthatotta, és a melytől csaknem reszketett. A mint azonban megkezdette beszédét, lassanként helyet adott az izgalom egy magas fokú lelkesültségnek, a mely azonban szemmel láthatólag folyton az erős akarat uralma alatt maradt, és még a beszéd legerősebben hangsúlyozott részeiben se vált kitoróvó.

De hát mit mondott Carducci? A királyhoz fordúlva azon kezdé: „Felséged színe előtt, mint az egy hazában egygyé vált szabad olasz nemzet felségének képviselője előtt méltán emlékszik meg „ma Bologna a maga főtanodája keletkezésére, a mely főtanoda első „jelensége volt annak a feltámadásnak, a melylyel e nemzet az ókori „nagyság romjai alól második történelmére ébredt.“

„Azok a vértanúk, a kik feláldozták magokat azért, hogy Itália „lia szent nevét dicsőségre juttassák a nemzetek között, méltókká „tesznek minket ma rá, hogy Itália koronája előtt fényesen tüntessük fel mennyivel nagyobb dicsőséggel ragyogja át a gondolat és a „tudás a mivelt világot, a midőn nem szégyelve a jelent, bizalommal a jövőbe emlékezünk meg arról, a mit őseink tettek.“

Ismét: „A pápaság és a császárság közti vetélyben, az a két „felsőség, a melyre a római hatalom megoszolva terjedett a barbár „világra, és a melyek ellentétében emelkedett fel az olasz nemzet, „a mely az előbbiből vette nemzetiségét és elszántságát, az utóbbi- „tól a tekintélyt és a törvényt, még mindig fényesen áll fenn a ró- „maiság; amott a kereszténység rómaivá lesz és politikai uralomra „törekszik, imitt a rómaiság ellene szegül német fegyverrel.“

A rómaiság e hangsúlyozásával áttér a szónok sajátképpel kiinduló eszméjére, arra t. i., hogy a római jog felelevenítése és tanulmányozása vetette meg első alapját a bolognai egyetemnek. Ám egyúttal kifejezést ad abbéli meggyőződésének is, hogy Bologna, a melyet már az ősi italiaiak oda helyeztek az Appennin tövébe mint előőrsét egy leendő új Itáliának, ekkor kezdé betölteni hivatását. — Ezután nagy vonásokban ecseteli az egyetem fejlődését, röviden érintve minden kiváló mozzanatot, a mely közre hatott az egyetem dicsősége és hírneve gyarapítására. Így jut el a XVI-ik százig, s itt így folytatja:

„Ma, a midőn Olaszhon a maga hosszas vértanúsága árán el-
 „jutott a nemzeti államok új korába, még mindig származtathatja
 „azokat az elveket, a melyek oktadják és korraányozzák az új nem-
 „zeteket és önkénytes szövetségöket attól a Rómától, a mely oly
 „dicsőségesen birta egyesíteni a népeket; és a bolognai főtanoda azzal
 „az erővel, a melyet emlékeiből merít, újlag fogja megragadhatni
 „azt a mivelődési vezérszerepet, a melyet birt; visszafoglalhatja ma-
 „gasztosabban, szabadabban, zavartalanabbúl, fejtegetvén a népek előtt
 „egy másik részét a jogász Róma örökségének.

„Olaszhon hálásan emlékeztvén meg, hogy az ő neve Rómával
 „van egybefonva, mindig és minden úton Rómába akart menni: a
 „közép korban a joggal, a mi korunkban a politikával.

„Függetlenné, szabaddá és egygyé levén vissza akart térni Ró-
 „mába; és atyáink közt egy ember, egy nagy ember jobban érezte
 „át mint bárki más Olaszhon történelme e szükségyszerű fejlemé-
 „nyét; Mazzini József volt az, a kiben magasztosan, ragyogóan és
 „lelket emelve élt annak a harmadik Rómának az eszményképe,
 „a mely se nem aristokratai, se nem császári, se nem pápai, ha-
 „nem olasz.

„És Olaszhon oly kitartással verdeste Róma kapuit, hogy végre
 „ott volt a Quirinalison és a Capitoliumon.

„Innen van az a szent tűz és önfeláldozás, a melynek nem lel-
 „hetni párját semmiféle más történelemben: egy monarchikus köz-
 „társasági, egy forradalmái uralkodó, egy engedelmeskedő dictator:
 „Victor Emanuel egy közös célra szövetkezve Mazzini Józseffel és
 „Garibaldi Józseffel.

„Innen van, hogy Bologna ma 1859 junius 12-kének huszon-
 „kilenczedik évfordulóján, a mely napon utoljára és végképpen látta
 „kiűzve az idegenek uralmát, köztársasági emlékekkel teli piacán
 „üdvözli képmását Victor Emanuelnek, az Olaszhon szabadságáért
 „harczó királynak.

„Innen van, hogy a dicső sirbolt Savoya legtöbbet szenvedett
 „királya sirja mellé már hiába várja nem már Savoya, hanem ko-
 „runk legnagyobb királyát, azt a királyt, a kit az olasz nemzet fel-
 „szabadítójaként üdvözöltek.

„Mintán Victor felvitte sasát arra a végzetes dombra, a me-
 „lyen hajdan Romulus leste volt a jósjeleket Róma alapítására, ez

„isteni ölelésével felfogta az Alpesek királyát és halála után letette
 „a haza hajdani összes istenei templomában, mint Olaszhon és Róma
 „királyát.

„Soha semmiféle emberi kegyelet vagy kegyetlenség nem fogja
 „eltávolítani Victort a Pantheonból: soha a körülmények semmiféle
 „roszasága vagy erőszaka nem fogja Rómában megbuktatni azt a
 „lobogót, a mely a bitófa gyalázatából felemelkedett a Capitol verő-
 „fényére.

„Ön, Felség! mint hű védője Olaszhon nyolczszáz éves tör-
 „ténelme vívmányainak, Ön, mint tolmácsa és érvényesítője az egész
 „olasz nemzet hó ohajainak, Ön, ó király, mondá az egész világ
 „színe előtt magasra szóló hangon: Róma érinthetetlen hódítmány.
 „Igen is, királyom, érinthetetlen hódítmánya az olasz nemzetnek a
 „maga és a szabadság számára!

Bocsánat e hosszú idézetért. Semmiféle kivonatolás se birt volna Önöknek képet nyújtani, a mely e nevezetes szónoklat hangulatát és színezetét csak annyira is mutassa fel, mint ez a minden esetre halvány fordítás. Hogy mily hatást tett olasz hallgatóira, a kiknek soraiban még számos a jelzett harcok szemmel látott tanuja, a kik között ott volt az a könnyen lelkesülő ifjuság, a mely a szónok szavaiban nyilatkozó szellem uralma alatt született és nevedett, a mely tantermekben és gyűlésekben ismételten hallja és szívére veszi a benne kifejezett eszméket, a mely minden lépten nyomon találkozik ez eszmék hőseit dicsőítő emlékekkel, a melyek csaknem minden köz- és magánépületen kívül-belől költői lelkesséssel szerkesztett felirataikkal magokra vonják a szemet és a figyelmet, azt hiszem, nem szükség leírnom. Minket mint érdekeletlen hallgatókat, nemesak nem ragadott el, hanem némileg megdöbentett is. Értjük mi jól, hogy ez az egyetemi ünnepély több mint egy tekintetben nemzeti ünnep is volt; azt is értjük, és ki értené jobban mint a magyar, hogy ily nemzeti ünnep alkalmával igen is van helye a hazafias érzelmek túlbuzgásának, a hazafias eszmékkel szóban és tettben magát azonosított uralkodóhoz való ragaszkodás ömlengő nyilvánulásának. De bár mennyire értjük, bár mi igazoltnak látszhatik is olasz szempontból a csak imént kivívt nemzeti egység felett ujjongó diadalérzet, még se bírjuk helyeselni azt a hangot, a melyen ez a lelkesedés a király színe előtt, ezzel az

alkalommal, és ilyen hallgatóság jelenlétében felszólalt. A bolognai egyetem ünnepén más diadalokat kell vala magasztalni, mint azokat, a melyeket egy, ha szinte jogosúlt. ha szinte királyi részvét mellett is dúlt forradalom anyagi öldöklő fegyverekkel vívott ki; és ha igazok van is az olaszoknak abban, hogy Róma birtoka nélkül az olasz egység csonka, az olasz királyság betetőzetlen lett volna, Róma bevételé nem tartozik a bolognai egyetem vívmányai közé. Mint politikai szónoklat, megengedjük, Carducci beszéde minden élessége mellett, vagy ha úgy tetszik, éppen élességeért, a maga nemében remek lehetett volna; mint ünnepi szónoklat a tudományosság űs fészke nyolczszáz éves örömnepén csekély nézetünk szerint elhibázott és legalább is tapintatlan volt.

Nem tudom, vették-e észre t. hallgatóim, hogy eddigi elbeszélésemben még csak említése se fordult elé egy rendnek, a melyet nálunk minden nagyobbacska ünnepélyen szerepelni vagy legalább élénk részt venni látunk, és a melynek távol maradása nekünk nem csak feltűnik, hanem rosszúl is esik. Értém az egyházi rendet. A bolognai egyetem emlékűnnepén istenért se lehetett látni papot, nem csak az ünnepélyeken, hanem még az utcán sem.

Az egyházi és világi hatalom küzdelme a politikai uralomért még nem szűnt meg. Ha más czimű és nevű vezérek alatt is, ha más fegyverekkel és módon is, foly ma is szakadatlanúl, ha nem mozgat is hadsergeket, ha nem ont is emberi vért. Jelleme megváltoztatásához nagyban hozzájárult a nemzetiségi eszme fellépése, a mely a nemzetiséget nem ismerő egyetemes egyház természetes ellene, ha nem szövethkezik is feltétlenül a világi hatalommal, és a köztársasági törekvés, a mely minden uralom ellensége. Az e felett való elmélkedés azonban politika volna, és abba elegendni még úgy sem akarnék, ha szabad volna is itt politikával foglalkozni. A tényt csak azért említem fel, hogy a papság távol maradása okául rá mutathassak arra a feszültségre, a mely az olasz királyság és a pápaság közé egy eddig áthidalhatatlanul tátongó választékot csinált. Mily kedvező alkalom kínálkozék vala a tudomány semleges terén kezdeményezni egy bár részleges közeledést! Nem gondolták-é meg az olaszok, hogy a hazai papság kizárása egy nemzeti nagy ünnepből úgy tűnhetnék fel az elfogúlatlan világ előtt, mint indokolatlan gyűlölet az egyház iránt ott is, a hol a politikai hatalmi állás nem

forog kérdésben? nem gondolta-e meg a papság, hogy tűntető távol maradása tudományellenes színezetet ad magatartásának? Nem az én dolgom ezen tünődni. Lássák azok, a kik így akarták.

De egyet nem hallgathatok el. Nyolczszáz éve annak, hogy „Bononia docet“. A középkor sötétségében itt kezdett derengeni a feltámadó közmívelődés első fénysugara. Nagy munkát végzett itt emberi ész és szorgalom évszázak hosszú során át és e munkában nem csak egyes egyháziaknak, hanem magának az egyháznak és fejének tetemes része vala. Illő-e, kérdjük, hogy a bolognai egyetem örömnépén a diadalmas nemzet fiai erről az egyházzól és közreműködéséről merőben hallgassanak, vagy ha említik, csak úgy említsek mint ellenséget?

De ne feszegessük ezt tovább. Folytassuk az elbeszélést.

Carducci beszéde után következett az az ünnepélyes szertartás, a melylyel az egyetemek és akadémiák képviselői átnyújtják a bolognai egyetem rectorának a magokkal hozott üdvözlő leveleket. Nevőken, már t. i. a megbízó intézetek hazája nevéen szólítva eléptek csoportonként a királyné előtt álló rector asztalához, minden csoport szónoka egy-egy rövid üdvözléssel átadva a maga díszes üdvözlő iratait; beszéltek itt csaknem minden nyelvvel, egynehányan latinúl, a legnagyobb rész francziáúl, a németek olaszúl, sőt az athenei egyetem képviselője üdvözlő beszéd helyett a görög nyelven szerkesztett üdvözlő levél egész szövegét olvasta fel. A díszes közönség minden egyes küldöttséget tapssal fogadott. Legutoljára beszélt Pessina tanár az olasz egyetemek nevében.

Most Gandino tanár lépett a szószékre és egy valóban remek latin beszédben mondott köszönetet a bolognai egyetem nevében a megjelent képviselőknek. Még egy symfoniát játszott a zenekar, aztán a felségek felállottak, leléptek az emelvényről és még egyszer kezet szorítva Capellini rectorral, Carduccival és Gandinóval, a sokaság felharsogó örömrivallásai közt elhagyták az udvart és kocsin visszatértek lakásukra.

Délután 6 órakor következett a díszebél, a melyet a kormány rendezett az egyetemek képviselői számára a tőzsde tágas termében. Ez a díszebéd olyan volt, a milyenek ilyen ebédek szoktak lenni; a mieinktől abban különbözött, hogy kevés volt a pohárköszöntés; mindössze négyen szólaltak fel, kezdte Solms gróf a ki az olasz ki-

rályra írtett poharat, utána Boselli miniszter felköszöntötte az Olaszhoannal barátságban és szövetségben levő államok uralkodóit, az olasz egyetemeket és a külföldi egyetemek képviselőit, a következő latin köszöntő a bolognai egyetemet éltette és a bolognai polgármester végezte a királyi családra mondott rövid köszöntővel.

A közébed után a teatro communaleban díszelőadása volt Wagner Tristan és Isolda című operájának. Tán érdekelni fogja t. hallgatóimat, hogy az operában a második soprán szerepet éneklő Sra. Spagni-ban Spányi Irma magyar énekesnőre ismertünk.

Ugyan e napon volt a diákok közébedje Casalecchióban, a hol egyetemünk ifju négy tanulóját kiváló kitüntetéssel fogadták.

A következő napon délelőtt ismét az archigymnasium udvarán a királyi család jelenlétében kiosztották a tudori okleveleket azoknak a tudósoknak, a kiket a bolognai egyetem ez örömnnepe alkalmából tiszteletbeli tudori czímmel ruházott fel. Ceneri tanár mondta a zárbeszédet. Itt történt, hogy az ünnepély végén következett bemutatások közben a király egyszerre roszúl lett a nagy hőségben, és ez végit szakasztotta az ünnepnek. Ugyanaz nap délután 4 óraker sorsolták ki az ajándékokat, a melyeket a bolognai hölgyek szántak a diákoknak és este a diákok egy bohóczestélyt rendeztek a Montagnolán.

Reánk nézve ezzel vége volt az ünnepélynek. A következő napot még arra használtuk fel, hogy a világhírű Certosat és a város más nevezetesebb épületeit megtekintsük. Gattoni ur volt szives kaulauzunk és megmutatta nekünk azt az ablakot is, a melynek vasrostélyán észlelte Galvani legelőször a békaczombok rángásait.

És itt én is végzem elbeszélésemet. Azt fogják-e Önök rá mondani, hogy keveset a jóból, vagy azt: hála istennek, hogy vége van? Az elsőt ohajtanám, noha érzem, hogy se tartalmával, se rövidségével nem érdemesíttem rá magamat; az utóbbi ellen védekezni fogok az anyag bőségével, a melyet a lehető legrövidebben kívántam Önök elébe adni. Egyébaránt senki se lehet elfogúlatlan bírálója saját munkájának s így szivemből köszönnvén Önök türelmét azzal végzem, hogy: gratia a fejemnek!

Irák Kolozvárt, september 22-kén 1888.

Finály.

KAZINCZY OTTHONN.

I.

Száz esztendeje éppen, hogy a Kazinczy indítványozta Magyar Muzeum, legelső szépirodalmi és tudományos folyóiratunk első kötete megjelent. A kezdet gyarlósága és nehézsége megtetszik rajta, ma még sokkal inkább, mint száz esztendő előtt, de egy nagy eszmének határozott kijelentéssel és erős öntudattal, nemes lelkesedéssel és helyes tapintattal hódol; célja: a nemzeti nyelv gyarapítása s a tudományoknak hazánkban való terjesztése, mi végből főleg a költői és szépprózai nemeket öleli fel, mert a nyelvet leginkább ezek fejlesztik. A programmnak, melyet Kazinczy irt s Bacsányi erőszakosan és illetéktelenül megváltoztatott, e nagy eszméje egyenesen Kazinczyra vall; ő tűzte pályája lobogójára és követte híven hajnalodó fiatalságától alkonyodó öregségéig; követte jó és balszerencsében, boldogság és búbánat, repeső remény és kinzó kétség, bízó biztatás és gyötrő gyűlölködés között. A mint Kölcsey szépen mondja: félszázadig küzdött a pusztákon s egy messze pillantás az ígért földébe, lőn minden jutalma.¹⁾

Mennyi ellentét e félszázados küzdés alatt! Fény és árnyék, gondtalan nevelés és vívódó roskadozás, lobogó lelkesedés és nemzeti közönyösség, eszményi álmódosítás és anyagi vergődés, halhatatlan di-csőség és élhetetlen nyomorúság, hivatali buzgóság és váratlan el-csapás, előkelő magány és penészes börtön, független szabadságra áhítozás és raboskodó szenvedés, érzékeny szeretet és vérrokoni vi-szongás zaklató pörlekedéssel, édes szerelem és keserű aggodalom szivszaggató szegénységgel — valami fájó-élesen és bántó-visszasán megható és megrázó képbe folynak össze, a mester borzasztóan szép pályája képébe! S a mint végig-végig nézünk rajta, a pályán

¹⁾ Kölcsey Ferencz: Minden Munkái. Pest, 1859. II. k. 184 l.

is, a képen is, melyen a chiaroscuro a legcsodásabban ömlik el, lelkünk előtt, mint valami látomás fenséges alakja, megjelenik Kazinczy, a szent öreg, őszén, de szemében az örök ifjúság égő tüzevel. Szemeink sűgara beleolvad e tűzbe, szívünk édesen fölmelegszik és fellobban rája: ez a tűz nem a költőnek, nem a tudósnak, hanem az apostolnak és jósnak ihletett és ihlető tüze, melytől nemcsak önmaga lelkesedik az élet vértanuságának koszorújával is örökkön; de erejétől lelket kap korának egész költői és írói nemzedéke, áldó példájától áldatlan idők pangó emberöltője is!

Száz esztendő alatt sokszor szólott az irás Kazinczyról. Zengte ének, magasztalta beszéd, becélte barátság, hódolt neki hízelgés, támadta és gáncsolta féltékenység, gúny, irigység, rideg józanság s irodalma egész könyvtár. Nem szándékunk e könyvtárba belemertülni; nem czélunk költői és írói érdemeiről és hatásairól részletesen beszélni: csak szíve életéről szólandunk. S ha visszatekintünk mégis olykor-olykor, kivált eleinte, pályafutására, ha a fényből és árnyból ki-kiemelünk egy-egy megkapóbb és jellemzetesebb vonást, azért teszszük egyes egyedül, hogy hűség és lehetőség szerint feltüntessük, mily viszonyok között, mily benyomások alatt fejlődött és mivelődött szíve, hogy a nemességnek, fogékonyságnak, gyöngédségnek, érzékenységnek, szerelemnek és szeretetnek oly végtelen gazdagságával és változatosságával rendelkezett. Mert a világirodalom kimagasló nagy szellemei közt is kevés párja akad, kinek oly kiképzett, oly kimivelt szíve volna, mint a minő az övé. S jól esik megvallanunk, hogy a Merck mondása Göthéről, melyet Lewes följegyzett, reá sokkal inkább illik: hogy a mit élt, még szebb volt, mint a mit irt; s élete gyöngeségei és tévedései mellett is a szellemi nagyság oly képét tünteti föl, melyet nem szemlélhetünk meghatottság nélkül.²⁾

Mennyi sugár, mosoly, remény e szép élet megindulásakor, menyui gyász, sirás, kétségbeesés beveződésekor! Bölcsője felett termékenyítő csókjával és örökös gondjával ott áll a jó Genius, egyik kezében a bőség szarva és csészéje, másikban a mák és búzakalász. S az ő jelvénye nem üres kép, nem is a lelki áldást hirdeti csak: a valóságot példázza. Bőség, gazdagság, vagyonosság és szaporaság egyképpen kitünteti a családöt, melynek öléből Kazinczy származik.

² Lewes = Szász Károly: Göthe Élete. Budapest, 1874. I. kötet, 1 f.

Mind a két ágról, a Kazinczyak és Bossányiakéról, a középnemességhez tartozik, amaz erős és fényes osztályhoz, mely nemzeti érzésre nézve a legtöbbször egyesült a néppel, birtok és befolyás tekintetében nem egyszer mérkőzött a főnemesi renddel. A Kazinczy-család vérokonságban állott a Szemerékkal, Kölcseyekkel, Fáyakkal, Vayakkal, Klobusiczkiakkal, Dessewffyekkel és Rédayakkal, az ország számos ősnemesi és mágnási nemzetségével, sőt a Réday révén a hagyomány szerint egyenszen Aba Samu királylyal, a miért a mester félig tréfás, félig komoly kérkedéssel dicsekszik gróf Dessewffy Józsefnek, hogy az ő ereiben királyi vér pezseg; jószágai meg hét vármegyébe kiterjedtek. Tekintély és tisztelet, méltóság és közéleti hir diszítette e nevet. A család tagjai nem egyszer voltak megyei főjegyzők, alispánok, országgyűlési követek; sőt egyikök, András, a II. Rákóczy Ferencz híve, seregében az ungi és zempléni fölkelt nemesség főkapitánya, ki ott szerepelt a szécsenyi és ónodi emlékezetes gyűléseken, költői tehetségével és hivatásával is kivált. A Bossányi-család pedig épp oly gazdag, előkelő és ismert, Bihartól fel Nyitraig és el Máramarosig, a merre mindenütt uradalmi fekdtek. A nagyapa Bossányi Ferencz, bihari főjegyző és főszolgabíró, két nevezetes országgyűlésen neves követ, megyéjének élte végéig vezérúrnak, ki méltóságos és uralkodó jellemmel jószágot és önzetlenséget, nagyúri jószággal nagyúri gondatlanságot párosított. A tisztújításban szava és akarata döntő; a közszerepléstől visszavonulva — valóságos patriarcha volt. „Birája, békéltetője, tanácsadója maradt az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztzkodóknak, kik idegen vármegyékből is, mint a Pályám Emlékezete beszéli, több napi járóföldről hozzá folyamodtak, bizva elhíresztelt egyenességéhez és tudományához. Bért, ajándékot senkitől sem veve, sőt ő tartá őket cselédjeikkel, lovaikkal, valamig a pör előtte lefolyt, s nem különben a tehetősebbeket, mint a szegényt . . . Vagyonával keveset gondolt; ménese, gulyája, nyájai örömeire voltak, nem hasznára; pásztorai számolának, a mit nekik tetszett, hűtelenségeiknek villámlások és menydörgések voltak büntetései, s a szolgálatból kiesés. Szerüje gazdagon rakva asztagokkal széna és szalmakazalokkal, pinczéje tele borral, vermei étellel s ezeket szükség idején inkább nyitá meg a szorultaknak hitelbe s kamat nélkül, mint a nyereszkezőknek fizetésért.³⁾ Nem volt szemében ér-

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. Abafi Lajos kiadása 1879. 6 l.

téke az értéknek, becse a pénznek. Így, a mikor br. Bossányi Nyit-rában elhalt s ő mint örökös ott megjelent, hogy a tőle messzi eső birtokokat rokonainak eladja, azok pedig keveset ígértek érték, — bosszuságában befogatott és elhajtattott, ott hagyva nekik mindent isten nevében; így napi díjai, miket Máramarosmegye különböző küldetések és szolgálatok fejében számára kirendelt, évekig heverték a pénztárban; később is leánya vette föl, kinek az öreg odaajándékozta.⁴⁾ Ez a gondatlanság azonban csak a pénzre és gazdagságra terjedt; egyébben pontos és rendszeres volt. Leveleire különös gondot fordított, csinnal és izléssel írta azokat, később, mikor kezeinek reszketése miatt tollba mondogatta patvaristájának vagy a falu jegyzőjének, minden apróságot megmagyarázott és körmével megjelölt: hol kezdje a megszólítást, hol az első sort, hova tegye a keletet; az írás közben pedig fel s alá sétálgatott egyenes tartással s önérzetes felsőséggel. A méltóságos embernek, kinek házában nevedett Kazinczy hét esztendő koráig, komoly és büszke egyénisége oly erős benyomással vésődött a cseperedő gyermek lelkébe, hogy a mikor a semlyéni iskolamestertől megtanul írni, s nagyapja odajár az országgyűlésen, a kis Bossányi uram, mint az akkori szokás szerint a házi nép nevezte, szintén leveleket mondogat, vagy a jegyzőnek vagy egyik-másik vendégnek, felültetve magát az asztal tetejére; míg édesanyjának huga, a „kis nagyhatnámot“ az uralkodásról le nem szoktatja és írásra nem kaphatja, úgy, hogy ezentúl nagy kedvvel írogat és rajzolgat.⁵⁾

Ime, így örökli Kazinczy az apai ágról az írói hajlamot és közszellemet, anyai ágról a buzgóságot mások dolgára, a gondatlanságot a maga javának elhanyagolására; a fogékonyságot a vezetésre és uralkodásra, büszke önérzettel és nemes szivjósággal együtt. Oly tulajdonságok, melyek az ő jellemében hamar kitetszenek, az évek haladtával mindég határozottabb színig erősödnek, korszakos szerencséjére a nemzetnek, végzetes szerencsétlenségére önmagának. Más gyermek még alig eszmél, a mikor már ő eszmélkedik. Szerető apja társaság kerülő és otthon ülő, ital, táncz és kártya helyett az irodalom és család szeretete buzog lelkében. Mint Góthe, a frankfurti tanácsos, örömezt olvas és beszél el apró történeteket; a kis Ferencz

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 11 l.

hazajutva az ujság mohó ingerével fogadja: figyel és hallgat, ellesi a jellemző vonásokat és leirogatja titokban. Aztán félve eldugdossa az írást, nehogy házi tanítója megtalálja és apjának bepanaszolja. A csínyen rajta veszt, a vád és panasz a haszontalan „időlopás“ miatt megesik. S apja? Apja eredetileg katonának szánta, minek két kedves apró emléke megmaradt a családi ereklyék között: az egyik egy kép, melyen a 3 esztendőös gyermek az akkori Károly főherceg-ezred sárga galléros, fehér kabátos egyenruhájában, parókásan jelentgeti, hogy hősnek készül; a másik egy levél, melyen 5 esztendőös korban úgy írja magát alá, hogy generális; — mégis most boldog örömmel szalad feleségéhez, hogy gyermekök nem generális, hanem könyvirő lesz!⁶⁾

Igen, derék apa, megnyughatol, igazad van! Gyermeketek nem fog kardot hordani és forgatni, legfeljebb hivatalos küldetések és tisztelgések alkalmával; de vívni, küzdeni s harczolni fog mégis, lelki hősiességgel és hősi bátorsággal félszázadon keresztül, mint az új Magyarország szellemi vezére az ó Magyarország elmaradottsága, részvétlensége, miveletlensége és ízléstelensége ellen; harczolni fog fegyveres hadak helyett a költők és írók szellemi táborával! Igen, harczolni és győzni fog a szép lobogója alatt dicsőséggel; de fájdalom, nem egyszer hullat könyeket magáért és családjáért. Igen, derék apa, gyermeketek könyvirő lesz és nagyobb ragyogásba vonja a Kazinczy-nevet, mint valamennyi elődötök együtt!

Ettől az időtől fogva nemcsak a Músa, de a család is írónak jegyzi el. Késmárkon: a míg a Kárpátok fenséges és vadregényes láttára szárnyat ereszt képzelete, megismerkedik a német nyelvvel és első német regénnyel; Patakon, főleg tanára, Szentgyörgyi figyelméből belekap a római, görög és magyar irodalomba. Gondos apja észreveszi, hogy az iskola se lelkének, se szívének nem nyújt táplálékot. Micsoda tanítás is foly benne akkor! A rend és fegyelem teljesen hiányzik; sem a tanárság, sem az ifjúság nem ismeri. Akkor távoznak Patakról el, a mikor tetszik, akkor térnek vissza megint, a mikor tetszik. Igazi arkádiai szabadság. Például a philosophia tanára, mikor Kazinczy keze alá kerül, hónapokig halálos betegségben fekszik és senki sem helyettesíti; a historia tanára sze-

⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 14 l.

meinek gyöngesége miatt félesztendeig nem tanít és senki sem pótolja; a theologia tanára öt esztendeig eviczkél át tárgyán, pedig minden félévben új hallgatói vannak; végre a phisika tanárának leczkéire képzelhetetlen gorombaságai miatt senki el nem jár és még csak nem is évődik miatta⁷⁾. Azért felhasználja az időt, hogy lás-son és halljon, az élet nagy iskolájában simuljon. Patakra be-berándul gyermekeiért, mert Ferenczcel itt van Dénes is; s el-elviszi őket innen. Ha Ujhelyen a megye összeül, ott vannak; ha akasztanak, ott vannak, ha II. József Patakon megáll, neki felszolgálnak; ha a magyarországi reformátusok bécsi főügynöke, gróf Beleznay Miklós tábornok Bugyiban névnapot ünnepel: a két Kazinczy-fiú az iskola nevében felköszönteni útra kel s az iskolai ellenőr, Komjáthy Ábrahám felügyelete alatt „lebegő zöld mentőben, zöld dolmányban, nyusztal és ezüstözve, pipacspiros nadrágban, picziny karddal“ megjelenik az ünnepen, tetszést és dicséretet bőven aratva. A kis küldöttséget a gyermektelen gróf felesége elhalmozza csókkal, édességgel, s egész hétig dédelgeti; csak akkor indul az vissza és karácsonyra ér haza. Az egész út álló egy hónapig tart, de kimondhatatlan haszonnal; mert Kazinczy lelkébe, későbbi vallomása szerint, szikra pattan előre törekedni és a nagyok figyelmére méltónak lenni; mert Komjáthy Ovenus alapos ismerője lévén, sok epigrammot mond el könyv nélkül s lelkesedve megtanulja ő is. Ime, így hintődik el és fogan meg benne az epigramma költés — magva — mi utóbb oly nemes és gazdag virágzásba hajt!⁸⁾

Sőt édes apja gondoskodik irói pályája egyengetéséről is. Azt tervezi, hogy Gellertből s Rabcnerből fordíttat véle s egy kötetben közrebocsátja. A vallás eredetéről szóló értekezést át is adja. Ám mielőtt szándéka teljesülhetnék: megbetegszik. Márcziusban már oly gyöngye, hogy Ferencz fia József-napon ágya előtt sírva köszönti fel, ő viszont megindító melegséggel áldja meg és másnap meghal. Zaj és zokogás tölti be a szülői házat, s a gyermekek fájdalomtól leverve, bánattól elborulva térnek a temetés után Patakra vissza. De alig rebben széllyel valamennyire az anya és fia lelke egéről a felhő, mely oly váratlanul és oly sötéten eltakarta egész jövőjüket, az megemlékezik férje tervéről, ez az ő sürgetésére elkészül a for-

⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 27 l.

⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emléke-ete 20—22 l

dítással. S böles és gyöngéd tanára, Óry Gábor, kinek azt átnézés végett bemutatja, hasztalanul szidja le a szemtelenségért, anyja és gyámja unszolva-unszolja, hogy dolgozzék valami egyebet s küldje mielőbb. Így keletkezik sietve és elsietve tele az író és nyomtató hibáival, 16 éves korában első zsöngéje oly balsikerrel, hogy szégyenkező elkeseredésében felfogadja, mikép neve soha többé nyomtatva nem lesz.⁹⁾ Fogadkozhatik ő már, a Músa küldetése s a család kijelölése ellen nem tchet; cselekedni fog, a mint a sors igazgatja, mert mi, büszke és hívalkodó urai a kis természetnek, mely bennünk él, s a nagy természetnek, melyben mi élünk, csak esz-közök vagyunk az ő kezében. Íme, minden fogadkozásnak daczára már a következő esztendőben megjelenik a Bessenyei György amerikai elbeszélésének fordítása; s bécsi utja alatt már egész ifjonti erővel fellobog lelkében hódolata a szép iránt, a szép iránt az irodalomban és művészetben. Alig várja, hogy Pestre érjenek, s a könyvkereskedésbe szalad Gessnerért; nem találva megveszi Wieland Musarionát és egész Bécsig olvassa, bár alig érti, de addig olvassa, a mig megérti. S alig áll meg szekerök Bécsben, siet a Belvederébe s álmélkodással gyönyörködik Rubens és Van Dyck remekeiben, siet Bessenyeihez, s megihletődő tisztelettel néz szét szobájában és ül le íróasztalához, hogy megírja levelét a távollevőnek pasteu-képe előtt. S alig érkezik haza: Báróczy Marmontele és B. Szabó hexameterai kerülnek kezeibe. Mint előbb a Kártigámot leirhatatlan felindulások és csodálkozások között olvassa újra meg újra: úgy olvassa most Marmontelt, félszázad múlva is elevenen emlékezve vissza egyes helyeire, a hol édes szólása csodálkozásában fel-felsikoltozott. És olvassa örökkön és fölteszi, hogy a Báróczy koszoruja után fog törekedni minden erejével, a mi lesz; Baróti Szabó Dávidot pedig distichonos levelével üdvözli¹⁰⁾

Íme, a 18 éves fiatal Kazinczyban a későbbi korszakos író már határozottan felismerhető. Báróczy koszoruja lelkesíti, Baróti Szabó Dávid a classicismusnak eljegyző; s ő már levelével keresi föl, a ki az irodalom terére lép. Elmehe ő már iskolái végeztével törvénygyakorlatra, Milecz Sámuelhez, a tornai uradalom ügyvédéhez, a mikor Kassára ér, Szabó Dávidot fogja meglátogatni, ki noha nem

⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 32 l.

¹⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 36 - 37 l.

éppen vonzó alak, mert szálas, vékony ember szederjes arczczal, öltözetében piszkos és mocskos, iránta szögleletességében feszes és tartzkodó: mégis tiszteli és szereti; megfordulhat Nagy-Váradon, gróf Brunswick Antal főispán beigtató ünnepe alkalmából, ott fogja hagyni az újjongó nemességet, mihelyest a Révay Miklós üdvözlő verséről értesül, s megismerkedik az egyszerű és szegény piaristával. ki közepszer magasságú, vékony és nyálkás húsú ifjú, lobogó szöghajjal, kék szemmel, de minden mozdúlataiban tűz, bátor és félni nem tudó. Valjon, a mikor a két rajongó fiatal szemben áll egymással s az idősb Révay buzdítja ifjabb Kazinczynkat a szép pályára: látja-é a másik szemének kilobbanó súgáraiból azt az óriást, kinek neve a halhatatlanság koszorújában az övével összefonódik; sejti-é valamelyikök, hogy egyik a magyar nyelv törvényeinek földerítője, a másik szépségeinek felkutatója lesz? Beállhat Kazinczy már az eperjesi kerületi táblához, hogy magát a jogban tovább képezze — nem a törvényekben és tárgyalásokban fog elmerülni: — Gessner és Wieland, Gleim és Jakobi foglalja el. S felesküdhetik juratusnak a pesti királyi táblához, — neki már a legelső gondja, hogy Klopstockot megvegye és egész napokat elzárkozva tölt a Messiással és Siegwárttal, meg a két Stollberg verseivel; az üléstermek helyett gyakrabban járogat a színházba, hol mindég az öreg Ráday megett ül, ki a függöny legördülte után hozzá fordul és tanítgatja a dramaturgia törvényeire, figyelmezteti a játék hibáira; a bírák és ügyvédek helyett a gróf Teleki József és báró Prónay Sándor házába látogat el, hol a magyar nyelvért és irodalomért lelkesedik, — meg Cornidessel, Katonával és Schwartnerrel köt ismeretséget. Kérheti ő már b. Orczy Lőrincztől, e nemes bölcstől, mint az öreg úr kis barátja, megjéjében a fő- vagy aljegyzőséget: sietnek ezen mielőbb túlesni, hogy ketten elzárkozassanak és Barcsay Ábrahám verseiben gyönyörködhessenek. S ki is nevezhetik abaúji aljegyzőnek, s fölötte nagy fáradsággal és lankadatlan kitartással vezetheti a jegyzőkönyveket, különösen 1785 november 1-től fogva, minthogy az egész tisztviselő karban csak egymaga tud németül: bizonyosak lehetünk róla, hogy ez a mi Kazinczynk nem fog a hivatalban megőszülni: hanem egész éltén keresztül író lesz. No lám, akármily lelkiismeretesen szorgoskodik dolgaiban, szakit időt arra is, hogy a megye levéltárának szebb alakot adjon, hogy olvasgas-

son, verselgessen és fordítgasson. Sőt úgy tetszik nekünk, ha jól a nyitjába tekintünk annak a nagy buzgóságnak és fáradhatatlan kintartásnak, nem annyira az aljegyző lelkesedéséből, mint inkább az író és fordító rajongásából ered az. Hiszen a míg a megye alkotmányos érzése zúgolódik a kalapos király törvénytelen rendeletei miatt: addig ő örül és örvendezik, hogy a Gessner és Wieland, — Góthe és Schiller nyelvében gyakorolhatja magát. S öröme és gyönyörűsége akkora, hogy évtizedek múlva is felújul benne és Pályája Emlékezetében teljes őszinteséggel följegyezi.¹¹⁾ Vörösmarty Mihály, mint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, ki a kéziratot közlés végett megkapja, kénytelen ennek megütköző voltára figyelmeztetni, hogy nyelvünk országos felforgatásakor volt olyan, a ki örülhetett s örömét találhatta abban, hogy magát egyebek tudatlansága miatt szomszédunk nyelvében a ráparancsolt fordításokkal gyakorolhatta¹²⁾ s a mester csak a tanítvány ez éles észrevételére törli ki az illető kifejezést. Kitörölheti annyival könnyebb szívvél, mert bizony nem a megyei tisztviselő, hanem az író és fordító lelkesedik benne! Ime, már a következő évben kapva-kap az alkalmon, hogy hivatalától szabadúljon és a kassai kerületi nemzeti iskolák felügyelője legyen, gróf Török Lajos oldala mellett, a mi neki a saját állítása szerint mindennél kedvesebb. Valjon csakugyan mindennél kedvesebb? Alig hiszszük, sőt állítani merjük, hogy csalódik önmagában, felfogásában. Tisztviselősködik — mert családja állása és tekintélye az idő szellemében megköveteli; túzzel és odaadással buzog, mert nem tud fölember lenni: de mégis nem a hivatala, neki a hivatása a legkedvesebb Alig melepszik bele új állásába, már bizalmasabb összeköttetésbe lép Baróti Szabó Dáviddal, bebetekint hivatalos útazásai közben az öreg Ráday Gedeonhoz, és megpendíti a legelső magyar szépirodalmi és tudományos folyóirat eszméjét; nemesak megpendíti, de meg is valósítja — a Magyar Muzéumban, melynek programja szerint már ekkor egész jövő iránya megnyilatkozik. S alig ütközik össze érzékeny és önérzetes jelleme az erőszakos Bacsányival, megindítja az Orpheust, ugyanazon programmal, de világosabb és szabatosabb megjelöléssel; a józan gon-

¹¹⁾ *Kazinczy Ferenc*: Pályám Emlékezete. 69 l.

¹²⁾ *Kazinczy Gábor*: *Kazinczy Ferenc levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével* Pest, 1860. 214 l.

dolgozás, a nyelvtökéletesítés és történet-írás fejlesztésére. S mikor az új idő fordulatával II. Lipót király a nemzeti iskolákat megszünteti és ő legkedvesebb állásából kiesik: megnyugodva veszi és erősen elhatározza, hogy többé hivatalba lépni nem fog. Visszavonul regmecezi magányába s kedvencz írói és költői közt, fordítva és írva álmódzik a magyar irodalom fölemeléséről: a magyar nyelv kiműveléséről s a szép ízlés meghonosításáról.¹³⁾

Álmodozásában egyszerre váratlan csapás zavarja meg. A végzetes nap: 1794. december 14. Elég fontos és nevezetes arra, hogy különösen kiemeljük: a reménytelenségek, elborulások, kétségbeejtő fájdalmak és szenvedések kezdete. Az éj már beállt, a regmecezi házban mindenki pihen: még csak Kazinczynál világít. Egyszerre kopogtatnak és zörgetnek ablakán. Fölrezen és kinéz: katonák. Mielőtt tisztába jöhetne helyzetével: fogoly. Viszik Budavárába, sanyarú börtönbe; kérdeztetik és kényszergetik: Bay atyafiságára, Berzeviczy a Krisztus öt sebére kéri, hogy valljon. Mi hát a vád?.. Tagja a Martinovics-társaságnak, leirta és terjesztette a forradalmi katechismust. Tagadja állhatatosan és következetesen; bírái már azon tanakodnak, hogy szabadon eresztik, mikor Sulyovszky Menyhért elcsüggedő kishitűségében elárulja. Kazinczy eddig is érette, az ő könyörgésére tagadta; most beismeri hát: hogy elolvasta és elégette a katechismust, felháborodva tartalma miatt. Ennyi az összes büne.¹⁴⁾ Semmiség valóban. Semmiség nekünk, a mi szabad, józan, felvilágosodott századunk felfogásával; de szörnyűség a riadékony II. Ferencz királynak és kormányának, gonosz és kapzsi ügyigazgatójának, szolgálai és lelketlen bíráinak, mert mint az éji kísértet nehéz, tikkasztó, viharvemhes éjszakában, mikor az alaktalan sötétséget csak olykor és csak azért hasítja át egy-egy távoli czikázó sugár, hogy utána annál mélységesebb és félelmesebb legyen, — háborgatja és borzogatja a roszt lelkiismeretet: a párisi király gyilkosság óta úgy ijeszti, üldözi, zaklatja, álmaiból ezer rémmel fölveri a forradalom kísértetes szelleme, mely nem egyszer képzeletök előtt nő-nő, mig egyszerre az édig emelkedik, hogy igazságot követeljen az égben, ha nem talál a földön. Minden szabad felfogásra és szabad gondolkodásra reszketegen és haloványan sáppadoznak. A fiatal uralkodónak

¹³⁾ Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. 141—142 l.

¹⁴⁾ Kazinczy Ferencz: Fogság. Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873. évf. 31 sz.

kormányá annyira súlyed, hogy a hadsereget, mely mindég és mindenütt a nemes és lovagi erények letéteményese, kémkedésre használja föl. Szégyenletes és gyalázatos, de igaz és való, hogy a tisztek csak azért járnak a magyar házakba, hogy udvarias behizelgés-sel bizalmat ébresszenek s a megnyilatkozó és megbízó sziv titkos érzéséből, a beszédes és baráti ajk elejtett szavából árulást kovácsoljanak. Szégyenletes és gyalázatos, de igaz és való, hogy Magyarország katonai főparancsnoka egyszersmind a bécsi kormány legelső kéme: báró Barco a neve.¹⁵⁾

S még ő fennen hordhatja fejét, hiszen legalább idegen, legalább zsoldos, hidegen és kevélyen nézhet le reád, óh, te ritka királyi ügyigazgató, Németh János. Neked nemcsak pirulnod kellene, ha ugyan a te bortól, szerelemtől szederjes pirosra festett arczoddal még pirulni tudnál, de elsülyedned is, ha ugyan sülyedtségdél mélyebbre sülyedhetnél. Rest és henye vagy minden dologra, csak a mások elvesztésére serény és szorgos; nem a jog és igazság, nem a fenyegetett állami rend védelme a te érdeked, hanem a te zsebed: simándiskodva hazudozol, rettegetve törbe csalsz, törbecsalásodon kárörvendezel, megfizetteted, megvesztegetted és eladod magadat s még e becsstelenségben sem maradsz becsületes: megszarolt áldozatodat megfojtod, vérére áhitozva, mint valami véreb. Undorító arczodnál még undorítóbb a te aljas lelked képe! És ezek a megfélemlíthető és félrevezethető bírák, kik törvény és alkotmány ellenére vak eszközökül a kormány rendeleti parancsához s a te szándekaid kiviteléhez átengedik magokat: szánalomra vagy megvetésre méltók-e inkább? Nem egészen bizonyos!...

A mi itt egészen bizonyos, az a rettenetes tudat, mely minden rabot, Kazinczyval egyetemben, tompa elcsüggedéssel, fásult közönnyel vagy zokogó sirással és tépő kétségbeeséssel borít el, néha váltakozva, néha csodálatos összehatásban egyszerre: hogy ily ügyigazgató és ily bíróság mellett nincs, nincs, nincs menekülés! Elvesznek kérlelhetetlenül. Kazinczy ki is jelenti, hogy nem választ védő ügyvédet: sorsa egyedül Ó felsége kegyelmétől függ! A király, igen, a kegyelem forrása; de ez a szerencsétlen, riadékony Ferencz nagyon vékonyan osztogatja a kegyelmet. A királyi és hétszemélyes

¹⁵⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. Pest, 1859 155-156 l.

tábla bírái Martinovicson és igazgató-társain kívül halálra ítélik a többi közt Verseghy Ferenczcel és Szentjóni Szabó Lászlóval együtt Kazinczynt is. Valjon mi jó a kegyelem forrásából? Kazinczy férfias megnyugvással hallgatja végig az ítéletet és mervezen tekint a kikerülhetetlen vég elébe. Lemond életéről; csak még szerettei remélnék. Dénes öcsese Bécsbe fut, hogy érte könyörögjön és esedezék. Mi lesz az eredménye: a jó isten tudja. Addig az elítélt valami tehetetlen lélekvesztőn, a minék a közönséges életben folyomódás a neve, — a lét és nem lét határai között kalandozik az érzések és gondolatok zavaros tengerén. A mi megállítja e kínos kalandozásban: még kínosabb. Kazinczy ime meglepetve és megdöbbenve látja börtöne ablakából, hogy a házak fedelei megtelnek emberrel. Mi lehet az oka? Mit nézhetnek valjon? A Vérmezőn villogó hóhérpallost: a mint a Sigray, Szentmarjay, Laczkovics, Hajnóczy és Martinovics fejét veszi.¹⁶⁾ A nyers érzésre valló tolongásnak költői kiengesztelése: hogy másnap a kivégzés helyén üde rózsák nyílnak, cserepestül téve a földbe. Kazinczy persze nem engesztelődhetik a rózsákon: csak a tolongást látja, csak a hírt hallja, mikor kószán vagy igazán egy-egy kivégzésről megindul. Végre bele szokik a halál gondolatába, bele még a bizonytalanságába is, a mi sokkal nehezebb. A római költészet vigasztalja és nyugtatgatja: nemes stoicismus szállja meg. Az elve: *virum fortem pati et gaudere cum dignitate decet*. Nem akarja, hogy elesse: ha veszni kell, veszszen szépen.¹⁷⁾ Sőt a csüggedezőket egy-egy horatiusi ódával bátorítja. Nehány nap múlva megriad mégis. Az egyik ór elárulja, hogy két foglyot megint elvesztenek; a leírás leginkább rája és Verseghyre illik. A hóhérpallos meggyalázása miatt lelke mélyen elborúl: de földérinti újlag. Még ebédel, mikor a tanács urak elébe rendelik a királyi leirat meghallgatása végett; még alig ér szobájából a folyosóra, Verseghy jó bús haloványan. Kettesben végzik e végzetes utat. A terem előtt, melyben a bíróság várakozik, két sebész áll készen érvágóval és vörös pólyával a tragikai hatás emelésére. Nemtelen ijesztés; Németh rendelte így. Ha kiűn ilyen a bevezetés: benn akkor minő a folytatás és hol lesz a befejezés? Somogyi, ítélőmester felolvassa a királyi választ, mely Öznek és Szo-

¹⁶⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. 163 l.

¹⁷⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. 163 l.

láresiknak, két fiatal álmadozónak halált, a többinek fej- és jószágvesztés helyett életet oszt, meghatározatlan idejű raboskodással. Némán, dermedten, szinte érzéketlenül és öntudatlanul hallgat valamennyi; s az ítélőmester még egyszer felolvassa, hogy a ki levertségében nem értette, jobban értse. Jóságos buzgóság és bizony szükséges is. Hiszen a bizonyos halál és a bizonytalan börtön, — óh, mind a két változat borzasztó végzetes, — iszonyúan nehezedik rájuk. Kazinczy, mint édes anyjának írja, erős villanyos rázkódást érzett; úgy tetszett neki, mintha valami ágyúlövés két embert elsepert volna mellőle.⁸

Kazinczy hát élve maradt. Haj, de élet-é az élet oly epeztő gyötrelmek és sorvasztó kinok között, mik a halált ezerszer is édesnek és kívánatosnak tüntetik elő?! Spielberg vára magas, de börtöne mély. A mint a hontalan fogoly a felügyelővel a keskeny és sötét folyosóra belép, csak tapogatózva haladhat, mert a felügyelő kezében a két gyertya előre veti a világot, s lába előtt annál áthatlanabb az örök éj. Két kezét kiterjeszti, hogy a két fal vezesse beljebb: de borzadva kapja vissza, mintha kigyó csípte volna meg. A szikla hideg és nyírkos penésze tenyerére tapad. S börtöne nedves és dohos, levegője fojtó, pedig nincs benne semmi, semmi; anynyira semmi, hogy még az ágy, asztal és szék is hiányzik. Egyetlen bútora valami hidlás, rajta vánkos és takaró nélkül alatt a szalmazsák és pokrócz; s egyetlen ablaka az ajtóval szemközt eső fal felső részében, parányi lyúk inkább, kivisz a magasba, de alig ereszt be néhány bágyatag sugárt. Nem is börtön ez, — sirbolt, lakosa eltemetett élőhalott. A szegény beleromlik, rohamosan gyöngül, hanyatlik, teste felpuffad és kidagad; mikor néhány hét múlva a kormányzó meglátogatja, hogy megörvendeztesse, mikép saját erszényéből élhet, megkapja ágyát és könyveit, az eddigi bánás tévedésből esett, — már ime megtörtén sínylik és senyved a hidláson. Csak azt kéri, hadd üsse ki az ablaküveget; s a kormányzó vonakodva, de megengedi. Kinnal fölvészorog, az ablakig felkapaszkodik s kiüti azt. Aztán orrát kidugva úgy szívja mohón és önfeledten magába ötven nap után a szabad levegőt. Óh, micsoda látvány ez! A kormányzó szive elfacsarodik, megindulva más szobát rendel neki;

¹⁸⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. 165 l.

de szinte egy hónap mulva nyeri el csak. Már ekkor jártányi ereje sincs, a mint menne, össze-összeroskad, ájulásból-ájulásba esik. Csak a felügyelő szállásán tér eszméletére. Új szobájában, Úza és Szmetanovics között, valamennyire fölépül, beletanul a kopogtatásba, a rabok e különös tudományába s oly tökéletességre viszi, hogy általa társaival a lélek halhatatlanságáról és feltámadásról értekeznek.¹⁹⁾

Óh, bizony igaza van Robespierrenek, akár parlamenti határozattal, a mint ő hiszi, akár parlamenti határozat nélkül, a mint a rab érzi: — jól esik a halhatatlanság vigasztaló gondolata. Ime, e boldogtalanok, távol a hazától, szülőtől, testvértől, távol a szabadság kilátásától és reményétől, idegen földben élvejük eltemetve, az örök égben, az örök életben keresnek enyhületet!

Talán mégis — itt a szabadulás. A börtön ajtaja megnyílik és Spielberget elhagyja. Spielberg, az állami fogház helyett Obrovicza, a fenyítőház következik. Kazinczy türelme megszakad, önérzete fellázad, büszkesége felháborodik; s az az ember, ki viseletében és beszédében épp úgy, mint irásában mindég az előkelő választékosságot keresi, szilaj káromkodásba tör. Viharos haragja hamar lecsillapúl, mihelyest megtudja, hogy az állami foglyok osztályában lesz itt is; sőt mielőbb megenyhül, mert az igazgató emberies és résztvevő. Viruló virág, csevegő gyermek, bizalmas terepere szórakoztatja. Sőt irogathat és levelezhet is haza, maga az ellenőr és családja közvetíti.²⁰⁾

Ez a nyájasság és szivesség úgy hat lelkére, mint meglibbenő szellő az égre: eloszlatja a felleget róla; kitisztul, földerül, felragyog s a verőfény mosolya előtt kedélyén is. Megkönnyebbül egyszerre és egészen, repdeső remény megszállja és hízogó hit megrohanja: édes-lágyan suttognak neki a szabadságról. Ábrándos önállatással rendelkezik anyjának szóló vigasztaló levelében regmeczi és széphalmi kertjéről, oltóágakat, virág- és csemete magokat ígérget. S ime csakugyan útra kél honfitársaival együtt! Hová? Nemi tudja senki. Felügyelőik pedig nem beszélnek. De szivökben megárad az öröm, midőn szemök az erdőkön és mezőkön, közel és távol a hegyeken elmerenghet. Minden a természet megéledett színében pom-

¹⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság 1873. évf. 36 sz.

²⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873. évf. 37 sz.

pázik, körüllebegve a nyár és reggel hév és hús szellőtől, a mezők, rétek, fák virágainak illatától. Negyvenöt hónap után ismét a csillagos ég alatt!.. Remény csalogatja s kétség riogatja és Kazinczy a bizonytalansággal küzködik: mint az, ki hajótörés után deszkára kapaszkodva törekszik elérni a révet s a zajló tenger menésében hol segíli, hol tartóztatja.²¹⁾ A remény elnyomja mégis a kétséget s kebelében egy szent hit s a szent hittel együtt kedve a boldogságról beszél. Lelke csodálatos erővel és ruganyossággal van megáldva, optimista lélek a legnemesebb értelemben: kedve még élte legrémítőbb pillanataiban sem hagyja el hosszabb időre sohasoha!²²⁾

Falvak és városok, hullámzó vetések és virágzó szőlők maradnak el mellettök: Kazinczy honfitársaival csak utazik és utazik, idegen földön és idegen emberek között, — tizenöt álló napon. Éjfélkor érkeznek rendeltetésök helyére: a kufsteini sziklavárba. A mogorva hely mogorva kapitánya 70 esztendő óta viseli ezt az életet; nem csoda, ha elviselte és elnyűtte, ridegen ítéli meg és kevésre becsüli. Ha valamikor érzett is, elfeledte; most érzéketlen és hideg, mint ez a kőrengeteg, melyen uralkodik. A toronyszerű épület középpontja az a zömök oszlop, mely a sziklaalapból kiindulva a tetőig felnyúlik, rajta nyugszik a fődél, körülötte fut a folyosó, melybe szinte félkörben apró pitvarok torkollanak. Minden pitvarban két alacsony rekesz nyílik. Szoba a használatosabb neve. Az ablak vasrúddal pántolva, sodronynyal befonva, a térdig leér. Szállásnak szűk és kietlen: de kilátása megragadó. Kazinczy, — nem, nem Kazinczy, ezt a nevet elvesztette még akkor, mikor a mord parancsnok bilincse levételénél megfenyegette, hogy ha vét, a kőgolyóhoz lánczoltatja, bizonyára nem a lelánczolt Prometheusra való emlékezetűl, már e rekeszben csak a numero Kettő; igen a numero Kettő önfeledten gyönyörködik az Alpok fenséges koszorújában, a szemközt felszökellő Császár-ormon, melyen a fellegek búsan és setéten viaskodnak. Sokszor gyönyörködik, sokszor szomorkodik, a míg mélézva hallgat a város múzsika-csengésű harangjaira, bámul a patak szélén ingó juharrá, melylyel a szabad szél szabadon játszik. Ez az összes mulatsága, mint Jónásnak a tők le-

²¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 175 l.

²²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 175 l.

vele. -- no meg a sólyom, mely nappal ablakán ül meg és párjának onnan visítgat és az az ürge, mely éjjel meglátogatja és moralékot keresget nála. De csak mégis telik a nap, a hét, a hónap, az esztendő, sovár merengések és örökös elmélődések között, unalmas egyhangúsággal és hosszadalmassággal folyva egymásba össze. Az érlelő szenvedések e szakadatlan folyamatól szívét egyre mélyebb és mélyebb érzés borítja el, nem egyszer végletes erővel. Édes anyja kezeirásának láttára felsikoltoz és térdeire omlik.²³⁾ Végre üt a megváltás órája: viszik innen. Nem bánja akárkóvá: megváltás lesz az, mert sanyarúbb fogságba már nem juthat. Körülötte, megette és előtte zuhlott seregek, szétszórt zilált hadak, rongyos francia menekültek, futnak a Napoleon győzedelmes lobogói elől. Kínos és örvendetes benyomásokon át ér fogoly társaival Prágába. A hadi kormány titkára, ki valami őrnagygyal számba veszi őket, távozva visszafordul és visszaság: „Videbunt charam Ungariam!“²⁴⁾ Mi ez: álom, valóság, ígélet, jóslat? Olyan csodásan, olyan megfoghatatlanul hangzik. Prágán keresztül Magyarországba. Mégis úgy van, ti szegény szenvedő és hányódó rabok, s te valamennyi közt legszegényebb és leggazdagabb, mert legérzékenyebb Kazinczy! Csakugyan megindultok vissza — Magyarországba. Sőt hajótok már közeleg Dévényhez. Kazinczy a hajó orrába áll, körébe gyűlnek sorsa osztályosai és levett főveggel, felsikoltva üdvözlök 59 hónap után a szent hazát, — a magyar hazát. S a mint Pozsony előtt a hajó horgonyt ereszt, Kazinczy kiugrik és leborul: megindulva csókolja meg a szülőföldet. A határtól fogva részvevő kedveskedések köszöntik és kísérik itthonn mindenfelé, elhalmozva étellel és itallal, gyümölcsessel és édességgel, mintha nem is rabok, de diadalmas vitézek lennének. Megható és megrázó találkozások szinte elviselhetetlen örömmel öntik el! Kazinczy meglepetés, csodálkozás, megindulás és elragadtatás zajló gyönyörűségében utazik. Tokajon Klári testvére fiatal és leányostul borul a nyakába; szerető szavukat hangos zokogásuk elnyomja. Hat esztendő alatt mind a ketten úgy megváltoztak, hogy alig ismernek egymásra. Aztán jó József és Miklós öccse, s mint a nagy Wesselényi Miklósról, ki ugyancsak a kufsteini várból érkezett, várakozó t kedvencz lova, a Philosoph, úgy vár Kótajban

²³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873. évf. 40 sz.

²⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873 évf. 43 sz.

Kazinczyra anyja gyöngéd gondolatából a Mufti; végre jó Bogdányban jó anyja is, ki hat napig követi s vendégli édeskedő gonddal. Azalatt kisírhatják magokat egymás kebelén s könnyebb búcsúval válhatnak el egymástól.²⁵⁾ Hiszen Munkács, az új állomás, legalább hazai börtön, legalább nem messzi esik a szülői háztól. Ha szép világos estéken Kazinczy kitekint ablakából: a regmeczi, újhegyi és mikóházi hegyeken merenghet; kényelmes lakás és szelid bánás a része: mégis itt esik bajba, — bőrbetegségbe. Az ungvári orvos, a ki megvizsgálja, kenő szerek helyett szabad levegőt rendel. S rendeletére megnyílik börtöne ablaka, külső ajtaja és a belső ajtófia. Kazinczy egyet gondol, hogy kibúvik a fiókon és meglesi szomszédait. Nosza rajta: a csíny sikerül. Sorra veszi: ki mit csinál? A passió útja ez az út. Rill, mainzi tanácsos, a szenvedésbe már beleőrült, senkivel sem kopogtat, — énekel, rekedt hangon misét énekel, szivszaggató exorcisálásokat szöve bele. Ruzicska, a cseh zeneköltő dalol s dalolva dallamokat szerez. B. Riedele, a király nevelője, észreveszi, hogy valaki jár a folyosón. Azt hiszi kém. Nyugtalanodik, zörög, zakatol, kopog. Kazinczy már ekkor szobájában viszkopog. Riedele egyszerre enni kér tőle; elmondja, hogy évek óta négy krajczáron tengődik tanítványa hálájából. S Kazinczy, a nemes, ettől az időtől fogva főzet, süttet, s mint a holló remete Pétert a pusztában, úgy táplálja Riedelét és Úzát. Rajta vesz ugyan, de minden következés nélkül; sőt éppen ez alkalommal értesül, hogy a király a kegyelmet már napok előtt aláírta. Két nap múlva, 1801. június 28-án, — megérdemli, hogy ezt a napot is különösen fölcmlítsük — csakugyan hivatja Fitschner őrnagy, a munkácsi várparancsnok. Egyszerre kedvre lobban. Tánczolja meg le a lépcsőn, repülve végig az udvaron, futva fel a felső várba. Az őrnagy ünnepelesen fogadja: „Ő felsége visszaadja önnek szabadságát. Éljen boldogabban, mint eddig. S most jöjjön e fogságból egy másikba!..“ Ezzel ajtót nyitva — József testvére és István öccse, a Kazinczy András fia siet ölelésére. S még zajlik kebelében a szabadulás és találkozás öröme, mikor a várparancsnok megszólal újra: „Ön, nagy kertész, legyen szerencsém először is a magam kertjébe vezethetni!“ „Megszabadult fogolynak — feleli hévvel — nem kert

²⁵⁾ Kazinczy Ferencz: Főgsági Naplója. Vasá. napi Ujság. 1873. 44. sz.

kell, nem társaság, hanem mező és rét. Óh, ne jöjjön, még mind azt hinném, hogy rab vagyok!“ S mint az istállóból kiszabadult csikó úgy futotta be a mezőket és réteket, melyek a vár alatt nyugatra fekszenek, — nyelni a 2387 napig nélkülözött szabad, mindenkép szabad levegőt!²⁶)

Most él csak megint és igazán

Óh, micsoda élet ez az ő élete! Micsoda változatos és eseményes negyvenkét esztendő! Óh, miképp torlódik és csapzik egymásba a gyermeki örömök, mulatozások, gondtalanságok és az ifjonti remények, álmok, édes szeretkezések búbajos sora! Fényes születés, előkelő összeköttetés, jeles férfiak és szellemes hölgyek társasága, természet áldása és élet szerencséje, a nagy elhivatás lobogó lelkesedése és öntudatos követése viszi és emeli egyre feljebb, míg valami szerencsétlenség örvényes forgataga megragadja és sodorja mélyen, rothasztó börtönök penészes levegőjébe. A boldogság és viszontagság e százszoros véglete közt tehetsége minő tartalmasságot és gazdagságot, csze minő tisztaságot és élésséget, szive minő fogékonyságot és mélységet, jelleme minő hajlékonyságot és nemességet nyer vala! Mindaz, a mi kora legkitünőbb embereit megkülönböztette, mint Gyula i szerencsés párhuzama felsorolja, egyesül benne. Révay nemzetiségi mély hite és szilaj hazafisága dobogtatja szívét, de egyszersmind világfi, mint Bessenyei, s a közélet tapasztalt és alkuvó embere, mint Teleki; szabadon gondolkozik, lelkesülve fogadja a francia forradalom tanait, mint Bacsányi és Hajnóczy, de mindazért, a mi a magyar alkotmányban és nemességben szép, éppen úgy hevül, mint Kisfaludy Sándor, s éppen oly áhítatosan vallja a keresztyénség nagy elveit, mint Kis János. Mozgékony, élénk, elmés hirlapíró, mint Szacsvay s egy könyvbe mélyedt tudós szorgalmában és kitartásában csak egy Bél, egy Katona vetekedhetik vele. Szereti az ízlés fényűzését, a női köröket, a nagyvilági életet, mint Kármán s tud elvonulni, nélkülözni, éhezni, mint Virág. Szenvedélyes polemikus, mint Rájnis és Verseghy, alapos kritikus, mint Kölcssey, de önmérséklő és békülékeny, mint senki. Tőle tanul ízlést Dayka, Csokonai, Berzsenyi, Kölcssey, Szemere; mint szaktudós felülmúl sokat, általános műveltségben mindenkit. Buzdító, terméke-

²⁶ *Kaszinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság 1873. évf. 46 és 47 sz.

nyitó szellemét távolról sem lehet senkiéhez hasonlítani. Lelkesülve keres fel mindenkit, kiben tehetséget vagy csak jóakaratot lát s az udvaronc szellemes hizelgéseit a barát őszinte ragaszkodásával párosítja. Gyermekekdedéye, örök-ifjú lelkesedése csak arra szolgál, hogy élesszék a férfiú tevékenységét, s valósítsák az agg próféta álmait. Érdeklél minden iránt, érkezik mindenre, egyszerre költő, szónok, nyelvész, kritikus, műfordító, journalista, történetíró, epistolograph, hittudós, philosoph, régiségbuvár, szerkesztő, kiadó, pártfogó s mindenek fölött író szenvedélyből a rajongásig, a szép cultusából a legnemesebb dicsvágyig, szükségből a fölládozásig, hazafiságból a martyrságig, — egymaga egy egész irodalom, egész akkori irodalmunk.²⁷⁾

De mégis szive, az ő örökkön érző szive a legképzettebb, legmiveltebb és leggazdagabb. A nyugalom és kényelmek boldogságától a gyötrelmek és borzalmak észbontó benyomásaiig, az édes és bájos napok csöndes gyönyöreitől a keserves és iszonyatos éjek égrekiáltó szenvedéseire — nem olvadt-e hat esztendei rabsága egy végtelen örök éjben össze? — Megélve minden fokozatot fent és alant, minden árnyalatot fényben és sötétségben, oly csodálatos érzelmeséget, gyöngédséget, finomságot szerez: hogy a szivesség, jóság, szeretetreméltóság minden parányi szerény virága édes és hálás fellobbanással tölti el. S ez örökkön lobogó és örökkön érző szivből a figyelmesség, kedvesség és melegség áramlik egyre. Minden örömet és minden fájdalmat sokszorosan megérez és sokszoros élénkséggel fejezi ki. Ha sziv a szerelem üdvére és kárhozatára megért: a Kazinczy szive az!

II.

Hosszas rabság magasztos hazafiságból a nemzetért, nehéz betegség nemes önfeláldozásból másokért, — hasonlatos hatást idéz elő. A kétes vivódások és kínos vergődések az önzetlen martyromság igaz színében tűnve föl, meleg részvétet és szánó becsülést ébresztenek. A szenvedő-hős, kinek irányában az ismerős mélyebb szeretetet, az idegen nagyobb tiszteletet érez: mert a lelki nagyság és lelki jóság erős kinyilatkozásában ellenállhatatlanul érvényesül és diadalmaskodik, mint az igazság.

²⁷⁾ *Gyulai Pál*: Emlékbeszédék. Budapest, 1879. 20—21 l.

Elfogultság, pártosság és irigység egyelőre elhallgat előtte, úgy hogy az emésztő szenvedések sötétéből egész ragyogásában emelkedik ki, mint feltörő nap a sűrű felhők borújából. S mikor a fogoly és lábadozó először világba lép: mozoghat újra a szabad levegőben, ráfeledkezhetik a szabad lombok titokzatos susogására, gyönyörködhetik a szabad madarak vidor énekében, s fürödhetik arca, szeme, lelke a szabadon ömlő fényes napsugárban, — boldogsága óh, micsoda édes akkor! Minden ember a kivel találkozik, nyájas mosolylyal, szives figyelemmel köszönti, gyöngéd érdeklődéssel és jóakaró kérdezősködéssel előnti, mintha erre a kevés időre kioldadna szívéből minden, a mi salak, lelkeből minden, a mi árnyék; s nem lenne benne egyéb, mint tisztaság és fényesség. S a szegény fogoly és szegény lábadozó csodálkozva és megilletődve veszi észre: hogy minő sok itt a földön a szeretet, hogy minő szép ez a világ, hogy minő áldott az ember. Soha lélek és szív nem fogékonyabb és nem hajlandóbb optimismusra, mint nagy szerencsétlenség és nagy betegség után. Megmaradása annyi fenyegető veszedelemnek és küzdelemnek daczára az embert ellágyítja és hálára buzdítja: hite az istenben, bizalma az emberben megint üde — épen virágzik. Új élet új tapasztalásai szükségesek arra, hogy újra a való érték szertint halljon, lásson és ítéljen.

Kazinczy is, kiszabadulása után, eleinte csak az élet szépségének él. Hiszen nem tapasztal egyebet. Még hazavivő útjában betér Berettőre, Kazinczy Andrásához, apja idősebb öccséhez, hogy megköszönje gondjait, fáradozásait, költségeit; aztán siet Regmeczre anyjához, hogy némán kebelére ölelje, ki némán fogadja, de némaságuk többet beszél — mint minden áradozó szó. Majd Szöllöskére rándul, Kazinczy Péterhez, apja ifjabb öccséhez, végre Göncz-Ruszkára, Krayniknéhoz, Klári testvéréhez, hogy a szabad szív szeretetével forrjon ismét ajakukra.²⁸⁾ S már előbb, néhány nappal előbb, noha nyugalomra vágyik, nyugtalanul zaklatja a hála és tisztelet, a barátság és emlékezés, hogy kázméri otthonában, családi körében meglátogassa gróf Török Lajost, ki kassai hivataloskodása alatt előjárója volt. Hiszen a gróf nem tisztviselőjének, hanem fiának tekintette, s leányai úgy bántak véle, mint bátyjokkal. Kazinczy egész

²⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályái Emlékezete. 201 l.

estéket töltött nálok. A két kis gyermeket: Sophiet és Mariet, a két térdére vette, úgy játszottak. Sophie, a nagyobb, ki akkor 6 esztendősen lehetett, míg Kazinczy a 30-hoz közelgetett, különös becézése volt. A fiatal férfi, gyakran kötődött véle, hogy meg fogja várni, Sophie pedig megigérte és sokszor erősítgette, hogy az övé leszen. S a leányka ezt a kölesönös fogadkozást olyan komolyan vette, hogy egyszer, mikor a grófnőhöz valami gyönyörű hajadon barát-néja jött látogatóba, s az éppen jelenlevő Kazinczy epedve simult annak székéhez és egészen belemelegedett az udvarlásba: — a kis Sophie haragos pirra lobbanva rántotta el a gyűladozó lovagot: „Hozzám innen, nem tudja, hogy az enyém!” A min persze jót nevettek és a miről sokáig kaczagva emlékeztek meg. Az ilyen belső bizalmasság megérdemli, hogy megújítsa. Kazinczy azonban húzavonár. talál, mi azt sejteti, hogy édes anyja meg akarja ezt az utat akadályozni; vagy ha már nem lehet, legalább késleltetni törekszik. Miért? El nem gondolhatja. Végre teljesül kívánsága, de csak úgy, hogy előbb Lasztóczra mennek, ott megebédelnek s onnan ereszkednek le Kázmérra. A véletlen felforgatja a tervet. Lasztóczon senki sincs honn, és tovább indulnak gróf Törökékhez.

Itt az előtte való este értesülnek, hogy Kazinczy kiszabadult. A gróf tudja, bizonyosan tudja, hogy el fog jönni; de úgy hiszi, hogy előbb néhány napig megpihen. Tehát még nem várja. Sophie éppen kitekint az ablakon, megismeri a Kazinczyné fogatát; de fel nem foghatja, mint érkezhetik az kelet felől, a minek dél felől kellene jönnie. Szól szüleinek, — s ezek lenéznek a redőnyök mögül, ha valjon Sophie nem csalatkozik-é? A mint a szekér az udvarra befordul és Kazinczy kilép: — „Ferencz, Ferencz!” kiált a gróf és ölelésére rohan. A találkozás szives és benső; a grófnő és két leánya sírva mennek elébe. Másnap az egész család visszaadja a látogatást Regmeczen. Kazinczy a leányokat testvérökkel, Józseffel együtt szobájába viszi, hogy szórakoztassa. Rögtön észreveszi, hogy a Sophie nyakában kicsi mellkép függ.

„Ki képe ez?” kérdezi inkább rokoni vagy baráti érdeklődéssel.

A leány elpirúl, s anyjához, a ki utánok bejő, fordulva felel:

„Ha itt volna, barátok lennének!..”²⁹⁾

²⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelci Kis Jánoshoz. *Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz*. Budán, 1842. I. k. 56 l.; s *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 203—204 l.

Kazinczy azonnal megérti a helyzetet. S e pillanattól fogva azzal a tartózkodással forog Sophie körül, a mi a saját kifejezése szerint a jó embernek szent tiszte; s inkább Marieval enyeleg, ki még gyermek a szemeiben.

A kölcsönös látogatás tehát mélyebb benyomás nélkül múlik el. Legalább egyelőre és a látszat szerint. De az emberi szív benyomásai különösek: néha mérhetetlenek, néha megmagyarázhatatlanok. A mi egyszerre elemi erővel nyilatkozik s a kristályosan folyó érzést örvényesen sodró szenvedélyig korbácsolja, — nem egyszer váratlanul és hirtelenül kitombol: míg a mi alig sejthető lüktetéssel keletkezik, sokszor esztendőig lappangva és forrva növekszik, hogy aztán követelő és rohanó hatalommal törjön elő. Az ilyen benyomást az ember eleinte észre sem veszi, meg sem figyeli s nyugton ereszkedik tovább, mint Kazinczy, a mindennapi élet futó áramán, mely illatos virággal és sivó homokkal váltakozó partja közt feltartóztat-hatatlanul siet a borzasztóan bizonyos vég bizonytalan tengerébe. Igen, Kazinczy nyugton ereszkedik a világba, a társaságba, a mely örvend szabadságának, még inkább látásának.

A mint a pataki vizsgálatokon hazajöttének híre terjed: Puky István és Csokonai Mihály fölkeresik Regmeczen. A két költő szívesen találkozik, de nem igazi melegséggel. Csokonai jó czimbora, szilaj énekes, a ki borozó férfi-nép között csattanós élezeivel és csapongó dalaival örömet mulat, kedvkereső nemes urak kedvence s vigadozó nemesi udvarházak vendége, mintha csak a régi magyar hegedősök véréből eredne s az utolsó hegedős lenne! Kazinczy inkább választékos lovag és előkelő világfű, ki a szellemes köröket és szellemi élvezeteket szereti; büszke és önérzetes, ki jobban örül, ha pártfogó lehet, mint pártfogolt; épen azért zokon veszi Csokonaitól, hogy az 1796-iki pozsonyi gyűlésen nem úgy jelene meg, mint Pindár a görögök játékaiban, hanem úgy, mint fekete zenészeink kiknek kedves, a mit kapnak. Elismeri ugyan benne a hivatást, de hogy a kor legjelentékenyebb Iyrikusa, még nem ismeri és nem is ismerheti föl, hiszen egész ragyogásában csak halála után, csak összes költeményeinek megjelenésével fog feltűnni, míg mostan rendetlen bolyongása miatt egyénisége inkább különösnek, mint eredetinek, tehetsége inkább lidércz-fénynek, mint igazi fénynek tetszik. Kazinczy sokkal belsőbb örömmel fogadja Komjáthy Ábrahámot, kivel, mint „gyermeksége védő angyalával“ a

bugyibeli útat teszi vala, kivel másnap Patakra is berándul, a vizsgálatokra. Oh, hogy özönlik körül a régi emlékek, régi ismerősök.³⁰⁾

Egykor, valami huszonöt esztendő előtt, mint serdülő diák, izgalomtól és félelemtől szorongva itt nyugtalankodott ő is. Egész negyed-század és pedig minő negyed-század tölt el azóta: — de még ma is élénken emlékszik vissza. Kettős láznak, a vizsgázó és író lánának heve és pirja öntötte el-el, mert hazai földrajzi kis könyve a sajtó alól kikertülve éppen a vizsgálat napjára érkezett meg. Föllépe osztálya és lefelelt. Nehány pillanattal előbb, semhogy elvonulna, Kazinczyné két legénye összekötött nyalábokat helyez az asztalra és elfordul. Senki sem tudja, mi van bennök, csak ő; de ő egyszerre annyira elfogul és annyira borzong a nyilvánosság dicsőségétől, hogy jótétemény lenne rája, ha elnyelné a föld. A míg társai oszladoznak, félve félre rejtőzik. Anyja érte küld: elősompolyog tehát, megoldja a nyalábok köteleit és osztogatni kezdi ajándékait. „Guas tu ibi merces proponis? Micsoda czikket árulsz?” — kérdi az élczre és élességre kész Szentesi, az ékesszólás tanára. Némán marad és restellkedő zavarral iparkodik tülesni a dolgon. Már azt hiszi, hogy vége minden kellemetlenségnek, mikor az öreg Szilágyi superintendens csöndet int és előszólítja. A főpap munkája hibáiról röviden megemlékezve, magasztalja a dicséretes törekvést és búzditja, hogy ne hagyja abba, mivel a szorgalmas gyakorlat férfias tanulással párosulva, sokra viheti; példákkal bizonyítgatja, mások is ilyen módon emelkedtek magasra.³¹⁾ Shiában keseredik el a kiállíttatás és meghurczoltatás miatt, a mint akkor a Szentesi csipőssége és Szilágyi figyelme neki feltűnik, a szorgalmas gyakorlatot férfias tanulással úztön űzi, még a börtönök rettenetes falai közt sem feledkezve meg róla soha-soha: — és ime most, huszonöt esztendő múlva, a hírneves író és vértanú páros korszorúja simul halántékaira. Régi tanuló társai s az iskola felügyelői: Vay József és Komáromy György kitüntető tisztelettel veszik körül. De ő mindenek felett író, bár jó barát és ismerős is és mindenek felett az író-tanárokkal: Beregszászi Nagy Pállal és Vályi Nagy Ferenczcel kíván megismerkedni.

Beregszászi Nagy Pál néhány évvel ez előtt nagy névre kapott a külföldön a magyar nyelvnek a keletiekkel való hasonlóságáról

³⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 205 l.

³¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 31—32 l.

írott munkájával, mely később merő tévedésnek bizonyul ugyan, de még ez idő szerint tűnemény hírében áll. Patak sietett magának megszerzeni és meghívta a nyelvészt a bölcelet tanítására és ráfogta — a theológiára, a mi persze sem Nagy Pálnak, sem a vallásnak nem válik nyereségére. Különben sem arra született, hogy tanítson, de hogy írjon négy fal között; miről utóbb maga is meg fog győződni és lefog mondani hivataláról. Már akkor az ortheologia vezére lesz Kazinczy ellen és hazafias érdemeiért sok elismerésben részesül: b. Vay Miklós átengedi neki Bereghmegyében múzslai birtokát, b. Perényi Zsigmond házába fogadja és Szathmármegye nyilvános gyűjtést rendez számára. Természete félnék és félszeg, de ha fellobban, tüze elkapja és éles vágásokat osztogat Kazinczynak s követőinek. Még most a szerény tanár és szerény tudós s a megismerkedésnek örül ő is.³²⁾

Vályi Nagy Ferencz sokkal elevebb és kedvesebb. Kazinczynak úgy tetszik, hogy a ki megpillantja, vonzódik felé, a ki egészen ismeri, szereti. Kisded, kövéres ember, megnyerő arcvonásokkal, fekete hajjal és szemekkel. Igazabb halandó, hívebb barát kevés van; minden kötelessége teljesítésében a rettegésig pontos, s nemcsak igen szorgalmatos tanár, de egyike a legszerencsésebbeknek egyszersmind. Boldog ifjú, a ki keze alá jut; ezt vallja minden tanítványa, kiket intése, kérése. példája búzditogat. Patakon, mint a görög és magyar irodalomnak tanára ő kedvelteti meg a rímetlen verselést, ő kel pártjára a nyelvrontásnak ott, hol azt még akkor mindenki veszedelmesnek és nevetségesnek tartja, s fennen hirdeti ellenfeleinek, hogy a ki helyéről ki nem mozdul, nem halad előre, sőt hátraesik. Érzékenyebb, semhogy bántást tűrhetne, a bántáson mégis felülemelkedik; s maga dícséri megbántóit, ha érdemlik. Szereti mindenki, pedig a könyvpenész megérezik rajta is. Kazinczy rögtön nagyrabecstüli, s minél többször érintkezik vele, annál melegebb ragaszkodást érez iránta. Mint a Bion és Moschus idilliumainak s a Homér Iliasának első fordítója később oly lelkesedésre ragadja, hogy Kazinczy fog vállalkozni irodalmi hagyatékának kiadására, megtámadott eredetisége és emléke megvédésére.³³⁾

Kazinczy pár víg napot tölt ez alkalommal Patakon. Régi ismeretségek megújítása s új ismeretségek kötése fölvidítja és elszórakoz-

³²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 206—207. l.

³³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 207—209. s. Magyar Pantheon. 104—110. l.

tatja; otthon is meg-meglepi és elfoglalja. A ki személyesen föl nem keresheti, mint Kiss, Révay, Virág, levelével üdvözli. S megindul megint magvető és eszmehintő, elágazó levelezése; megpezdül úttörő és korszakalkotó eredeti és fordító munkálkodása. Lelke egészen az irodalomhan él. Mennyi örömmel, mennyi önzetlenséggel fogad minden új jelenést: bizonyága lehet a Himfy „Kesergő Szerelme“. Kazinczy felbuzdul és fellobog olvasása közben és lelkesedve ír Kisfaludy Sándornak, hogy tudassa, mikép meglátni vágyakozik, hogy elmondhassa: mennyire szereti és tiszteli.⁸⁴⁾

Bizony szerencse, bizony áldás, hogy a munka gyönyörtisége és a köz szeretete boldogítani bírja; legalább lelkének menedék, szívének enyhülés a kisebb és nagyobb családi ízetlenségek fejében. Mert sokszor derűs és sűgaras ugyan az ég, legalább a futó látszat szerint; de már fényébe bele-bele síkamlik valami hideg fehérség, mely egyre alakul, elfoszol, összefoly, míg kékes-sziürkén és ólmos-sziürkén mint fenyegető felhő kiterjeszkedik és nyiladozó méhéből szórja alá a suhogó jeget, hogy lehűtse a levegőt és leverje a vetést: a családi életet is, óh, hányszor merő mosoly és merő meleg ragyogja be előbb, de aztán bele-bele fúvall valami kelletlen hidegség, mely minduntalan meg-megjelen, engedve — növe, egyre változva s végre elhatalmasodva annyira, hogy elnyomja az örömet és elborítja a szeretetet: — s mosolya csak udvariasság, melege csak villogás!

Kazinczy kiszabadulása nagy nap a Kazinczy-házban; s mivel nagy napokon a közünnepéken, a mint valahol olvastuk, legjobbak az emberek, — anyja és testvérei eleinte kedveskedő kiáradással és megelőző sziveskedéssel bánnak vele: s az ő szíve boldogan repes. Később zavarodva és szomorodva veszi észre, ha gyéren is, mégis bántódással: hogy a háta megett foly sok dolog, miről szemben szó sincsen, hogy némely szándéka és kívánsága elé, mint a kázméri út elejbe is érthetetlen és magyarázhatatlan akadék gördül, hogy az ő érzéséről, az ő akaratáról, az ő jövőjéről rendelkezni és határozni megkísérgetik, megkérdezése és beleegyezése nélkül. Édesanyja áldott és nemes asszony, de korán özvegységre maradva nyolcz neveletlen gyermekével és rendezetlen jószágaival, a ház és vagyon kormányozása közt hamar leszokott az élet örömeiről. Hősies lélekkel, küzködve és dolgozva gazdálkodott, fáradhatatlanul javitgatott,

⁸⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 189 I.

építettett, úgy, hogy a hol előbb terméketlen mezők nyúltak el, roppant mezei lakok emelkednek, a hol előbb a nap heve miatt a sívó homokban minden kiveszett, sűrű bokrok és súdaras fák virulnak; — de ez örökös foglalatosságában bizonyos szigorúság és komolyság edződött jellemébe; nagy fordulatokon kívül elérzékenyedés és megindulás nem igen fogja el. Parancsolásra hajlik és engedelmességet követel. De nő levén mégis, tudva és öntudatlanul, befolyás vezet: László és József fiainak önző és rideg befolyása.³⁵⁾ S önző és rideg lesz maga is. talán önkénytelenül. Pedig a mint Kazinczy jellemzi Guzmicsnak: igen lelkes, de tüze rettenetes. Betegség és öregség, gond és szenvedés elgyötörte. Kerüli a víg pillanatot. Az ő öröme a nehéz és mogorva kedv reggtől fogva estelig.³⁶⁾ Mindent elkövetett, hogy fia kiszabadúljon, de hogy független és önálló is legyen, hallani sem akar róla. Kazinczy hiában emlegeti, hogy annyi idő óta nem levén a maga ura, semmit sem óhajt inkább, mint hogy az lehessen; hiában hozza fel, hogy széphalmi háza földel alatt — csak ajtók és ablakok kellene, hogy lakható állapotba jusson neki annyi is elég. Hiában tudakolja ingóságait, melynek értéke a 20,000 forintot meghaladta, melyeket fogsága alatt lassan-lassan eladogattak: édes anyja kitér a kérés elől s a tudakolásra mindössze annyival felel, hogy ellátása költségeire elfogytak.³⁷⁾ S Kazinczy, a hálás és engedelmes gyermek, a 42 esztendő derek férfi, el-elhallgat hosszabb ideig megint; marad az anyai szárny és testvéri gyámság alatt! Mit tehetett egyebet? Ha szól, ha sürget, mihez joga lenne, bántja és ingerli azt az anyai szívet, mely érette annyi esztendőig sajgott és vérzett, melynek megkeseredése nagy részint a miatta való bánkódásból és szenvedésből származott! Fájó önérzete és lázongó büszkesége tehát megcsönésedik jósága és gyöngédsége előtt; s nemes maga megadásal tűri a gondoskodást és intézkedést maga fölött. Ime, megszerzete és birja széles e hazában minden jónak és minden kiválónak elismerő tiszteletét, birja a maga esze, szive, jelleme és érdeme következtében, nem pedig a családjá révén; irányadója és vezetője a nemzeti irodalomnak: — s nem lehet irányadója önmagának és

³⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 230 l.

³⁶⁾ *Gulyás Elek*: Kazinczy Ferencz és Guzmics Izidor közti levelezés. Pest, 1873. 110 lap.

³⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1862. II. k. 172 l.

vezetője sorsának! A házi tűzhely megvilágításában nem veszi észre senki: hogy ez az ő öreg gyermekök nemcsak megért férfi, de teljesen önálló és eredeti egyéniség. ki mint író és mint ember egyképpen a maga elvei, meggyőződésai, belátásai és szokásai szerint kíván boldogulni. Meglehet egyben-másban hibás, hiszen a leglángeszűbb költőben és tudósban is mindég kifejlik valami félszegség, legalább valami különösség; mi az illemkedő és rendeskedő, mérték és szabály szerint gondolkozó és eljáró emberek előtt elítélendő: de az az ő énjének egészébe tartozik. S megvan a szabadalma és kiváltsága arra, méltányosság és igazság szerint, hogy ne a részleges vonás, de öszszehangzó egyénisége szolgáljon az iránta való bánásnak és megítélésnek alapul. Kisebbitő és kedvetlenítő, nem, — megalázó és sértető az örökös figyelmeztetés, ellenőrzés, előre-vegezés és vezetés: mégis anyja, mégis két testvére, mind a kettő fiatalabb és jelentékeltenebb, járó-szalag szerint akarja járattni, ha ugyan lehet. S ő tűr, bár elborulás és elkeseredés nem egyszer kavarg szívében s tűr szóttlanul és hidegen, hogy ne szítsa a pert s ne növelje az ízetlenséget. Becsének érzete és áldozatának tudata fölemeli e fojtó és nyomasztó légkörből amaz eszmények, örök-szép eszmények, derűs és iratos levegőjébe, melyeken álmodozó lelke csüng. S érzi és érti az igazságot, hogy a nemest és nagyot a sértés és megalázás, melyet mások hirtelenkedése és méltatlankodása miatt szenved, meg nem gyalázza: a maga megfeledezése és vétke hozhat reá gyalázatot egyedül. Megvonul tehát anyja oldalán. Két testvére úgy intézkedik, hogy az érsemlyéni és jesztrebi jószágok: Biharban és Zemplényben; legyenek kezökön. S eddig tart egyetértésök; de bátyjok további sorsára véleményök eltér egymástól. Az egyik azt kívánja, hogy házassodjék és kijelöli a leányt is, a kit elvegyen; a másik ellenzi a házasságot és azt akarja, hogy agglegény maradjon. Kazinczy meg? Kazinczy vigasztalást és kárpótlást keres a munkában: sűrög-forog, dolgozik, úttazik. Lerándul Pestre, a hol összejő Horányival, Dugonicscsal, Révayval, megismerkedik Horváth Istvánnal és Vitkovics Mihálylyal; aztán fölkerül Bécsbe, a hol sokat múlat osztrák művészekkel és írókkal, a legtöbbször mégis régi mesterével, B á r ó c z y v a l

Mennyi új benyomás! Mennyi új eszme és érzés, mi ez úttakon benne felvillan és megfogyan! Váltakozó vidékek: hegyek és síkok, erdők és mezők mindég újabb és újabb képei bontakoznak ki előtte

a szemhatáron; aztán az ébredező és fejledező fiatal Pest, hol még kevés az irodalomnak munkása, de valamennyi a nemzetiségnek apostola; majd az ékeskedő és virágzó Bécs, büszke palotáival és fényes műgyűjteményeivel, óh, mindez gazdagítja képzeletét, megtermékenyíti lelkét és el-elringatja szívét. S mint a buja bokrok fakadoznak irodalmi reményei, álmai, tervei; mégis mindezek daczára, mihelyest hazatér, mint a kaliczkában vergődő madár, olyan elégedetlen, mert az ő szíve nem a rideg magányosságra, hanem az érzésre, a szerelemre, a boldogságra született. Szokatlanul gyöngéd érzelmességgel és könnyen lobbanó fogékonyssággal levén megáldva: örökkön érdeklődik, vonzódik, hevül, ég. Serdületlen tanuló korától fogva egészen késő vénségéig mindég megragadja a szép: a szép arcz, szép ajak, szép szem, szép növés, az előkelőség és szeretetreméltóság. Neki is, mint Balassa Bálintnak, mint Göthének, egész albumot lehetne fősíteni szerelmeiből, lángjaiból, eszményképeiről. Igazi lyrai természet e tekintetben. De természetete azért teljesen különbözik a Balassa és Göthe természetétől. Míg Balassa, mint vitéz katona a női szívet alig tekintette egyébnek, mint a lobogót az ellen kezén, melyet el kell foglalni, akár ép, akár golyószaggatta; a szerelemben is, mint a csatában, győzni, hódítani és birni akart; s ha meghódította, birta és élvezte, tovább haladt diadalmas útjában és másért küzdött; — míg Göthe csak a maga kedve, szeszélye, gyönyörúsége és érdeke kielégítésére törekedett; majd az ártatlan lángot lobbantotta fel, hogy tiszta sűgarai mellett idealisáljon; majd az emésztő szenvedélyt gyűjtötte fel, hogy maga is izzó tűzében égve realisáljon; s ha beleunt úgy az egyikbe, mint a másikba, eldobta hűtelenül, sőt lelketlenül, mint a hervadt virágot, mint Faustja a szegény Margitot: addig Kazinczy tiszteletreméltó nemes felfogással, miben félnökség, lelkiismeretesség és becsületesség egyesül, mindég eszményi és rajongó marad. Mintha csak a magasztos lovagkor valami késő ivadéka lenne, Eiben a nő tisztelete költői ihlet és vallásos érzés, felszárnyaló hitének élő és éltető virága: hódolata buzogva buzog, de megadást nem kíván. Nem a testi gyönyörúséget, nem az érzéki ittasságot: hanem a lelki élvezetet, a szellemi örömet keresi. Nem győzedelemért, hanem meghallgatásért, nem áldozatért, hanem elfogadásért eseng csupán. Nem annyira az engedékeny szerető, mint inkább a szívbeli barát a vágya: s ezt eléri és megtalálja, meg is tudja tartani szinte kivétel nélkül.

A mikor a szerelem már ellobog, a szeretet és becsülés melegít helyén s az együtt töltött édes órák tiszta emlékével ragyogja be a multat. Az eszményi szerelem — eszményi barátságra változik; s ezt híven őrzi és ápolja, rendületlen hűsége mellett házas korábun is. Éppen azért szerelmeire mindég édesen gondol vissza. A pirulásnak, megbánásnak, zavarnak és szégyennek semmi emléke sem nyugtalanítja. Ha szíve albumába tekint: minden egyes alakon elandalog s a szeretet és kegyelet örök zöldjéből fon koszorút homlokuk körül.

Imhol az első lapon — a Badányi leány. Mint 10 esztendő s gyerkőcze pillantja meg, a mint kedvese Szontágh Mihály „zöld mentében, piros nadrággal, rókatorok-prémmel és ezüst zsinorral“ a pázsintos mezőn kísérgeti. Az egész alak elhalványodott előtte: de még most is három évtized múlva eszébe jut, hiszen eszébe jut félszázad múlva is, hogy a világ minden boldogságáért és minden koronájáért nem adta volna, ha egyszerre Szontágh Mihály lehet.³⁸⁾ A második lapon — Buday Janka, ki pataki utolsó éveiben érdekl. Épp oly kivehetetlen és szintelen jelenség: de mindég hálával emlegeti, mert házuk tánczos mulatozásai és társas estélyei tisztább és nemesebb örömökkal foglalják el. A mig Dénes öcsce és pajtásai rendezően a bormérésekben töltik idejüket és kedvöket: addig ő a Johanka körében nyer szórakozást és vidulást.³⁹⁾

A harmadik alak, ime, már határozottabb. Lenge termet, szende arcz, kékellő szem, barack-száj: ez a kassai Rozgonyi Erzsi. Milyen gyöngé és milyen méla! Mintha nem is lenne e földre való s lelke nem is csapongna e földön. A kora érésnek és kora hervadásnak titkos bája és borongó bújja lebeg rajta, legalább a Kazinczy rajzában. Félénk és rejtezkedő, mint a megrebbenő galamb; a mikor a fiatal férfi szállása folyosójáról először meglátja és elfogódva üdvözli, fészkebe bemenekül és hetekig nem mutatkozik. Búvik az ismeretlen szomszéd elől. Később ugyan megismerkedik: elfogadja és meghallgatja; de lobogására és olvadozására, elszédíthető szédüléseire hidegen és józanon marad. Fájó megadással és tűrő jósággal enged öleléseinek és csókjainak: de mint testvér a testvérhez úgy hajol hozzája. Miként Kazinczy jellemzi: van benne

³⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Önéletírása. I. Toldy monographiájában. 18 l.

³⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Önéletírása. II. Toldy monographiájában 30 l.

valami az Egmont Klárikájából, e gyöngéd és költői alkotásból, — de Egmont nélkül.⁴⁰⁾ S az ő heves szerelme is idő folytával iránta valami édes testvéri és baráti érzéssé lesz; s az a kiáradó kívánsága, hogy bár lenne Erzsi is férfi, vagy ő leány, hogy együtt járhatnának az egész életen át. Szegény Erzsi! Nem az a végzete, hogy Kazinczy boldogítója, de hogy örömeinek sugár-szórója legyen: mégis szenvedéseinek elviselésére s bánatának osztatására áldó kezet nyújt: az obroviczai raboskodás alatt ő közvetíti a levelezést Kazinczyéval és Radvánszky Terézzel. Testvér a sirig, melybe oly tisztán költözik le, mint a hogy a földre szállt. S Kazinczy is a sirig kevélykedve és rajongva beszél róla.

A következő negyedik lapon e fellengő jelenség grácia növéseivel és szép arcának meleg kifejezésével Steinmetz Ninon, az eperjesi özvegy katonarvosné leánya. Ereiben tűz, szemeiben lélek, valami komoly büszkeséggel. Kazinczy épp oly szerelmes viruló szépségébe, mint lelki nemességébe: szízi erkölcsébe és magas gondolkozásába. S a leány nemcsak elfogadja, de visszonozza is a lángot, s az ifjú költővel álmodozik, lelkesedik és olvas. Befolyása alatt készül Sziegwárt és Messiás fordítása. Aztán elpártol és elfeledi hivat, mert Kazinczy távozik és más oltáron áldozik: de mindég őszinte elismeréssel és fölmelegedéssel magasztalja, hogy az eperjesi tündéri vidéken élte élete legtündéribb szakát: Ninon fiatalságának védő angyala volt, ki pataki darabosságából kicsíszolta.⁴¹⁾

S imhol az ötödik — tünemény a maga nemében; olyan nő, kire a természet áldása pazéron áradt, mintha igazolni akarta volna benne és vele, a költői felfogást, mit Odoardo Galeotti mond: hogy a természet a nőben akart remek etteremteni. A szépség és jószág sugárzik kifejezésében: ez kohányi Kacsányi Zsuzsánna. Kazinczy a gróf Török Lajos kassai házában ismeri meg és hamar lángra lobban irányában. A fenszárnyaló és eszményeiben élő költőnek és írónak e leány tüneményes alakja úgy tetszik, mintha eszményeiből öltött volna valamelyik alakot. S a legmélyebb szerelemmel rajong most érette s a leány is szereti; s ő kijár Kassáról, ha kedvese szülei jószágán mulat, Kacsányékhoz. De föllépni nem bá-

⁴⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Önéletírása. III. Toldy monographiájában. 36 l.

⁴¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Önéletírása. II. 38—40 l.

torkodik, pedig már majdnem mátkája a kölesönös egyetértés által; nyugtalankodik, eped, kesereg, szenvedését versbe öntve. A míg ő sóhajtozik, habozik: merészebb udvarló elhódítja és haza viszi. A nő boldogan él, szívével férjéhez simúl: de rajongó költője, a nagy szenvedő iránt, mindég meleg és őszinte tiszteletet ápol. E tiszta és eszményi rokonszenve a két nemes léleknek meg nem rendül, kölcsönösen él az. S a mikor a férje elhal s a család-nevelés és jószáglelés egyszerre rá nehezedik: — régi barátjához fog folyamodni, hogy megbízható, képzett és jellemes nevelőt ajánljon gyermekeihez. S a két szívbeli barát majdan egész bizalommal látogatja egymást; sőt Gyulayné gyermekei is osztozkodni kívánnak anyjok és nevelőjük kegyeletében és atyjokul fogadják s ő örömmel és kevélykedve veszi, jól esik szívének, mert az ő szerelme egykori imádotta iránt a maga vallomása szerint mindég az, a mi volt. Elfogadja a kedveskedő ajánlatot, de csak úgy, ha a gyermekek feleségét viszont anyjokul nézik. Gyöngéd viszonyukat csak a halál szakítja meg.⁴²⁾

A hatodik lapon megzavarodunk és gondolkozva megállunk. Az egész alak a bizonytalanság ködébe és neve az ismeretlenség sötétébe vesz. Legalább, a mint Toldy vélekedik.⁴³⁾ De ha élesebb és fürkészőbb tekintettel nézünk arczába: úgy tetszik, hogy a köd foszol, a sötét oszladozik és a költő kétes világitásából kibontakozik kedves ismerősünk, Kacsándy Zsuzsánna. A mint Kazinczy egyes helyeiből megállapítható, iránta való lángja teljes erejével 1785 és 1786-ban ég; így azt hisszük, hogy a legnagyobb valószínűség szerint az ő költői alakja és neve az a Czenczi, ki pár versében és László öcsese leveleiben előfordul. Tudjuk ugyan, hogy Kazinczy szive gyorsan fellobban és gyorsan változik; sőt elfogadjuk Toldyval azt is, hogy egy időben és egy ideig ingadozik vala Kacsándy Susie és Radvánszky Teréz között, míg végre az első győz: de már azt mégis túlságos csapongásnak tarthatnók, ha ugyanakkor még harmadik szerelme is volna; azt meg igazi képtelenségnek, hogy ez erős és mély érzés, mely titkon már egymással is eljegyezte őket, a dargói epigrammon kívül, mely egy negyed-század múlva készül — egyéb emléket ne hagyott volna. Aztán Susiere teljesen reá ille-

⁴²⁾ *Erdélyi Múzeum-Egylet*: Kiadványai. IV. k. I. füzet. 25—26 l.

⁴³⁾ *Toldy Ferenc*: Kazinczy és kora. 85—86 l.

nek a Tavaszhoz irt dal sorai, melyek szerint a költő a kikeletet sovárogvá várja, mert reményli, hogy az Czenczivel újra összehozza; reá illenek a László öcscse megjegyzései, hogy a Czenczivel való változást nyugodt szívvel vegye, mert a csapodár meg nem jutalmazta vagy ki nem elégitette volna, habár Krösus kincsével bir is. A mikor Susie a gazdag és előkelő gróf Gyulayhoz hajol a szegényebb és köznemesi Kazinczytól, a látszat szerint csapodárnak tűnhetik föl, bátor a valóságban a Kazinczy habozása és félenksége, s a szülei számítás és kívánat viheti is e lépésre. Mindegy. Kazinczy az elfogultság érzésével és ítéletével csalódásnak veheti a változást és kesereghet miatta: panaszkodhatik Amor álnokságáról: s később természete ellenére megfélemlíthetik teljesen Czencziről, hiszen Kacsándy Zsuzsánnában édes szeretettel veszi körül.

A hetedik alak sugár leányka, inkább fejledező bimbó, mint nyíl rózsza; a fiatalság természetes kelleme és üde bája főekessége: — Radvánszky Polixén, a Teréz húga. A költő még borong Czencziért, mikor nénjével ez Kassára jő, s ő véle találkozik. Mint előbb nénje, úgy most Polixéne is, hiszen épp oly szép lélek, épp oly ritka szellem és műveltség, rezgésbe és árjadozásba hozza szívét s elborítja felfolbanása iránta. Sőt a lefolyás is megegyező. Szerelmük az eszményi hellén világba illő nemes barátságra változik.⁴⁴⁾

A ki a nyolczadik lapon a Polyxén képe után következik: mintha csak merő ellentéte volna. Érett szépség; tagjaiban teljesség, szemekben melegség beszél, nem az élet sejtő álmairól, hanem biztos ismeretéről: ez Jenny, a Bárczay Ferencz felesége. Alig látja meg a két csapongó lélek egymást: önkénytelenül és ellenállhatatlanul vonzódik egymáshoz. Tiszta és szeplőtelen érzésök, távol a megfélemlítéstől: éppen azért őszinte és leplezetlen; örömet és nyíltan vannak együtt. Kazinczy testvéri érzéssel csüng rajta. A férj azonban, ki rokona és barátja, ezzel a finom megkülönböztetéssel még nem elégszik és nyugtalanul gyötrődik; sőt a saját családjá is aggodalommal és gonddal telik el. Kazinczy védekezik, tisztázkodik, de mégis — a rokonszenvet megőrizve — a bűvös befolyásból kibontakozik: szíve lángjának más oltárt keres.⁴⁵⁾

⁴⁴⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és Kora. 87. S. Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. 302 l.

⁴⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. Budán, 1842. I. k. 61 l.

Új eszményképe a kilenczedik lapon — voltaképp régi ismerős. Meglepő és megragadó jelenség, testi szépségében és lelki magasztosságában ragyogó: Radvánszky Teréz. Kazinczy mint egy éves menyecskével jön össze véle először, a gróf Török családjában; s bája és szelleme oly mély benyomást tesz reá, hogy emlékezetével mindég megüli a napot. Valami másfél esztendő múlva, a bárczai társas szánkázás alkalmával, kapja az első csókot, mely a kor szokása szerint a kísérő lovagot megilleti. E csók összeforrasztja nem szívöket, hanem lelköket, mert Teréz tiszta, feddhetetlen, s oly tartózkodó, hogy a mint Kazinczy vallja róla Kisnek: halandóban még több méltóságot nem látott, mint a mennyi e nőben egyesül.⁴⁶⁾ Felfellobban iránta, de majd Kacsándy Zsuzsánnához, majd Polyxénhez csap át; hiszen szerelme úgy is czéltalan. Teréz becsüli, szereti is, igazi eszményi magassággal; sőt beteg férje Szerencsy is arra méltatja, hogy féltékenységében megfogadtatja Terézzel, mikép halála után nem lesz senkié, ha igen, csak a Kazinczyé; mert mástól mindenkitől irigyelné még a sírban is. S ime, mint özvegyért csakugyan szenvedélyes lángra gyúl és egyszerre minden vágya a falusi csendes élet szerencsés házasságban. A fiatal asszony sem titkolja immár mély érdeklődését, sőt szerelmét: de mégis minden bensőbb közeledés elől kitér. Teréz a maga fencsapongásában az édes viszonyt, mely a sírig eszményi szerelemmel, eszményi barátsággal kötheti össze szívöket, a házasságnak elejbe teszi, melynek minden költőisége mellett prózai részletei is lehetnek. És Kazinczy kénytelen a hitvesi állás helyett a barátival megelégedni, a mi eleinte bizonyos zokérazással, fájó megütődéssel tölti el. S mint költő Terézt hidegséggel vádolja.

Mert azt hisszük, hogy albumába a tizedik lapon Minnyi — Radvánszky Teréz, s a Minnyi dalai és emlékei róla szólnak; s azt hisszük, hogy Toldy téved, mikor Minnyiiben is, mint Czencziben külön eszményképet keres.⁴⁷⁾ Valószínűtlennek tartjuk, egyenesen a Kazinczy jellemének őszinteségéből és közlékenységéből következtetve, hogy a Czenczi és Minnyi családi neve sem naplójában, sem visszaemlékezéseiben, sem leveleiben vagy levelezéseiben sehol elő ne forduljon, holott minden szerelmeséről, a Badányi-leánytól gróf Török Sophiáig névszerint megemlékezik; valószínűtlennek tartjuk, hogy

⁴⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kiss Jánoshoz. I. k 7 l.

⁴⁷⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy es Kora. 93—97 l.

Teréz, mint Susie is, ne nyert volna több helyet és emléket, mint egyetlen kis költemény; ellenben valószínűnek látszik, hogy Kazinczy ama kor költőinek szokása szerint más neveket is használ reájok; hogy beavatott öcsse is csak e neveken említi őket; valószínűnek annyiival inkább, mert a Minnyihez szóló búcsú, mely 1791. januárjában készült, melyben Minnyinek szemére hányja, hogy előbb égett érte, ma már nem ég, melyben elenyészett tündérialmai helyett azzal vigasztalja magát, hogy egykor Minnyi szerette, — ez összevetéssel teljesen megérthető. Ha azonban másra vonatkoztatjuk éppen abban az időben, mikor a fiatal és szabad özvegy, kinek gyászéve is letelt, a legszenvedélyesebb szerelem vívódásában tartja, megérthetetlen: hogyan képes egyszerre kettőért érezni, kettőnek élni, s kettőről álmodozni? Minnyi nem külön eszménykép, nem ismeretlen,

hanem nagyon is jól ismert. Ez alapon és e felfogással könnyen megmagyarázható az a dal is, melyet a tavasz első zsengejével küld Minnyinek, melyben a Minnyi és Czenczi szíveit egybefoglalja.

A dalnak több változata van, néhány szónyi vagy sornyi eltéréssel. S az eltérések között az első, eredeti kidolgozásban az utolsó előtt való sor úgy fordul elő, hogy Czenczi helyett Belli vagy Bidli szíve áll; mi a mi összevetésünket megerősíti. Tudniillik, ha visszaemlékezünk arra, hogy Kazinczy egy rövid ideig ingadozott Kacsándy Susie és Radvánszky Teréz között, a Minnyi és Czenczi szívének összekapcsolása világos; s ha visszaemlékszünk, hogy később pedig Teréz és Polyxén foglalkoztatja egyszerre, s ha kiegészítésül még fölemlítjük, hogy az obroviczai fenyítő-házból a két Radvánszky-testvérhez végrendeleti levelet intézve, Czirilinek és Blidlinek nevezi őket, (a mi a Zelli és Belli más alakja) úgy tisztában állhat előtünk, hogy a két testvér szívének összekapcsolására és együttes bírására gondol; s ez eszményi szerelem és eszményi barátság, vegyünk, a minek tetszik, örök frigybe szövődik, mely emlékezetével és álmodozásával beragyogja az obroviczai fogságot is; s a nehéz napokban, mikor Kazinczy anyagi gondokkal és zavarokkal küzködik, többször a Teréz áldó segítségével nyer vigasztaló kifejezést.

A következő alak a tizenegyedik lapon félig leány, félig még gyermek. Kazinczy rekkenő meleg nyári napon, a budai börtönben Metastasio „Titus kegyelmébe“ merülve olvasgat, (talán Ferencz kegyelméről álmodva) mikor ez új Psyche a folyosóra nyíló ajtója előtt

elsuhan. Oly izgalom kapja meg, hogy utána indul és Hiergeist társa szobájában rátalál: ez a kis Hiergeist Ninon. Bámulattal csodálja. Csinosan van öltözve, de piperék nélkül; fehér patyolat ruhácska övedzi által ott, hol keble virulni még csak fog. Vállán égszin leple, lábain fekete papucs. Színe tiszta és átlátszó, mint a porcellán, orozái mint a legbágyadtabb rózsa levelei; orra, szája gyönyörű metszésűek, s ez piros, mint a vér; homloka, minnek példája szinte láthatatlan, csak két újni magasságú, élő bizonyítéka, hogy miért nézhette szépnek Horátius keskeny homlokkal Lycorist; és a mi az igen szép arcznak életet ad, az az igen nagy pilláju s barna pilláju fekete szem, az a nagy szépségű két sor fog.⁴⁸⁾ Gesztenyész haja tömött és mégis lágy. Kazinczy emlékébe mélyen bevésődik a szép gyermek, és nem annyira szívbeli szerelemre, mint inkább valami lelki rajongásra gyúl irányában. Mikor Kufsteinba viszik, Linczből a bátyjával Psychére kocint; mikor Munkácsra szállítják, a Margitszigeten bátyjával együtt édes gyönyörűséggel öleli meg. S e rajongása még inkább fokozódik, mint b. Prónay Simonné iránt. Kölcsönös becsülések s meleg rokonszenvek épen és virulva él végig.

Valóban, igaz állításunk, hogy a Kazinczy szíve érzésre, szerelemre és boldogságra született. A szépek ez albuma elegendőleg bizonyítja, hogy neki szükséglete, eleven és nélkülözhetetlen szükséglete — szeretni, mi nála az élet becsének, érdekének, gyönyörének valami nemesebb kiegészítő része. Szívében örökkön megigézve — örökkön ég: újabb és újabb szerelemre mégis mindég fogékony. Azért ilyen gazdag albuma, pedig minden fellobbanásáról számot sem vehettünk. Mi ez? Csélcapság? Nem, mert helyesen jegyzi meg László öcsese, hogy a csélcapságtól jelleme abban különbözik, hogy azok szívében az utolsó tárgy a megelőzőket eltörli; de Kazinczy az övéhez mindég hű marad; csak egy kis megkülönböztetést vegyít az érzésébe és felfogásába. Az ő szívének világa, melege, levegője — a szerelem. S éppen mostan, midőn teljesen és mindenképen szabad, midőn végre a házi tűzhely megalapításáról sovárogyva álmodozik, — éppen mostan ne vágnék szíve szív után? Vágyik és vívódik, már meg is találta gróf Török Sophieban. Az eleinte alig sejthető benyomás nőttön növe egyre erősödött s ime a Sophie képe ma már

⁴⁸⁾ *Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. 167 168 1*

itt van albumában az utolsó, a tizenkettődik Japón, szívében pedig az első helyen, a legígézőbb fényben! S mivel otthonn a családi ízetlenségek csak szaporodnak és nem fogynak: 1804. derekán elhatározza, hogy valami mester-vágással véget vetend nekik. Megkísérli: ha valjon Sophieval el tudja-e feledtetni a szép francia menekültet, kinek képe a látogatáskor mellén csüngött? Ha igen, boldog lesz, mert Sophie neki minden leány között a legjobban tetszik; a mellett édes anyja is melegen szereti s a vele való házasságba még leginkább egyezik bele. Megindul tehát Kázmérba — Lajos napjára; voltaképpen háztűznézőbe.⁴⁹⁾

Miként történik ez? Kazinczy maga többször leírja leveleiben és töredékeiben; s leírásai majdnem sorról sorra megegyeznek, legfeljebb egyes szók színezésében van köztük különbség.

Azt hisszük, hogy a legkedvesebb és legérdekesebb leszen, ha önmaga beszéli el. Vonuljunk félre és hallgassuk.

„Lajos előestvéjén érek Kázmérba — beszéli Kazinczy. Hanyatlani kezdte a nap s a grófné két leánya között üle a ház árnyékában, hogy addig lehessenek levegőben, míg a grófra rájön a hideg-lelés. Mint a ház gyermeke megpillantására, kit igen régen nem láttak, és a ki váratlan jelen meg, felsikoltva kiálta mind hárma, midőn rám ismerének, s Sophie szekerem ajtajánál állta, midőn kiléptem. Ferenc! mikor megyen el? ez vala első szava. Köszönöm a szíves fogadást, édes Sophie, mondtam; s mióta szokás így látni vendéget. De a testvér nem vendég, felele; kérdésem azt czélzá, hogy meddig mulat nálunk?

Sophie azt hitte, hogy az ő valójában van valami, a mi engem tőle visszatol; ámbár vele, mint barát barátnéval s testvér testvérral megférek; s elfoglalva levén, hogy őtet és engem külön választ a sexus, az eszébe sem jutott. Bánása velem így annál szabadabb, tartaléktalanabb volt. Jöjjön. úgymond, menjünk atyámhoz, nem sokára rá jó hidegtelese, s akkor magában szeret maradni.

A grádics közepén, hol vele, a testvéri familiaritas szerint, nem karon, hanem kézen fogva lépdelgeték, megállta. Édes Ferencem, mondtá itt, nem is tudja, a mit mindig jövendőlgete, megvan; két hete, hogy itt Párisból a jelentés; Etoile megházasodott. Lábra akar-

⁴⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 131 l.

ván állítani minden vagyonaiktól elesett szüléit és az egykor fényes házat, elvéve egy gazdag polgár leányát.

Soha én kedvesebb hírt nem hallhattam, soha én jobb órában Kázmérba nem jöhettem. Azonban érzéseim meg valának osztva az öröm és a legszínetlenebb szánás között. A csapás rettenetes, mondám és enyhülést neki csak az a gondolat adhat, hogy ezt várnunk lehet, várnunk kelle.

A hideg megelőző óráját s a grófot már vetközteté inasa, midőn az ajtót benyitánk. Csakhamar parancsolá Sophienak, hogy engem vigyen be anyjához és Mariehoz, magában akar maradni.

Sophie meg nem álmodhatván mit forralok, a más szobába vitt, s leülvén ott velem egyik ablakban, keblembé önté ki szíve panaszait.

Fukarkodtam életem legszebb pillanatával, s utolsó percezig akarám kiszörbölni, a mely édes keblet itt nekem a gondviselés annyi és oly sok nemű szenvedéseimért nyújtja. Sophiet a maga tiszta aszszonyságában akarám végig meg végig nézni, melynek most új kecsket ada a mély fájdalom. Sophie testvérenek, barátjának néze még most is, és nem egyébnek.

Huszonnégy óráig vittem úgy dolgaimat, hogy szándékomat meg nem sejttheté. s azt a melegebb, szabadabb közelítést, melyen el nem foglalt elmével fennakadhatott volna, szerencsétlenségén támadt részvétnek vevé. Én más részről örvendék, hogy épen ezen megtévedése által tapada inkább meg inkább belém.

Visszajövéen estvéli sétálásunkból, a két testvér engem magamban hagyta, s Marie nem jól érző magát s lefeküdt.

Még nem szólok, mondám magamban; ily scénákat az istenek csak egyszer adnak az életnek; s újra elmondván, hogy nem szólok, összekulcsolt karral egy ruhazárhoz támaszkodám. Ajtóm megnyílt s Sophie belépe.

Sophie, mondám, ki nem bontván egymásból karjaimat, s helyemből ki nem mozdulván, kérem, álljon ide. Nem akada fel a szokatlanságon, mely ha testvéri viszonyunkban nem találna mentséget, neveletlenségre mutatna, s megállá előttem.

Édes Sophie, mondám, még mindig támaszkodva, ismer, s a zavart, melyben házunk áll; ismeri s szereti megtévesztett, de lelkes és jó anyámat is, vegye mindezt együvé s mondja meg nekem: összekötheti-e életét az én életemmel?

Sophieban az a gondolat támadta, hogy én produkálni akarom, a miről tegnap folyt a szó. — Nem, édes Sophie, mondám, sárgára,

zöldre, pirosra, fehérre egymás után változó színekkel; én egyenesen azért jövök, hogy lássam, remélhetek-é.

Míg zavarodásomból magamhoz térheték, Sophie a nélkül, hogy emlékezhetném miként, eltűnt előlem. Szégyenlve gyengeségemet, hogy erős feltétem mellől eltántorodám, s hogy a mit tettem, ily balogúl tettem, sebes léptekkel járék fel a szobában s akartam volna, nyeljen el a föld.

A Sophie szemeiről épen ez a nem-készült vallás kapta le a hályogot; most érzé ő, hogy a tegnap óta iránta mutatott meleg szánás valamí egyéb vala. Összefutának lelkében a barát, testvér, szerető ideái, s azzal a tettetést nem ismerő lélekkel, mely neki nem eltanúlt, hanem természetből vett tulajdona, jön s megszólít: „Ferenc, s hol fogunk lakni?”

Mint előbb a színek arczomon, úgy változának most, úgy csaptak által egyikből a másikba érzéseim a magam vádlásából a legindulatosabb örömebe, triumphuséba. Megragadám a három esztendő óta minden mások felett becsült leányt, s ki nem eresztém rengő karjaim közül, míg a szót kimondta. Akkor kifejté magát karjaimból, s ment.

Nem lelém többé magamat, nem leheték többé nélküle. Jött ismét. Izenetet hozok atyámtól: ő inkább barátod, mint hogy veled a szokott úton mehetne, nem te fogsz vele szólni: ő fog veled.

A nemeslelkű ember meghallván hitvesétől, a mit ennek Sophie monda, felüle ágyában s összetapadt tenyerével égre tekintve ezt mondá: „Mondjátok meg Ferencnek, senkinek nem inkább mint neki; ismerem őtet; a lányom szerencsés lesz.“⁵⁰⁾

Kazinczy boldogan siet Debreczenbe, hogy b. Vay Miklósnak a kötést bejelentse. Gyönyörű gondolat, kiáltja ez és megkivánja a szerencsés vőlegénytől, hogy másnap nála ebédeljen s gróf Battyányi Alajossal személyesen tudassa a hirt. Édes anyja is elragadtatva hallja s fut rokonaihoz, hogy elbeszélje, mi történt.⁵¹⁾ De mégis a Kazinczy szíve áradozik leginkább, mert Sophie mind lelkileg, mind testileg ritka leány. A mint Berzsényinek jellemzi: kitűnő művelt-

⁵⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 231 234 és 334–337 s levelei Kiss Jánoshoz. I. k. 57–59. l.

⁵¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete 335 l.

séggel bir, Bécsben a Salesinák kolostorában nevedekett, hol két nagynénje, gróf Roggendorf leányok, apáczá. Magyarul, németül, francziául és tótul pompásan beszél, a modern klasszikusokat teljesen ismeri. Különös ajándéka, hogy természetes szeretetreméltósága miatt mindenki rajong érte. „Én őt elvehettem volna bátran, — jegyzi meg Kazinczy nyomatékkal — ha csak szobaleány volna is; szíve a vesztegetésig jó; termete, melle, keze, lába gyönyörű, szinte az irigységig; képe kissé bizarr, de igen kedves.“⁵²⁾ Később pedig, mikor Berzsenyi a Sophie képét kéri, Kazinczy fölmelegedve feleli: „Felleségem képét kívánod. Mint tudod, mely részen kell szívemet érdeklened. Venni fogod: de nagyon kétlem, ha szemeid a képben fellelik-e a természet hiv és szép gyermekét és azt a szép leányt, a ki tiz esztendő előtt Kassa gyönyörüsége volt, mind öregei, mind ifjai, mind férfiai, mind asszonyai előtt. Nem nagyítom a dolgot, midőn Sophie felől ezt mondom: úgy van, 1800-ban ő volt a kassai leányok koszorújában az első rózsza.“⁵³⁾

A mikor Kazinczy eljegyzi: Sophie éppen a legszebb korában virúl, — 24 éves. Elvégezik, hogy egyik a másikára semmit se költ; készüljön kiki, a mint tetszik. Sophie megigéri magáról, hogy azt a pár ezeret, melyet az apja neki kikészítésül ad, reszkető tűre s csillogó kövekre nem vesztegeti; hogy mindég csímmal, a legújabb ízlés szerint fog öltözni, de gazdálkodó móddal; s megkívánja, hogy Kazinczy is mindég ízlésesen jelenjen meg előtte. „Várj csak, várj, én még megifjitalak, biztatgatja jegyesét, én törlöm le szenvedéseid könyhullatásait.“⁵⁴⁾

A mátkaság ideje rövid; november 11, az esküvő napja, melyen ime az oltárhoz közelednek. A menyasszony fehér atlaszban van, kövek nélkül, de gazdag brabanti csipkével fürteiben; kezében rozmarin; — a vőlegény vasszínú selyemmel tűzött posztó-magyarban. A mint az oltár elejbe kell lépni, Sophie nem fogadja el vezetője karát, a vőlegénynek int: „Kazinczy, nun komme!“ Kézen fogva mennek, s kezök a stolával összekötte, összeforr. „Óh, miért

⁵²⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 12 l.

⁵³⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1860. 79 l.

⁵⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. 60 l.

nem festhetem le — írja a boldog ember Kisnek — neked azt a hangot, midőn nevét mondta ki: Török Sophie és ezt: szeretem! Ezt a szót francia modulációval mondta: nem úgy, mint Debreczenben mondanák, s meg van kötve a kötés, a szerelem legszebb kötése örökre és megváltozhatatlanul!.. Németben mi még most is Sie-nek szolítjuk egymást, nem mindég ugyan, de többnyire; nem hiú affectatióból, hanem hogy magunkat emlékeztessük, hogy egymást becsülnünk kell. Így megy a titulázás, valámig a nap a firmamentumon van; de ha onnan leszállott, a biztosb Du áll elő és rendes. Sophie akkor velem mindég magyarul szól. S azt magától cselekszi, nem az én kérésemre. Előtted, édes barátom, ismeretek a házassági élet boldogságai. Ismered, mely gyönyörűség van abban, midőn az én Sophiem ölemben ül, nyakamat által fogja és házi gondjainkat forgatjuk. Vagy midőn ő még alszik és én az ő lassú pihegeseit fülelem s midőn végre hosszan vont ébredési fellélekezéséből veszem észre, hogy álma eltűnt; de én még meg nem mozdulok, hogy ha ismét elakar aludni, álma visszatérhessen; ő pedig az angyal a legszebb, leglágyabb és legfejébb kezét, a mely valaha az isteni kéz által teremtettet, felém nyújtja s rám lassan leteszi, hogy lássa, ha alszom-é?..“⁵⁵⁾

E levél Kázméron kel, mert Kazinczyné megkérte gróf Törököt, hogy az új pár, a mig házok elkészül, a mig ő értök jó, — hadd maradjon itt. S marad két hónapig. Édes és boldog két hónap ez! Kazinczy barátainak — csak boldogságáról beszél. Gróf Dessewffy Józsefnek irt egyik levelében elragadtatva vallja: „Én sem szerencsésebb házasságot nem ismerek, mint az enyém, sem szebb gondolatú házasulást. A szeretetre legméltóbb leány férjévé levén, a tiszteletre legméltóbb atya, tiszteletre legméltóbb anya vejévé lettem.“⁵⁶⁾ Kazinczy eltelik édességgel és hálával Sophie iránt; nem mint férj a feleségéért, hanem mint imádó az eszményképeért úgy lelkesedik. Másfél évtized múlva is, mint a mézes hetek alatt, Dessewffynek dicsekedve jelenti: „Ma nekem angyali napom volt. Az én imádvá imádott kedves feleségem, az az asszony, ki nekem az egész asszonyi nemet magában hordja, új oldalról szeretettette meg magát velem. Isten, tedd gyermekeit ily angyali lelkü teremtésekké. Barátom, té-

⁵⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. I. kötet. 61–26 l.

⁵⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1860. I. k. 5 l.

ged barátinak, Sophiet barátnénak birni, — a gondviselés justificálva van. Nem hiában szenvedtem 2387 napig.⁵⁷⁾ Guzmicsnak pedig még később azt vallja: „Egyedül házasságom első esztendei folytak el óhajtásom szerint. Angyali lelkű feleségem átvette a ház gondjait, s engem vagy író asztalom mellett vagy az ő karjai közt lehetete látni.”⁵⁸⁾

Ilyen a nő, kivel Kazinczy összekelt.

(Befejező közlemény jó.)

Széchy Károly.

---

⁵⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Desseffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest. 1861. II. k. 385 l.

⁵⁸⁾ *Gulyás Elek*: Kazinczy és Guzmics levelezése. 4 l.

A TESTVÉRGYÜLŐLSÉG TRAGIKUMA AISKHYLOSNÁL, EURIPIDESNÉL és SCHILLERNÉL.

(Befejező közlemény.)

V.

A jelenet¹⁾ néhány sor hiján 400 sorra terjed, tehát az egész darabnak közel negyedrésztét tölti be (261—636) versek —

Polyneikes jön. Óvatosan nézdel körül. Tart a cselszövénytől, pedig béke alkura jött. Kardja markolatján tartja kezét. Ez hú barátja.

„A mig e kardot fogja jobbom, biztosan
Kezemben addig bátorságom záloga.

Észreveszi a kart, ki kérdi: honnét valók. A kar elmondja, (267—68), miként jutott Thebába és az ostrom miként zárta el az utat Delphitől. Ekkor Polyneikes megismerteti magát, mi műszerkezeti hiba, de élénk hatást tesz a kar hódolata Oidipus száműzött sarja iránt és alkalmúl szolgál, hogy a Jokaste megjelenése előkészíttessék, mert a kar hívja ki az úrnőt. Jokaste és Polyneikes közt a viszontlátás örömét Euripides meghatóan festi. Általában ő az antik kor Racineja. Nem hiában hordozá Racine mindig zsebében Euripides egy-egy művét. A lágyabb indulatok rajzában nem éri őt utól egy sem az antik írók közt. Kiváló szép a következő passus :

„Mit szóljak : oh kezem, szavam
Miként öleljen, simogasson.
Ide s tova mozogva
Rég feledett táncz gyönyörét
Ujongva, lejtve, élvezem.

---

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a jelenet szót nem szoros értelemben veszem, mert e szerint voltaképen 3 jelenet: első: Polyneikes és a kar; második: Polyneikes és Jokaste; harmadik: Polyneikes és Eteokles közt játszik le.

Szerette gyermekem
 Pusztán hagyáu ősi lakunk,
 Száműzetésbe küldetél
 Ten véred által.
 Bizony vártak barátid,
 Bizony várt Theba is! (312—321.)

A szív megáradó érzelmeit híven adja vissza az izgatótt dochmius, cretikus és jámbus bizonytalan hullámlása. Jokaste valódi nő, ki legelőbb is fia házasságáról tudakozódik és azt sajnálja, hogy nem ő gyújtá meg a hymen fáklyáját az ara haza kísérésénél. Fáj-lalja, hogy a menyasszony nem fürdött meg Ismenos szent vizében és hogy a nász csendben folyt le és nem zengett a város a hymenaiáktól. Önmagát okolja a beállott gyászos viszályért. A kar gnomává emeli Jokaste érzelem-teljes reflexióját:

„Az asszonynép szül kínos vajudás közt
 S mégis csodamód szeretik a gyermeket. (355—56.)

Polyneikes iránt Euripides kiváló rokonszenzettel viseltetik. Azt a választ, mit Polyneikes Jokaste örömteljes kifakadására ad, a fiúi szeretet mély hangulata lengi át. Lehet-e önző, hideg, számító hon-áru-ló az ki így szól:

„Könyhullatások közt jövék haza
 Nagy későn látni még házunk s az istenek
 Oltárait, a tornatért, hol edzetém
 S Dirké forrását, a honnét elűzetém,
 Könyezve látom újra a szent helyeket.“

Egy ily nemes érzelmeiktől áthatott szívben, hogy keressük azt a keserű forrást, melyet a testvérgyűlölet fakaszt? Sőt tovább megy és így szól:

„Rokont gyűlölni oly nehéz anyám, (374—75.)
 S nehéz a régi frigyét szertebontani.

És kérdi atyja, hogy létét? Ő a kiátkozott fiú kérdi:

„Mondd mit csinál lakában jó öreg atyám
 A ki szegény vak? És mit jó nővérem?
 Talán siratják szomorú futásomat. (376—78.)

És anyja iránt mily gyöngéd és előzékeny. Anyját kéri, hogy kérdezze szabadon:

„A mit akarsz anyám nekem is kedves az.“

Jellemző és a korszellem eleven hatása érzik azon stichomythikus párbeszédben, melyben megmagyarázza Polyneikes : mi a száműzetés? A hazaszeretet, mely a szellemi együttérzésben, a polgári műveltség áldásaiban való részvételben találja a hazát: párhuzamba állítható az ókor legszebb nyilatkozataival, melyek a haza édes szerelméből fakadtak. E tekintetben maga Euripidesnek egy töredéke tehető párhuzamba, melyet Lykurgus szónok őrzött meg. Olvasható : *Κατὰ Λεωκράτους* cz. beszédében XXIV. 100. §-ba.²⁾

A jellemfestés szempontjából, ha kifogás emeltetnék Polyneikes érzelmessége ellen; magyarázatát Polyneikes e jellemvonásának abban találom, hogy Euripides igen tapintatos módon látható rokonszenvet árul el Polyneikes iránt. És mi volna igazságosabb, mint a költőnek a rokonszeny könyeit sírni a bujdosó és jogtalanul számkivetett testvér sorsa felett?

Aztán az édes anya mindig a megvetett, a szenvedő gyermeket szereti jobban Jokaste és Polyneikes közti párbeszédből megtudhatjuk, hogy Adrastos leányát egy jóslát csodálatos teljesedése következtében nyerte nőül, ki által hatalomhoz és befolyáshoz jutott. Ekkor jön Eteokles. Mig Polyneikes ajkáról csak a szeretet szózata hangzott Eteoklesről, szót sem ejtett, mert a gyűlölet szavát elfelejté az édes otthon és jó anya láttára: addig Eteokles hidegen kérdé, hogy miért szakíttatá vele félben hadi készülődéseit és mi oka, hogy ezt befogádták, rábeszélve engemet. *Ε τόνδε*=istum contemptim van mondva. Hogy Eteokles vadul és zordonan nézett körül, kitetszik Jokaste csillapító szavaiból, melyek igen jellemzők :

Megállj! A gyors ítélet nem lehet igaz ;

Bölcs férfi megfontolva mond ki szót?

Szemed villámát és ziháló kebledet

Mérsékeld, hisz nem a Gorgon fő néz reád.

Édes fivéred az, kit látsz magad előtt.

Azután Polyneikes :

„De még te is fordulj már fivéred felé

Polyneikes ; mert hogy ha rátekint szemed

Szemében nézve jobban fogadod szavát.

E sorok eszünkbe juttatják Schiller *Braut von Messinájából* azt a helyet, midőn Don Manuel és Don Caesar kibékülve fe-

²⁾ Rokonszen helyek Jon 675 és köv. Plutarkhos: de exilio II. 16. Dante *Paradicsom*. XVII. 55.

dezik föl egymás nemes arczvonásait. Addig a gyűlölet nem engedi, hogy a rokon vonásokat meglássák. Oh, most a szívnek kellett látni. Az is jellemző, mit Patin ki is emel, hogy Eteokles nem Polyneikheshez szól előbb, hanem Jokástétől kérdi: „Mi kell? Nos a beszédet kezdje valaki (447) elárulja Rechthaber természetét. Végre megkezdí, Polyneikes előadni a maga dolgát. Érezhető Euripides rokon-szenve irányában. Mig Polyneikes himezetlen őszinteséggel kezdí:

„Az igazság beszéde mindig egyszerű,
Sok czifra szóra nem szorul soha.“

kijelenti, kész táborával elvonúlni, testvérével egyenlően osztozni, holott jogos uralmából testvére megfosztá, egységök ellenére. Ugyanis úgy egyeztek, hogy a hatalmat az egyik évben Eteokles, a rákövetkező évben Polyneikes bírja. Az év eltelt és Polyneikest a hatalomból kizárta, számkivetésre kényszeríté. Ő sem egyenesen Eteokleshez intézi szavát, hanem anyjára hivatkozik, hogy jelentse ki nevében az egyszerű igazságot, melyet a bölcsék és a köznapi tömeg egyaránt annak ismer. A kar Polyneikes előadását tetszéssel fogadja. Mit felelt Eteokles? Egy hideg gnomával kezdí. Ha egy lenne — így szól — az igazság mindenkinek, soha sem volna vizsály, de a valóságban nem úgy van. Ellenvetései meglehetősen erőtlenek. Még az igazság lászatát sem bírja megadni Euripides Eteokles szavainak. Mert mit mondjunk a casuistika ily fordulatára:

(324—25.)

Ha jogot tiprani kell a hatalomért

A jogtalanság szép, bár törvény a kegyesség.

Legyen harcz, háború, ő nem fog szolgálni másnak, ő a hatalmat ki nem bocsátja kezéből. Megható a kar igazságérzete, melylyel kijelenti, hogy helyeslést csak a szép dolgokra mondhat, de ez nem szép dolog, hanem az igazságra nézve keserű. Ekkor szólal meg Jokaste. Kínkel a maga Phoénissae kiadásában Jokaste kiemeli a gyönyörű és rhetorikai szempontból jeles passust az igazságosság és méltányosság magasztalására és emlékeztet az isteni kegyelem lényegének azon fennségees ecsetelésére, mely a Shakespeare „Velencei kalmárjá“-ban Porcia beszédében található. Álljon itt e szép passus:

Portia: A kegyelem kényszerről mit se tud,

Az mint az ég szelid esője, hull

Alá a földre: s kétszer áldva van, —

Megáldja azt, ki ád, — és azt ki vesz.

Hat ílmasokban leghatalmasabb;
 Trónjában ülő fejedelmet ez —
 A koronánál jobban ékesít.
 Pálczája földi kényszerhatalom
 Fenség s dicső méltóság küljele,
 Melyen királyok ijedlme ül:
 De a pálczás erőnél több a kegy;
 Királyi szívek ennek trónusi; —
 Magúak istennek sajátja ez;
 A föld hatalma égihez közelg,
 Ha jogszigort kegy enyhít. — Oh zsidó,
 Ámbár ügyed jogos, gondold meg ezt,
 Hogy senki köztünk jogszigor szerint,
 Nem nyerne üdvöt; mind kegyért könyörgünk,
 S e kegy gyakorlatára útasít
 Imánk is. — Oly czélből hozám föl ezt,
 Hogy enyhítsd jogszerű kívánatod:
 Ha nem, Velence széke szigorú
 Ítéletet hoz e kalmár fölött.

Velencei kalmár IV. felv.

Athén szelleme sugárzik e passusból:

Az emberek közt az egyenlőség szabály,
 Ki többet bir az ellen kész a háború,
 Ki kevesebbet annál kész a gyűlölet. (338—40.)

A mérték és egyensúly nélkülözhetetlen eszközei az emberek közti közlekedésnek; szabályosság kormányozza az égi testeket is. Pompás entymemával tér reá a fenforgó vizsályra. Eteoklestől kérdi, hogy ha a nap és éj szolgál az embereknek, te nem vagy-e hajlandó a házban az egyenlő részt átengedni Polyneikesnek? Polyneikesnek megragadó erővel lobbantja szemére, hogy miként is tudta magát rá venni arra, hogy hazáját feldulja. Ha diadalt arat, hogy szentel tropaeumot az isteneknek e felirattal:

Thebát feldulva, az isteneknek szentelé
 Polyneikes e pajzsokat. (575. v)

Euripides besző általános gnomát is, mely akár egy keresztyén predikátor szájába illik:

Igy a többek közt ezt mondja Jokaste:

Mivel halandó bir, nem is sajátja az.
 Az istenek letéteménye az csupán. (355—560.)

Mint vak éjben villám megvilágítja a sötéten közelgő vihart: úgy hangzanak Eteokles rideg szavai, melyekkel kijelenti: elég volt

a szóból; nem tágit az eddigi feltételektől: engedje át az uralmat. Ez először intés, de egyenesen testvérihez intézve szavaít kimondja a végzetes szót: „te most kimenj e városból, különben meghalsz.“ Az elutasítás e szava kipattantja a gyűlölség szikráját, mely hamar lángra borítja a két testvér lelkét. Polyneikes a gyűlöletes szóra, hogy meghalsz, férfi önérzetében sértődve kérdi:

Ki által! Vajki oly sebezhetetlen itt,
Hogy el ne veszszen általam, halált ha ad.

Eteokles kardját ragadja meg. Kitor a gyűlölség szóharcza, a melyet a csatatéren kardesapás vált föl. A stichomythikus beszédet, mely a két testvér közt kifejlődik, egész terjedelmében adjuk, mert a beszédnél tömörebb erővel a testvér-gyűlöletet kifejezni lehetetlen.

Eteokles: Jer te csak hozzám közel, nem látod-e erős kezem?

Polyneikes: Látom jól, a birlalás, hogy gyávaságra megtanít,

Et: Hát te is, mond, annyi sokkal a tusára mért jövé? . . .

Pol: Mert sokkalta jobb óvatos, mint a vakmerő vezér.

Et: Esküszóba bizva mostan látom elbizád magad.

Pol: Én jogarom kérem újra és e földben részemet.

Et: Kérheted már töllem azt, de itt e ház csak az enyém.

Pol:³⁾ Résznél többet birva te?

Et: Mondom, innét takarodj.

Pol: Hallgassátok esdeklésem.

Et: Ki hallgat meg árulót?

Pol: Szent hajléki isteneknek!

Et: Mind gyűlölnék tégedet.

Pol: Számkivetnek önhazánkból.

Et: Mért jövé számúzni te?

Pol: Jogtalanság, istenek!

Et: Te hivd Mykéné istenit.

Pol: Te bitorló.

Et: Ám de még sem én hazám vak ellene.

Pol: Örökömből te kifosztál.

Et: És a ki hozzá megöl.

Pol: Hallod jó atyám, mit tűrök.

Et: Mit tevé, azt szenveded.

Pol: Oh, anyám!

³⁾ Kinkel helyesen jegyzi meg: az elkeseredés nőttön nő: egész versek helyett rövid és sietve odavetett kérdéseit, feleleteit és felkiáltásait találjuk a képzőrlő félnek. Hemistichikus beszéd váltja fel a stichomythikus sorok. A tetramé ter tracheicus jellemző elevenséget fejez ki.

Et: Nincs jogod arra, hogy anyád' még emlegesd.

Pol: Oh, város!

Et: Argosba menj, ott Lerna vizét hívhatod.

Pol: Már megyek. ne félj, sajnállak jó anyám.

Et: Hadd el magad!

Pol: Már megyek, de jó atyám hadd lássam még meg.

Et: Nem szabad.

Pol: Hát nővéreimet?

Et: Nem látod őket sem többé soha.

Pol: Oh, nővérim!

Et: Mit kiáltod te ki gyűlölt vagy nekik.

Pol: Hát anyám, üdv veled!

Jokaste: Fájó üdv üdvözleted.⁴⁾

Pol: Nem vagyok többé fiad.

Jok: Mi szörnyű sorsra szültelek.

Pol: Mert ez itt bántalmaz minket.

Et: Mert viszont én bántatom.

Pol: Hol fogsz állni, a falaknál?

Et: Töllem ezt mért kérdezed?

Pol: Hogy te véled síkra szállva öljelek meg.

Et: Ez hó vágyam nékem is.

Jok: Gyermekek! jaj mit miveltek?

Pol: Majd, te azt megláthatod.

Jok: Teljesüljön hát atyátok átka?

Et: Vesszen el fajunk!

Pol: Nem sokáig őrzi kardom még hüvelyét; vért kíván,
Mert tanúm a föld, a mely szült s minden isten a tanúm,
Hogy honomból meggyalázva jogtalan elűzetém,
Szolga módra, mintha nem is Oidipus lett voln' atyám,
Ám e földet bármi sújtsa, e z az oka és nem én.
Nem jövök én jószántamból és erővel űznek el.
Udvarok védője — Phoibos — és te drága hajlok itt,
Bajnok társim, isteneknek páralgó oltárai,
Nem tudom, ha látlak újból titoket még valaha.
A reménység nem aludt ki; megsegítenek istenek.
Ezt megölve, Theba földét birni fogom egymagam (el.)

E heves szóváltás magyarázza önmagát. Csak annyi megjegyzést tesztek, hogy Polyneikes meghatottsága, melylyel a gyermekkori emlékek által megszentelt helyektől elválik, az a gyöngédség, melyet elárul azzal, hogy atyját, testvéreit látni óhajtja; az a lefordíthatatlan és a legmélyebb ivásu humorba átszapó szavak, melyekkel Jokaste

⁴⁾ Az eredeti szójátékot híven fordítám: χαίρει-χαίρετά γδ' ὄνν πείσθη.

elválík szerencsétlen fiától: mind élénken bizonyítják, hogy Euripides a megható érzelmek költője. Látható Polyneikes iránti rokonszenve, Eteokles szavaival nem bírja a meggyőzésnek még csak látszatát sem megadni. A testvérgyűlölség e genetikus rajza teljesen indokolttá teszi Polyneikes elkeseredését. Nem csak hideg Eteokles, de érzéketlen és embertelen, ki nem engedi meg testvérenek, hogy a válságos percekben atyját, nővérét még láthassa.

Az Eteokles és Polyneikes közti jelenet után mintegy új tragedia van beszöve, melyet előkészít a kar az által, hogy Kadmos városának alapításáról a thebai sárkányról, a sárkány fogakról ismert regét meséli el. Miért ép e helyen? Hogy előkészítsen Kreon és Terésia jelenetére, melyből kipattan a sorscsapások alól, mint jó aczélból a szikra: a Menoikeus önfeláldozása, a melynek méltatását, valamint a Kreon és Eteokles közti haditanácsot ez alkalommal a — Phoenissae általános jellemzése ötletéből mondtak után mellőzhetünk. Az általunk fejtegetett tárgy illusztrálására csak egy passust tartunk szükségesnek felhozni.

Eteokles rendelkezik, hogy ha Polyneikes elesnék, ne temessék el és az ki eltemeti halált szenvedjen. E passus már egészen a Sophokles Antigone-ja által szentesített felfogásra mutat, de Eteokles ajkán e helyen a kérlelhetetlen és kiengesztelhetetlen gyűlölséget fejez ki. A Kreon és Eteokles haditanácsa után Eteokles fölfegyverkezve megy el. És hogy a közhangulatot a költő mily mesteri módon tudja kifejezni, átérezhetni a következő kardalból (785 - 834.), mely pompásan festi a harcziás hangulatot. A Bakkhos-dal rythmusát, rituális stíljét Ares invocatiojára mesterien fordítja. Így mikor szól: *ἀσπιδοθήματα θίασον ἔροικλον α θίασος*, Bakkhos kísérete — Aresthiasosa paizshordó és fegyveres. Menoikeus önfeláldozása után a kar újra visszatér a Labdakidák tragikus történetének legszomorúbb emlékére: a Sphinx-talány megoldásának történetére: melyből keletkezett szegény Oidipus végzetes házassága, a fiaira kimondott átok. Így jütünk el a két testvér tragediájának végkifejléséhez. Hírnök jó, Jokaste megjelen.

Megható első kérdése:

Fiam, mond, — mondd él-e, vagy már elesett. *Hírnök*: Ő él; ez aggalom ne bántson mondhatom — Jokaste kezdezősködik másik fia Polyneikes felől: A hírnök előadja a thebiai sikeres ellenállását,

Euripidesnél ez ostrom rajza élénk behatást tesz és feszíti az érdeket a bekövetkezendő események iránt a tragikus ironia szép fordulatát találjuk Jokaste válaszában, melylyel a hirnők eddigi előadására felel.

Jokaste: Igy jól adák ezt a sors és az istenek,
Mert élnek fiaim s a város mentve van. (1202—3.)

Még szánja Kreont, hogy ő fiát veszíté el. A hirnők ekkor mondja: A többit hagyj, mert eddig jó sors volt veled. Jokaste sürgeti, faggatja a hirnököt, hogy adjon elé mindent. A hirnök vonakodva elmondja, hogy Eteokles párbajra hívta ki testvérét, hogy ők döntsék el az ügyet magános harcban. A két fél a maga vezérért ép a párbajra készíti elé. A hirnök felszólítja Jokastét, hogy tegyen még egy kísérletet a két testvér kiengesztelésére. E párbaj az Euripides gondolata és mondhatom szerencsés gondolat. A figyelmet az alapgondolatra: a testvérgyűlölet tragikumára irányozza. Hogy Euripides is érti a szabatossgot: a helyzetszerűen találó kifejezést, mely se többet, se kevesebbet nem mond, de azt erőteljesen és világosan megmondja, a mi kell: jellemző például hozhatjuk föl azt a passust, melyet Jokaste a hirnők eltávozása után mond. Ez így hangzik:

„Oh gyermekem, Antigoné, a házból jöjj elé
Az istenek nem hagyják, hogy szűz hajlokod
Csöndjében élvezd hajadon örömetet.
Mert két hős bajnokot, fivéridet
A kik halálba mennek kell meggátlanod
Anyáddal: egymás által el ne essenek. (1264 — és köv.)

Bosszantó és Euripideshez nem méltó Antigoné tétovázása, ne-hogy a tömeg megszólja őket, hogy magokra mernek a férfiak közzé menni (1276. v.) Jokaste sürgeti;

Siess, siess lányom ha párbaj előtt
Futunk hozzájuk: éltem megmarad —
De ha meghaltak, velök együtt halok. (1280. és köv.)

És ez nem csak a drámai indulatok nyelvén mondott szólam: Jokaste ott vet véget életének két fia mellett. Tehát negélytől ment pathos volt Jokasté minden szava.

Valamint a zenében a szűnet gyakran a leghevesebb és legzajosabb tételek előtt egy kis pihenőt ad az érzékeknek, hogy annál mélyebben érezzük át a következendők megrázó hatását: Euripides is mesterin tölti ki azt az intermezzot, a mi lefoly a hirnők jelentése és Jokaste s Antigone kibékítő kísérlete közt az által, hogy Kreont

lépteti föl. A kar a fia elvesztése felett kesergő Krconnak elmondja a két fivér szörnyű elhatározását. Gyönyörű prosopopoiával szólítja meg Oidipus házát:

Oh, hallád-e te mindezt Oidipus laka?

Ha értenék, sírnának a falak.

Ekkor jön a hírnök. Előadja a párbaj lefolyását. Jellemző a két fiu fohásza, melyet az összecsapás előtt mondanak. Polyneikes Herahoz, Argos védisten asszonyához fordul oltalomért, mert házas frigye után Argos polgárául tekinti magát, hogy Polyneikes mélyen érzi a fohász jogtalan és a legszentebb érzéseket sértő tartalmát, kitesztzik e sorból: „Testvérölés rút koszorúját esdve“ (*ἑλισχιστον τιτον σ-εφρων, ὁμογενῆ ζωων*) (1369. v.) Eteokles Pallás temploma felé fordulva rámutat a testvérgyűlölet hatalmas inditékára, midőn Pallastól kéri, hogy ölhesse meg azt, ki hazáját jött feldulni. A párbajban egy jelentős mozzanatot hozok föl, mely nem talál azon nemes vonásokhoz, melyekkel Euripides Polyneikest felruházta: Polyneikes elesik. Eteokles diadalmasan eldobja kardját és megy, hogy testvérenek fegyveres öltönyét vigye el zsákmányul. Ekkor az elalélt Polyneikes utolsó erejét összeszedve kardját Eteokles oldalába mártja E vonást Alfieri olasz költő Polinice cz. drámájának zárjelenetében felhasználja. E jelenetben a haldokló Eteoklest anyja és nővére kéri, hogy ne haljon meg, mielőtt meg nem bocsátott testvérenek. Ekkor Eteokles nagy erőfeszítéssel félig felemelkedve fekhelyéről így szól: „Akarjátok anyám. Jól van, jöjj testvérem, jöjj haldokló testvéred karjaiba, testvéred karjaiba, kit te öltél meg, jer és ez utolsó öleléscmben fogadd tőlem . . . a halált, melyet számodra tarték fenn. (törrel leszúrja.) Jokaste: Oh árulás, oh szörnyű bűn! Antigone: Oh, testvér. Eteokles: Meg vagyok bosszulva, meghalok. Gyűlöllek. Polyneikes: A büntetés megfelelt a bűnnek. Meghalok és megbocsátok. Igaza van Saint Marc Girardinnek, hogy a modern költészet itt is tulhajt és a dissonans utóhangot nem olvasztja magasabb öszhangba. Euripidesnél a végbenyomás öszhangzatos, ugyanis a fiai mellett kesergő Jokaste és Antigoné még egyszer felkölti Eteoklesben is a gyöngéd szeretet érzelmét és habár szólni nem birt lankadó kezét reá tette.

Bár szólni nem birt, de szemében fájó köny

Beszélt a szeretetről, a mely áthatá. (1439—40.)

Polyneikes pedig így szól:

Mi elveszünk, anyám; számlak tégedet,
Szánom nővéreimet s halott fivéremet.
Ellenség lett a kedves s kedves mostan is.⁵⁾

És kéri őket, hogy hazai földben temessék el, mi lényeges mozzanat. Jokaste megöli magát. Antigone sirámot énekel. Oidipus eljön. Vándor utra indul. Antigoné követi. Oidipus összegezi a sors tragédia mozzanatait. Nevezetes nyilatkozatot tesz Oidipus:

Mert nem vagyok oly oktalan elhinni azt
Hogy szemem fényét s gyermekeimnek életét
Költám úgy, hogy nem akarta voln' az ég. (1612 és köv.)

Boldognak mondja Jokastét, kit fájdalmas ironiával *εὐτυχος* *ἕννοσις*-nak nevez. Tehát gyermekeiben boldog, ki gyermekeit veszti el! Kreon jön és kiadja az Eteokles nevében a tilalmat Polyneikes eltemetése iránt. Heves szóváltás keletkezik közte és Antigone közt, melyet a stichomythikus beszéd élénken tükröz vissza. Antigone kész a hősiességre: eltemetni testvérít. E szándékot Kreon így jellemzi: Ne me sség benned ez, de örült gondolat. (1681.) Minő fényt vet a gyászos háttére, minő meghatottságra olvasztja a költő a drámai megrázó végjelenetet Antigone nemes alakjának feltűntetése által. Egy sorba foglalja e hősnő jellemét. Oidipus kéri ne kísérje őt. *αἰσχροὶ ψυχῇ θυγατρὶ σὲν τιφλαῖ πατρὶ* (Oh gyász az élet vak atyával lenni.) Antigone így felel: *ὄν σωφροσύνη, ἀλλὰ γενναία, πάτερ.* (1691—2.)

Ezután következik a kiengesztelődés megragadó jelenete, mondhatni a katharsis az Oidipus lelkében. Kéri leányát, hogy vigye fiaihoz, hogy kezével érintse, áldja meg a drága arcokat.

Antigone: nézd itt érintsd keziddel meghalt két fiad.

Oidipus: Oh, drága hullák, szerencsétlen véreim.

Antigone: A legkedvesebb Polyneikes neve! (1700 és köv.)

És elindulnak. Antigone kézen fogja a tapogatózó öregot. Antigone utolsó szava is az, hogy Polyneikest eltemetetlenül nem hagyja *ἔμε καὶ θανεῖν, πάτρι χρεῶν, σοχοῖτῳ γὰ καλύψω* (ha halnom kell is; földdel elfedem.)

⁵⁾ 1446. v. φίλος γὰρ ἐχθρός ἐγενετ' ἄλλ' ὅμως φίλος, fordíthatatlan tömörséggel fejezi ki a tragikum lényegét.

Sophokles finom ecsete kellett e két hősies léleknek tovább rajzolásához. Az ő Antigonéja és Oidipus Kolonosban drámája felveszi a thebai mondának itt elejtett fonalát és átkíséri Antigonét a hősies halálba és Oidipust a csodás megdicsőülésig.

VI.

Schiller hosszú előkészület tőn a *Braut von Messina* írására, Euripides *Phoenissae*-jét Brumoy's: *Le Theatre des Grecs* három kötetes művéből ismerte. Maga is fordított e darabból részleteket. Az ellenséges testvérek tragikuma mélyen meghatotta és már 1797 októberének elején értesíti a svájci utján levő Goethét, hogy egy az Oidipus királyhoz hasonló mese tárgygyal foglalkozék. De helyesen jegyzi meg Düntzer,⁶⁾ hogy a *Braut v. Messina* írásánál Schiller inkább Euripides *Phoenissae*-jából indult ki, mint Sophokles Oidipusából. Hogy mily hosszasan vajudott Schiller e conceptioval nyomról-nyomra követi Düntzer, bizony épen nem a költői genius előnyére. Igy 1788-ban már gondolt volna az ellenséges testvérek tragikus tárgyára. 1799 márcziusában, mikor Wallenstein-nal végre helyesen elkészült: közbe a harmincz éves háboru történetével foglalkozik behatóan, írja Göethe, hogy Schiller „az Obligat történelmi tárgygyal kifáradva anyagot keresett a szabad képzelem mezején.“ Schillernek rendkívül megnehezíti az anyagkeresést az erős öntudat, melyre eljutott a művészi alkotások terén. A sors tragedia elméletének igazolására a görög tragedia katharsisának keresztülvitelére és hozza: a régi dramai compositio formájának különösen a tragikai kar fölélesztésére irányzott kísérlet sikerére törekedett, midőn kereste a megfelelő tárgyat. Maga írja Körnernek: „a könnyelműség eltűnt, melylyel ifju korunkban oly hamar határozzuk el magunkat és a kedvet is nehezebb felkelteni, mely nélkül pedig költői tevékenység nem képzelhető.“ E levél 1801. máj. 13-ról kel, midőn már az Orleansi szüzet is befejezte. Jellemző egy költőnél a következő passus: „Egy anyagot a többek közt ismersz: a Máltai vitézeket, de ebből hiányzik a punctum saliens: egyéb meg van: hiányzik a drámai tény, melyben a cselekvény tetőződjék és a melyben megoldást leljen: a többi eszköz: az egész

⁶⁾ Erläuterungen zu den deutschen Klassikern. 52. Bändchen. Schiller's Braut von Messina. Heinrich Düntzer-Wartigs Verlag. Leipzig. 1881. 4. 1.

szelleme, a kar szerepe, az alap, melyen a cselekvény lejátszik, mindent éretten kigondoltam és egybegyűjtöttem.“ Aristoteles Schiller e nyilatkozatára a költészettan ismeret tételével válaszolt volna: „kezdeté is mintegy lelke a tragédiának a mese“ Igaz, hogy ugyan e levélben jelenti, hogy egy más tárggyal: az ellenséges testvérekkel tisztában van. Turandot majd Tell Vilmoshoz tesz tanulmányokat. Az ellenséges testvérek megalkotására újabb ösztönt adott Stolberg Aiskhylos fordítása. A Heten Theba ellen is e fordítások közt volt, mely forrásaként tekinthető a testvérgyűlölség klasszikus monda alapján létrejött feldolgozásának. 1802-ben jelenti Körnernek (szept. 9-ki levelében), hogy komolyan hozzáfogott az ellenséges testvérek kidolgozásához. 1802 Szilveszter estéjén ne-jének, sógorasszonyának és anyósának felolvasta egyrészét a készülő darabnak. Végre 1803. februárjában a darab elkészült. Két fontos nyilatkozatát kell Schillernek felhoznunk, mi álláspontunkat igazolja, hogy egybehasonlítás tárgyául vettük Aiskhylos és Euripides darabjaival. Egyiket Ifflandnak teszi, mely szerint a darabot egész szigorúan az antik tragédia mintájára szerkeszté: egyszerű cselekvény, kevés személy, kevés helyváltozás; a fősúly a karra helyezve. A másikat Humboldt-nak teszi, melyben bevallja, hogy ha a Stolberg fordítása útján Aiskhylossal behatóbban nem foglalkozik, aligha írja meg darabját. Az első előadás 1803. márcz. 19-ikén történt a weimari színházban. Egy hét múlva ismételték a nagy tetszéssel fogadott darabot. Egészen belelelkésedett. Körnernek írja, hogy a Braut von Messina előadása tette rá először egy valódi tragedia hatását. Körner dicsérettel van eltelve észrevételt tesz, hogy a Schillernél eléforduló kar inkább emlékeztet Aiskhylos, mint Sophokles vagy Euripides karaira. Még Göthe is reményét fejezte ki, hogy a kar által a színház magasabb rendeltetést nyerne. Schiller a kar fölelevenítésének tulajdonítá a siker főrészt. Ezért Weimarban a harmadik előadás után (1805. máj. 21.) a karról egy értekezést ír, mely most a darab előtt foglal helyet. Ez értekezés egyike az ízlés leg-érdekesebb kísérleteinek.

Egy pár szóval szükségesnek tartom méltatni, de mint jellemző tünetet hozom föl, hogy mikor Schiller a berlini előadás sikere által elragadtatva Ifflandnak ajánlatot tesz, hogy Oidipust színre alkalmazza, Iffland buzdítá, hogy térjen csak vissza Tell Vil-

moshoz, mely a nagy közönség számára való. — Humboldt Vilmos a *Braut von Messina* karát nem találta eléggé tiszta symbolumnak, mint a milyenné ohajtotta volna tenni a cselekvénynyel szemben. A romantikusok csak gúnnyal és megvetéssel szóltak Schiller e művéről. Különben e műről bebizonyult, hogy az élet közvetlen hatása, a korszellem fölavató szentsége nélkül tartós életű művet nem lehet írni.

Maga Schiller egy pár év alatt kiábrándult, Tellhez fogott egész kedvteléssel; belátta, hogy *Braut von Messina* inkább szép tanulmány mint valódi szabad költői alkotás. Hettner helyes érzéket árul el, midőn oda nyilatkozik, hogy a *Braut von Messina* ép vagy mellékműve (a görög *παράδειγμα* volna a legjellemzőbb kifejezés) Schillernek, mint Góthének az *Akhilleis*. — Boxbergernek igen helyes véleményét idézi Dúntzer, mely szerint Körner ítélete ma is beválik, ki állítá, hogy egy modern műben sem lehet az antik szellemet oly mértékben feltalálni.

„Fájdalom, — teszi hozzá — a darabnem csak a nagy közönségre nézve, de még az előítéletek miatt elfogult műveltekre nézve is igen finom“. Schiller törekvését, korának felfogását, az ízlés történetében érdekesnek mondható kísérletét a fentebbiekben azért vázoltam, hogy kimutassam azon mély hatást, melyet Schillerre Herten Theba ellen és a *Phoenissae* tett a *Braut von Messina* alkotásánál. E vázlat bizonyítja fejtegetéseink kezdetén kimondott azon állításunk igazságát, hogy Euripides és Schiller közti közelség a tér és időbeli nagy távolság mellett is szembetűnő. Az utánzás másod teremtetésre ihleti meg Schillert, ki nem hiába foglalkozott beható történelmi tanulmányokkal; mert nagy költő barátjánál Góthénél sokkal elevenebb történelmi érzékkel is birt.

Igaz, hogy *Braut von Messina* középkori hősök közé vezet, igaz, hogy a pogány emlékek és a keresztyén traditiók összeolvadnak a darab egész folyamában, mi a történelmi hűség rovására van, történelmi érzéket tanusít Schiller az antik dráma felfogásában és az a sajátos kísérlet, hogy egy középkori tárgyat kiragad a maga korából és a művészi koncepcio útján az antik szellem symbolumává bírja tenni: Schiller mélyreható szellemének, erős képzelmenének érett tehetségeinek legszebb tanujele,

A testvérgyűlölség tragikumának antik formáját oly tökéletesnek tartá, hogy bár más korban, más nevek alatt megtaláljuk nála Euripides alakjait. Don Cesar és Don Manuel: Eteokles és Polyneikes; Isabella-Jokaste. Az öreg Oidipus szerencsétlen átok verte alakját csak emlékezetben halványan adja vissza Isabella elhalt férje. De mielőtt az egybehasonlítás részleteihez fognánk adjuk elé egy pár vonásban a darab expositioját. — Messina trónját norman uralkodóház foglalta el. Ez uralkodóház erőszakos eszközökkel tartá fenn magát. Schiller élénk történelmi érzékkel jellemzi azt a titkos ellen-szenvet, melylyel az idegen uralom jármába hajlik Szicília. Düntzer vázlatosan el is meséli Szicília történetét az arab uralom alól történt felszabadítás óta. A kar „idegen hódítók“-nak mondja Messina urait. Sőt a kibékítés jelenetében a két testvér közt megosztott kar öregebbjei így szólnak az ifjabbakhoz:

Téged nem gyűlöllek nem te vagy ellenem,
Egy város szült minket:
Azok az idegen nemzetség.

Még erőteljesebben fejezi ki az elnyomás miatt keserűségét a következő passus:

És most magunkat mindnyájan szolgaságban látjuk: az idegen uralom igájában.

Mindazáltal az arab uralom után beállt fejetlenség megfékezésére és az állami rend megszilárdítására épen jó volt ez uralom. Ki átolvassa a következő pár verset:

Nép zaja elzúg,	De a fejedelmi fő
Név híre elvész	Egymaga tűn ki
Éjbe borítván	S fénybe ragyog
Bus feledékenységnek az árnya	Örök sugarával
Kort kor után.	Csókolja a Hajnal
	Őt a világ kinnagasló ormát.

Mintegy a történelem mozgó talajában látja meggyökerezni a monarchikus intézményt. Úgy, de maga az uralkodó család meghasonlott. A testvérgyűlölség tragikumára kedvező talaj állt készen Izabellát férje erőszakkal ragadta el nőül. Izabella atyja ezért átokkal sujtolja. Ez átok teljesedésének első gyümölcse volt az engesztelhetetlen viszály a két fiú Don Manuel és Don Cesar közt. Izabella mindjárt az első jelenetben mondja Messina legidősebbjeiből álló kíséretéhez:

Ti láttátok, hogy friss erőben mint
Nötték fel ők; de együtt nőtt velök
Az ismeretlen végzetes csirából
A szerencsétlen testvérgyűlölet.

Tehát sem féltékenység, sem uralomvágy, sem nő-csábítás által megokolva nincs a testvérgyűlölet. A sors tragédia a maga indokolatlanságával annál rejtelmesebb. Schiller pedig keresve kereste a sors tragédiának alkalmas motivumait. Schiller a Wallenstein táborában így nyilatkozik a tragikai művészetéről: „Sie zicht den Menschen in des Lebens Drang und wälzt die grössere Hälfte seiner Schuld Den unglücklichen Gestirnen zu.“

Göthe határozottan kijelenti a Wilhelm Meisterben: „Der Zufall wohl pathetische, niemals aber tragische Situationen hervorbringen dürfe, das Schicksal hingegen müsse fürchterlich sein und werde im höchstem Sinne tragisch.“

Nem terjeszkedem most ki azon tényre, hogy a görög tragikusok újabb méltatása minő ellentétben jött ez irányból kivált, Günther műve („Die Grundzüge der Tragischen Kunst“), de az kétségtelen, hogy Schiller a Braut von Messinában sokkal tisztábban és határozottabban viszi keresztül a sors befolyását a tragikum alakítására, mint a Wallensteinban. A két testvér-gyűlölség magva verhängnissvoller Samen! De még tovább terjed a Végzet befolyása. Az antik korban a hit étellel oly természetes összefüggésben összeforrott álom magyarázat alakjában nyilvánul a sors beavatkozása a szerencsétlen család életének intézésében. Az atya álmot lát: a nászágyból két borostyán nő ki. A kettő közt egy liliom, mely lángba borul és lángba borítja a házat. Egy magus úgy értelmezi ez álmot, hogy ha leánygyermek születik a családban az romlást idéz elő. Izabella leánygyermeket szül. Az atya szigorúan megparancsolja, hogy a gyermek kitétessék. Egészen antik emlékek felelevenítése. Oidipust kitették, Kyroszt elpusztításra szánták. Az anya egy szerzetest kérdezett meg, ez kétértelműen az álmot oda magyarázza, hogy mint Izabella szavaiból kiveszszük: „in heisser Liebe würde sie dereinst Der Söhne Herzen mir vereinigen“ tehát megmenti. Titokban felnöveli, zárdában tartja elrejtve: És a Végzet bevégezi művét. A megmentett lányért lángba borul a két testvér. Ime a tragikai alap Schiller akkori esztetikai felfogása szerint a görög tragédia mély hatása alatt. Schiller azon

benső okszerű összefüggést nem bírja létre hozni a vétség és tragikái cselekvény közt, mely Aiskhylosnál szépen kimutatható. Ugyanis Don Cesar és Don Manuel viszályának hagyományoszerű előzménye nincs meg. Eteokles és Polyneikes atyjokkal gúnyt űztek, azért vonták magokra az atya átkot. Ez átok nyilvánulása a thebai trón feletti versengés. A Braut von Messinában a véletlen nőrablás idézi elő a tragikai helyzetet. Másik igen lényeges különbség Schiller és a görög tragediák közt, hogy ezekben a két fivér tudja az atya átkát, míg a norman fejedelmi sarjak a kibékülés után tudják meg, mikor mindketten gyöngédséggel és szeretettel veszik körül anyjukat. És itt van a felfogásban a sark különbség. Schillernél egy újabb összeütközés pillanatában: a féltékenység által elragadott Don Cesar önfelelt indulatában öli meg testvérét. Aiskhylosnál nem a kivülről jövő átok voltaképi oka a katasztrophának, hanem az egyik testvér uralomvágya, a másik fivér bosszúja, tehát a szív örök szenvedélye és ama kétségbeesett felkiáltás:

„Hadd szálljon már alá Kokytos habjain

A Phoibos által oly nagyon gyűlölt fajunk“ (690—91.)

mint fentebb is említettük nem egyéb, mint egy daczos lélek kétségbeesett felkiáltása, melylyel az önbűne okozta szenvedését a végzetre tolja. A másik lényeges különbség, hogy míg Euripidesnél Jokaste kísérlete, a két ellenséges fivér kibékítése iránt meghíúsult, mert a gyűlölség mélyre ható okai a jellemeik alkatelemeivé váltak; addig Schillernél, Izabellának sikerül a két fivér oly szép és nemes kibékítése, mely könnyekre indítja még a hidegebb szemlélőt is. Schiller e kibékítés sikerével szemben állítja a kifejlés ellentétes fordulatát egy újabb erőteljes motívum: a két fivér végzetes szerelmének felhasználása útján. Tehát a modern világnézet legbecsesebb, legáltalánosabb szenvedélye: a szerelem foglalja el a két testvér lelkét mindent leigázó erejével. Paul de Saint Victor⁶⁾ éles elméjű megjegyzést tesz az antik költészet ama sajátosságára, hogy benne a szerelem alárendelt szerepet játszik. Sophoklesnél Antigone és Hainon nem is találkoznak a szinpadon, szerelmükről szó sincs. Számúzték Erost, a hatalmas istent a drámából, mert féltették roppant befolyásától a herosok erkölcsét. Euripides egész tüzeben merete színrehozni. A szen-

⁶⁾ Deux Masques Paris Calman Levy. 1880—1882.

vedélytől, melyet Phaidra szívében meggyújtott, származott kiolthatatlan láng, mely évszázak óta e világ minden színpadát emésztí. Schiller az összeütközést azzal teszi megrázóbbá, hogy ép a nővér, a két testvér által nem ismert nővér lesz a szerelem tárgya, kit Don Manuel elrabolt, kiért Don Cesar megöli testvérét. És e ponton eltér Lessingtől, kinek Nathánjában a templarius szintén szerelmesében: Rechában nővérét ismeri föl; de míg maga idejében ismeri föl, hogy váratlan örömforrását találja meg a testvérszeretemben, mely jótékonyan ellensúlyozza csalódott szerelmét; addig Beatrix testvérét még mind mint kedvesét siratja és Don Cesar még féltékeny e szerelemre az utolsó jelenetben, mit Saint Marc Girardin hibáztat is. De megjegyzem, hogy oly vak és mély szenvedély, mely testvérgyilkosságra ragadta Don Cesart: a váratlan fordulat után is kell, hogy nyilvánuljon. Girardin mély észrevételt tesz e pontra. Azt mondja: valamint a testben a nagy szenvedések elnyomják a kis szenvedéseket, a lélekben is a jó és a nagy gondolatoknak el kell nyomniok a kisebbeket. E tekintetben megdicséri Voltaire: „Adelaide du Guésclin-jét“, melyben egyenesen meg lehet találni a forrást, a honnan meríté Schiller a két testvér közös szerelmének és e szerelemből keletkező gyűlöletnek eszméjét: Voltaire e darabját 1734-ben adták elé, de megbukott. 1752-ben „Amelie ou le Duc de Foix“ cz. alatt újra színre hozta; ekkor ugyan az a darab sikert aratott, 1765-ben e régi czim alatt adatta újra. E darabban Vendôme és Nemours ellenséges táborban, különböző politikai meggyőződés mellett kelnek síkra, de Vendôme szerette Nemourst. Maga mondja, hogy Adelaide után legjobban szereti:

„Az emberek közt legdrágább nekem
Súlyos csapást mérne halála rám
S te volnál csak egyetlen vigaszom.“

De Nemours sebet kap és sebesülten kerül a győzelmes Vendôme elé. Vendôme testvéri szeretettől áthatva mondja:

„Már csak fivérem vagy, mily ödes údv,
Hadd mossam könnyeimmel meg sebed.“

És minő tragikus ironia! Vendôme féltékeny; kutatja vetélytársát „Vil objet“-nek nevezi. Nemours a tragikai összeütközés idegét feszíti meg e szavaival: „Méltatlan választásért, hogy vádolhatod?“

Vendôme: De hát, fivér, te őt még menteni mered. Végre kipattan a titok. Vendôme kérelhetetlen. Kiadja a parancsot Nemours

megölésére. Kiadja a rendeletet, hogy jellövessel adják tudtára, testvére halálát. És ez utolsó pillanatban ellágyultan gondol a gyermekkor édes emlékeire:

„Boldog gyermekkor! Édes gerjedelmek!
Minden álomnak ő meghittje volt;
Szívünk mily ártatlan áradozással
Kezde tanulni: mit tesz érzeni.

Coucy kiadja a jelt, de színből, mert Nemourst nem végeztette ki. A lelkiismeret furdalása megtható módon áll elé. Ekkor jelentik, hogy testvére él. Coucy tudta, hogy a megbánás nyitja meg szemeit. Vendöme megbocsát Nemoursnak és átengedi Adelaide-ot Saint Marc Girardin, ki e részleteket közli, Schiller ellen hozza fel a Vendöme lelkében véghez ment nemes katharsist. Én sokkal helyesebbnek tartom Schiller felfogását, ki ha a kibékítési jelenet által gyengíti is a tragikai alapot; azon szép fordulattal, mely Don Cesart a történetek után anyja, sőt nővére együttes kérése következtében beállt ellágyulás mellett is Don Manuel rávatalának láttára az öngyilkosságra indítja és pedig gyönyörű ellentétül a vér lobbanó hevében elkövetett gyilkosságnak helyes tudatos expiatiojául: a valódi tragikai légkörben tartá meg a cselekvényt. Schillernek élénk érzéke volt a tragikum iránt. Már csak Izabella alakjában minő finom felfogással találja meg a valódi tragikai bünhődést. Izabella férje paransa ellenére megmenti leányát: a végzet kerekét fogja meg gyöngye kezével. Leánya hollétét akkor árulja el, mlkor a két fivér kibékítése által a keresztyén álommagyarázó azon kijelentést vélte valóban teljesülni, hogy fiai szívét a nővér egyesíti vele hő szerelemben.

Elárulja leánya hollétét. Keresik. Nem találják, mert Don Manuel elrabolta. Ugy, de Don Cesar elől rabolta el. Izabella azt hiszi, rablók ragadták el. Don Cesart maga küldi, hogy keresse föl. Ez fölkeresi és utóléri . . . a testvért. Izabella tragikai csalódása teljes. A forró szerelem a gyűlölet lángját szítá a két testvér szívében. Don Manuel zárkozottságán mult, hogy a kibékülés alkalmával nem vallá be az őszinte, az egyenes lelkű Don Cesarnak titkát, hogy kedvese van, kit a zárdából elragadt. Ha maga idejében tudja meg Cesar: nem jön létre a váratlan találkozás, melynek hatása alatt a hirtelen lobbanó Cesar szörnyű tettét elkövette. A tragikai vétségtől Beatrix sem ment; mert ő az által, hogy kedvese akaratja ellenére

az öreg fejedelem temetésére lopózott el és a rejtekhelyéből, a biztos kertből még a kolostor templomába is be merészelt menni. Don Cesar figyelmét és lángoló szenvedélyét kelti föl, minek következménye lett a Don Cesar végzetes tette. Minő éles szemmel látja meg Schiller a sors szövevényében a tragikai veres fonalat! Izabella a legboldogabb pillanatban örömét fokozni akarván keresi leányát, hogy egyttal nővérrel is ajándékozza meg fiait jutalmul kiengesztelődésüknek: és ép e keresés vezette Don Cesart a Don Manuel által elrejtett titok nyitjára, mely felgyújtá a lelkében elhamvadtt gyűlöletet és a kitört vész magával sodort és elperzselt mindent. Csakugyan a két borostyán közt a lilium lángba borulván, lángba borítá a házat. Don Cesarban még a tragikai katharsis is symbolizálva van. Mert ő a tett után kész az öngyilkosságra. Izabella kérésére nem rendíti meg eltökélt szándékában. Végre maga Beatrix kéri, erre kész élni. Így szól:

Csalárd anyám így tész próbára hát!
 Új küzdelembé dobsz te vissza, hogy
 A napnak fénye még drágább legyen
 Az örök éjbe vivő útamon?!

És ott áll Beatrix: Szívében az elvesztett szerelem sajtó sebével. Ott áll ő: kéri anyját, legyen ő az áldozat. E szó kipattantja a földi szenvedélyt: a gyűlölet utolsó szikráját Cesar szívéből: keserűen mondja:

Élünk vagy meghalunk nem bánja már,
 Csak kedvesével egyesüljön ő.

Ekkor fejlődik az a párbeszéd, melynél mélyebben meghatót kevés tragikai helyzet sugalt költőnek:

Beatrice: Féltékeny vagy fivéred holt porára?

Don Cesar: Ó bánatodban boldog éltet él.
 Halottaknál én holt leszek örökké.

Beatrice: Fivérem!

Don Cesar: Nővér sirsz te értem is?

Beatrice: Él jó anyánkért.

Don Cesar: Mit szólasz? Anyánkért?

Beatrice: Élj értte nővérednek vigaszul.

A kar: (Bohemunt.)

Oh győzelem! Im nem állhat ő ellent,
 Nővére szavára legottan enged!
 Vigasztalan anyja! Adj helyt a reménynek,
 Fiad marad ő, választja az éltet.

Ekkor hallatszik a gyászdal. Meglátja Don Cesar a gyászravalt és feléfordulva mondja:

Nem, nem fivér! Nem vonom tőled el
 Áldozatod... a sírból szózatod
 Hatalmasabb, mint anyám könnyei,
 Hatalmasabb, mint szerelem fohásza.

Bosszúlatlanul nem maradhat e gyilkosság. A bosszút önmaga hajtá végre. Utolsó szavai egybefoglalják a tragikai pálya összes emlékeit:

A könnyet láttam, mely folyt értem is,
 Szívem kibékült; utánad megyek.

Tehát Beatrix könnye, melyet bírt még érte: a kedvese gyilkosáért, de a szerencsétlen fivérért is hullatni; magában olvasztja a testvérgyűlölség tragikumát, de nem olvad el benne, mint azon darabokban, melyet a klasszikai szellemtől valódi ihletet nem vettek, hanem visszatükrözik benne, mint a költészet bívös tükrében. Saint Marc Girardin e tragedia kathartikus hatását mintegy összefoglalva látja Don Cesar utolsó jelenetében. Szavai ezek: „Don Cesar halálában mindazon érzelmeket élvezi, melyeket egész életében nem élvezhetett. Megsiratva és szeretve hal meg és a mi utolsó perceiben meghatva testvérel kibékülve hal meg és ép halála által kibékülve, mely kiengesztelés és veszeklés dühös szenvedélyéért. Halála megvigasztal, mint minden valódi jó vigasztalás.“ Midőn Don Cesar így szól a karhoz:

A halál isteninek tartozásomat
 Róvom elébb le, más az élet istene.
 A kar: A meddig sűt a nap, van még remény, de a
 Haláltól mit se nyersz. Gondold te jól meg ezt.

kifejezi a tragikai kényszerűséget, mely a hős szemét elfordítja e világtól és a rejtélyes világ felé irányozza, hol igazság honol. De Schiller nemesak a tragikum iránt bir kiváló érzékkel, hanem a tragikum antik formája iránt is. És művének ép az ad kiváló érdeket, hogy e formát is megkiséerti föleleveníteni. E forma első tényezője a kar.

Említettük, hogy Schiller a Braut von Messina harmadik előadása után 1803-ban egy értekezést irt a karról⁷⁾ Ez értekezés

7) Ueber den Getrauch des Chors in der Tragoedie.

a kart a művészi kompozitio erkölcsi eszménye hordozójául tünteti föl. Azon ellenvetésre, hogy a közönség ízlése nem kívánja többé a cselekvénynek a kar által való félbeszakítását, azt feleli, hogy nem közönség vonja alá a művészetet, a művésznek kell felemelni. Az erkölcsi eszmék magaslatára való e fölemelésének, tényezője lehet a kar. A külesemények: a realis élet utánzása még nem művészet. „Ép azért, mert a valódi művészet valami tárgyi igazságot tűz ki feladatául, nem elégedhetik meg a valóság látszatával; magára az igazságra, a természet szilárd és mély alapjára épiti ő fel eszményi épületét.“

E gondolatát Schiller világossabbá teszi a következővel: Phantastikus képeket önkényesen sorozni egymás mellé még nem az eszmény világába menés; a valóságot utánözva visszaadni még nem a természetet adni vissza. Schiller e két véglet kiengesztelésének hatalmas eszközeül tekinti a kart. Nyomósan mondja: Ha a kar csak arra szolgálna, hogy a naturalismuskak nyílt és becsületes háborút izenne, eleven falként lehet tekinteni, melyet a tragedia von maga körül, hogy a való világtól tisztán elzárja magát és eszményi alapot teremtsen, költői szabadságát megvédje. A kart a hős körül csoportosuló mellék alakok, kivált a bizalmas nem pótolja. Nem szándékom Schiller ez állításával szemben az aesthetika mai álláspontjáról fölvenni a keztyűt, e ponton Schiller érvelése leggyengébb; mert az élet realis világából meritett alakok ép úgy kidomborithatják az erkölcsi eszmét, a tragikai vagy komikai alapot, melyen a művészet épiti épületét. Schiller azon fogása, hogy a kart, mely az antik tragediában a történelmi fejlődés által létrehozott és életerővel felruházott szerv volt, most művészet szervévé tette: egy mély elmének a klasszikai költészet formáihoz való babonás ragaszkodására mutat és minket jelen alkalommal ez oldalról érdekel. Schiller egy hasonlattal teszi szemlélhetővé gondolatát. „Mint a képzőművészet a ruházat, ép úgy szövi át és veszi körül a tragikus költő szigoruan megszabott cselekvényét és cselekvő hőseinek határozott körvonalait oly ruházattal, melyben mintegy bőven redőzött bibor ruhában a cselekvő hősök szabadon és nemesen az önmérséklet méltóságával és nyugodt magatartással mozoghatnak.“ Tehát a draperia szerepét képviseli a kar.

A Kazinczy eszménye: „edle Zurückgezogenheit“ volt a német klasszikai iskola eszménye Kazinczi ennek volt hű tanítványa. A tragikai szenvedély és szenvedés a maga közvetlenségébe absorbeal: a kar az egyensúlyt létrehozza. „A kar — folytatja Schiller szép fejtégetését — megtisztítja a tragikai költeményt az által, hogy a cselekvénytől elkülöníti a reflexiót és ép ez elkülönítés útján ruházza föl költői erővel; épen úgy, mint a képzőművészet az öltözet közönséges szükségességét a gazdag draperia által kellemessé és széppé varázsolja át.“ Schiller aesthetikai felfogásának alapja, hogy a játék fesztelen szabadsága a művészet világa: a kényszerűségből feloldó hatalom a művészet. A tragikai benyomások a megrázó hatások által megzavart lelket a kar a reflexio tisztázó erejével nyugalomra csillapítja. Schiller gondolatainak e vázlata után fölvetjük a főkérdést, miért ez eszméket ismertettük: sikerült-e a kar megalkotása azon szellemben, melyben Schiller kigondolta? A Braut von Messinában voltaképp *δραγία* (kettős kar) van Don Manuel és Don Cesar kiséretéből alakítva.

Humbold Vilmos kifogásolta Schiller ez eljárását, melylyel a kart kivetköztetvé idealis egységből és a realis viszonyok körébe vonta. Mi ép e kettős karban találjuk meg az antik kar képét, mert a cselekvény természetéhez símul. A kar a maga idealis egységében Schlegelék találmánya, melyet Sophokles egy pár darabjának karából kiindulva és a régi theoretikusok: Aristoteles és Horatius megjegyzéseinek túlvitt követése útján teremtett a német klasszicizmus. Schillernél a testvéri gyűlölség tragikumának a végzettel összefüggését képviseli. Miként domboríthatná ezt ki élesebben, mintha a kart a két testvér közt megosztja? Mindjárt föllépésekor a kar egyik része a békét, a másik a harcot hirdeti. A kibékülésnél nyujtanak testvérkezét. Ha a két testvér megkapja az anya szeretetében a kibékülés alapját, a kar a hazaszeretethen olvad egybe. Egybeköti őket az elégedetlenség a viszálykodó uralkodó ház iránt.

Hódítani jó, megy is az idegen,
Maradunk mi, rabul bár, itt szüntelen.

Gondolatokban oly gazdag a kar, hogy külön méltatást érdemelne.

Mi Schiller e művét bebató tárgyalás alá ez alkalommal nem vettük, mert csak a testvérgyűlölség tragikumának művészi fel-

dolgozásával foglalkozunk. E szempontból mondhatjuk, hogy a *Braut von Messina* kar énekei a kompositioval életeleven szervi összefüggésben vannak hozva. Még az antik kifejezések, a klasszikus költészet istenei prosopopoeikus alakjának használata is befoly arra, hogy a kar a mult ódonszerű bélyegével ruháztassék föl. Schiller ki is jelenti a karról írott értekezésében, hogy a költészetnek joga van a különböző vallásokat, mint kollektív egészet fogni föl a képzelet alkötésében. „Minden vallás leple alatt — mondja szószerint — maga a vallás lappang, az isteni eszméje és a költőnek szabadságába kell állania ezt oly alakban fejezni ki, melyben neki legkényelmesebb és legtalálhatóbb.“ Düntzer többet mond és ezzel túllő a czélon.

Düntzer a történelmi emlékekben is igazolva látja a különböző vallások reminiszentiáit, mert Szicília három religionak: a keresztyén arab és görög-latin religionak küzdhelye volt. Ez még nem jogosít föl senkit arra, hogy a kar vallásos világnézete ellenére alkossa meg művét. De Schiller ezt nem is teszi. A költői szabadság, melylyel eszméit, reflexioit érzékelteti az antik vallásos kifejezések által: a renaissance oly szabadalma, melyet még senkinek sem jutott eszébe elvitatni az antik költészet tanulmánya közt felnöött költőtől. Hogy a kar keresztyén világnézet alapján áll, azt több hely bizonyítja, de álljon itt a fentebb idézet helyen kívül, mely a monarchikus princípiumot magasztalja a következő passzus, melyet Berengar, Don Manuel karának vezetője zeng el:

„Szép a szelid fény,
Melyet a hold szór,
Míg körülötte csillagok égnek;
Szép az anyának
Fenségteli areza
Ninesen a földön
Tüzes fiai közepette;
Nincs neki, nincs párja sehol.
Fent van az élet
Égbe magasló
Ormin a szépnek báj köriben
Koszoruzva tökélyét e földi világnak
Nem még az egyház, az isteni, sem nyujt
Szébbet a mennyei trónnak öln,
Szébbet nem nyujt
Még a művészet az égnek e lánya
Sem, minő szép az anya fiával!“

A földi viszály kibékítője: az anya: a természet.

Csak a természet hú magához, ő élő képe.

Nyugszik szilárdon örök horgonyon,

Ha ingna minden is a földi lét

Vihar — korbácsolt zugó habjain.

A kar megosztását nem indokolja-e maga a karnak nyilatkozata a kibékülési nagy jelenet után, midőn így szól:

„Ha fivérek a vérnek kapcsán

Mi polgárai egy hazaföldnek!“

A testvéri viszály kibékítését követő nyugalmat szebben nem érzékeltethetné semmi, mint a hazaszeretetben egybeolvadó kettős kar. Az események logikáját kifejezni jobban hogyan lehetne, mint a kar sejtelem teljes szavai által a kibékülés örömteli pillanatában: Cajetan így zengi dalát.

Súlyosabb tények megestek,

Hogy lehetne elfeledni, megbocsátni?

Még nem értem én a végit,

Bősz sejtelmek árnya kísért.

E kar a görög tragikai kar mintájára képviseli a multat és a jövőt: amazt az emlékezet, emezt a sejtelem útján varázsolja elé. Mig az idézett szavak a sejtelmet fejezték ki, a multról szól a kar következő nyilatkozata:

Megátkozott volt méhe ez anyának

Viszályt, versengést kelle szűlnie.

Schiller vetélkedik Aiskylos *ἔμνος δεισιμος*-ával Orestest, az átok bilincseibe verő kardal írójával azon passus megírása által melynek festői rythmusa a Don Cesar által elkövetett gyilkosság lelkiismereti marcangolását szépen szemléleti:

Ámde jaj, jaj ki megölte,

Ki bátor büszkén megy tova ott!

Föld mélyébe alá, alá

Folydogálva száll a vér.

E szavak jelentésén, borong az egész cselekvény tragikai megoldása, melyet Don Cesar az öngyilkosság kényszerű gondolatára ébredvén kifejez e tömör gondolattal: Hatalmas közvetítő a halál. Igen: a tragikai mrgoldás isteni követe: a halál. Nem hiában féltékeny Don Cesar testvére szerencséjére, ki a halál által:

„Túl e világ minden tusáin
Megistenült már, az emlékezetben.“

Az utolsó három verssor, melyet az idézetek már a elköptattak,
soha el nem köptatható, elévülhetetlen igazságot fejez ki.

Tudom ez egyet s tisztán érezem:
Nem a legfőbb ez a földilét,
De a rosszak közt legrosszabb a bűn,

A bűn, melynek az egyházi atyák előképét látták a testvérgyilkos Kainban; a bűn, melynek legsötétebb árnya borong a görög klasszikai mondákban, melyek a 'testvérgyilkosságra vonatkoznak, a bűn, melynek három lángszellem költői alkotásában tüntetem föl bűnhődését a legszebb formában: a testvérgyűlölet tragikumában.

Hegedűs István.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTESETŐ.

V. szakülés, 1888. szept. 22-én

Szakosztályunk a szünidő után első ülését 1888. szept. 22-én tartotta dr. Szamosi János elnökte alatt.

Első felolvasást dr. Finály Henrik szakoszt. tag tartotta. Felolvasásának címe volt: A bolognai ünnepély, melyben egyetemünk küldöttségének útvjáról, saját élményeiről és benyomásairól ad számot. A közönség által élénk éljenzéssel fogadott ez értekezést jelen füzet hozza.

Utánna dr. Széchy Károly szakoszt. tag bemutatja és ismerteti Kazinczy otthon ez. nagyobb tanulmányát. A felolvasást, mely egy nagyobb tanulmány eszmemeuetét tömör vonásokban ismertette, a közönség nagy tetszéssel fogadta. A tanulmány két közleménybeu fog megjelenni kiadványainkban. Az első közleményt a jelen füzetben találja meg a t. olvasó.

VI szakülés, 1888. okt. 20-án.

Dr. Szamosi János szakoszt. elnök elnökte alatt. Tárgysorozat rendén De Gerando Antonina szakoszt. tag felolvasta Új tudományos moral ez. értekezését, melyben Guyau francia tudósnak *Esquisse d'une morale sans obligationni sanction.* Paris. 1888. ez. művét ismertette.

Ez ismertetés egy tisztán tudományos alapon nyugvó, tudományos módszerrel megalkotott morális rendszer alapvonalaít tüntette föl. Felszólalásokat idézett elő dr. Concha Győző és dr. Szász, Béla muzeumi és szakosztályi tagok részéről, kik az „új“-nak címzett moralt nem újnak, a tudományos szemponton kívül pedig a morális elvek megállapításánál a subjectiv tényezők szereplését iparkodtak bebizonyítani. Titkár csak a címre tesz megjegyzést, kijelentvén, hogy azt ő adta ez értekezésnek a rövidség kedvéért és értett alatta egy új tudományos művet, tehát a cím nem vonatkozik a morális elvek ujdonságára. A vita a felolvasó egy pár fölvilágosító megjegyzésével véget ért. A közönség élénk éljenzéssel fogadta o felolvasást.

Tárgysorozat rendén: Dr. Ferenczi Zoltán szakoszt. tag részben ismertette, részben felolvasta dr. Fülöp Adorján szakoszt. tagnak A z ikerszók ez. értekezését, mely az ikerszóknek gazdag gyűjteményével illusztrálja azon csoportosítást, melyszerint az ikerszókat igyekezik rendszeresen felosztani. Ez értekezést is tetszéssel fogadta a közönség, mely szép számmal gyűlt egybe.

Kolozsvártt, 1888. okt. 26.

A titkár.